

თუ თავს გეხსილობა

ଜ୍ଞାନ

ତଥିଲ୍ଲିବର୍ସିଟି
2010

UDC (უაკ) 821.353.1-4
ე - 583

სერია „ქალთა მეხსიერება“
სერიის ლოგოს მხატვარი ნანა ჭურლულია

„ელო“ მერვე წიგნია სერიისა „ქალთა მეხსიერება“, რომელსაც 2004 წლიდან გამოსცემდა ფონდის „ლაბ საზოგადოება - საქართველო“ ქალთა პროგრამა და ახლა მისი მემკვიდრე, „ფონდი ტასო“ გამოსცემს.

წიგნში გამოყენებულია ფოტომასალა ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის საარქივო ფონდიდან და კერძო არქივებიდან.

Elo is the eighth book of the series *Women's Memory* that has been published by the *Women's Program of Open Society - Georgia Foundation* since 2004 and is carried on by *Taso Foundation*, the Women Program's heiress.

Photo materials from the Archive Fund of the National Center of Manuscripts and private collections are used in the present book.

ელო

შედგენა/რედაქტირება: თამარ მარგიანი
დაკაბადონება: მაია კაპანაძე
ფოტო ყდაზე: ელენე მეტრეველი

სერია „ქალთა მეხსიერება“ © ფონდი ტასო, 2010

Women's Memory Series

Logotype of the Series by Nana Churgulia

ELO

Compilation/editing: Thamar Margiani
Layout: Maya Kapanadze
Cover photo: Elene Metreveli

Women's Memory Series © TASO Foundation, 2010

ISBN – 978-9941-0-2400-9

ISSN – 1987-5185

„ფონდი ტასო“ (ქალთა ფონდი და მეხსიერების კვლევის ცენტრი)
TASO Foundation (Women's Fund and Memory Research Center)

თბილისი, 0108, რ. თაბუკაშვილის 15
ტელ: +995 32 920595
ფაქსი: +995 32 920595
ელ. ფოსტა: info@taso.org.ge
ვებ-გვერდი: www.taso.org.ge

Tbilisi, 0108, 15, R. Tabukashvili Str.
Tel: +995 32 920595
Fax: +995 32 920595
E-mail: info@taso.org.ge
web-site: www.taso.org.ge

ფონდის „ლაბ საზოგადოება - საქართველო“ მხარდაჭერით
Supported by Open Society – Georgia Foundation

წინასიტყვაობა	9
ქეთევან ბეზარაშვილი	11
ქეთევან მეტრეველი	19
ნატალია ორლოვსკაია	30
თინა ჯობაძე	34
მიხეილ ქავთარია	38
ზურაბ ჭუმბურიძე	47
მაია მამაცაშვილი	50
ცისანა აბულაძე	59
მაია რაფაელა	65
ნანა ყანჩაველი	70
ბერნარ უტიე	74
ლამარა ქაჯაია	76
თამილა მგალობლიშვილი	78
მზია სურგულაძე	95
ვალერი სილოგავა	101
ნინო ქაჯაია	107
ცისანა ბიბილეიშვილი	113
თამარ ოთხმეზური	124
დარეჯან კლდიაშვილი	131
ნესტან ჩხიკვაძე	140
ზეინაბ სარაჯიშვილი, იზო ჯიქიძე	149
თამარ მარგიანი	154

ელენი მატრეველი (13.12.1917-05.03.2003)

გამოჩენილი ქართველი მეცნიერი, ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის მკვლევარი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, თიუბინგენის უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი, 1968-1988 წლებში – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორი, 1988 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე – ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორის მრჩეველი.

დიდია მისი ღვაწლი აღრებიზანტიური პერიოდის ქართული ჰიმნოგრაფიის კვლევის საქმეში. ამ კვლევის შედეგად მისი „ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი“ და „უძველესი იაღგარი“ ავტორთა კოლექტივთან ერთად (ლილი ხევსურიანი და ცაცა ჭანკიევი).

წლების განმავლობაში იკვლევდა საზღვარგარეთის ქართული სამწიგნობრო კერების ისტორიას, რასაც შედეგად მოჰყვა მრავალი სამეცნიერო სტატია და ფუნდამენტური ნაშრომები: „მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის“, „ნარკვევები ათონის კულტურულ-საგანმანათლებო კერის ისტორიიდან“ და „ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნი“.

განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო მისი ურთიერთობა ბიზანტიის ისტორიისა და ცივილიზაციის პარიზის ინსტიტუტთან, რომელმაც გამოსაცემად მოამზადა ათონის ბერძნული აქტები. ამ ინსტიტუტის თხოვნით ბერძნული აქტების ქართული მინაწერები შეისწავლა და გამოსაცემად მოამზადა ელენე მეტრეველმა.

ელენე მეტრეველი ხელმძღვანელობდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერთა ჯგუფს, რომელიც ლუვენის კათოლიკურ უნივერსიტეტთან ერთად მუშაობდა გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა ქართული თარგმანების გამოცემაზე.

დიდი ღვაწლი მიუძღვის მას ხელნაწერთა აღწერილობების გამოცემაში. ელენე მეტრეველის ნაშრომები იპეჭდებოდა არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ მსოფლიოს ცნობილ სამეცნიერო ცენტრებში.

ნიგნისიტყვაობა

ნინამდებარე წიგნი ეძღვნება ცნობილ ქართველ მეცნიერს, ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის მკვლევარს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს, ელენე მეტრეველს.

ელენე მეტრეველი გახლდათ მრავალმხრივ გამორჩეული პიროვნება, საერთაშორისო მასტერის მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე, ფართო დიაპაზონის ფილოლოგი, არქეოგრაფი, კოდიკოლოგი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის (ამჟამინდელი ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის) ერთ-ერთი დამაარსებელი და 20 წლის განმავლობაში მისი უცვლელი დირექტორი, ჩინებული ხელმძღვანელი და მასწავლებელი. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის დიდი საერთაშორისო აღიარება ელენე მეტრეველისა და მისი კოლეგების, მის მიერ აღზრდილი მეცნიერების დამსახურებაა.

კრებულში თავმოყრილია მოგონებები ქალბატონ ელენე მეტრეველზე. მის შესახებ გვიამბობენ მისი კოლეგები, მოწაფეები, ოჯახის წევრები, მეგობრები.

როცა ვლაპარაკობთ ელენე მეტრეველის ღვაწლზე ქართული მეცნიერების წინაშე, არ შეიძლება არ ვახსენოთ ილია აბულაძე, შესანიშნავი ქართველი მეცნიერი, ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის უბადლო მკვლევარი, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის დამაარსებელი და მისი პირველი დირექტორი. როგორც ხშირად ამბობენ, ილია აბულაძისა და ელენე მეტრეველის ბრწყინვალე ტანდემმა შექმნა ქართული კულტურის კვლევის ის სახელგანთქმული კერა, რომელსაც კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი ენოდებოდა. ამიტომაც, წიგნში შესული მოგონებები ეხება არა მხოლოდ ელენე მეტრეველს, არამედ ილია აბულაძესაც. ამავე დროს, წარმოუდგენელია ამორი დიდი პიროვნების ხსენება იმ კოლექტივის გარეშე, ვისთან ერთადაც ქმნიდნენ ისინი ხელნაწერთა ინსტიტუტს. ეს ის ადამიანები იყვნენ, და საბედნიეროდ, არიან კიდევ, რომელთა თავდაუზოგავი შრომით, საქმისადმიუსაზღვრო სიყვარულით, მაღალი პროფესიონალიზმით იქმნებოდა მაღალი დონის მეცნიერული შრომები.

ვფიქრობთ, წიგნი საინტერესო იქნება ფართო საზოგადოებისათვის, რადგან ავტორთა მონათხრობში კარგად წარმოჩინდა ელენე მეტრეველი არა მხოლოდ როგორც დიდი მეცნიერი, არამედ როგორც თავისი ქვეყნის დიდი პატრიოტი, რომელიც წლების მანძილზე თავდაუზოგავად შრომობდა ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული უნიკალური საგანძურის მოვლა-პატრონობისათვის.

მინდა დიდი მადლობა მოგახსენო „ფონდ ტასოს“, რომლის მესვეურთა ძალისხმევით შესაძლებელი გახდა ამ წიგნის გამოცემა.

ქათევან ბეზარაშვილი

ელენე მეტრეველი – პიროვნება, მეცნიერი და მასწავლებელი

პიროვნება

როცა ფიქრობ, თუ როგორი იყო აკადემიკოსი ელენე მეტრეველი, როგორც პიროვნება, როგორც მეცნიერის ტიპი, შესადარებლად გახსენდება ევროპის დიდი ჰუმანისტები, ენციკლოპედისტები, და მათთან ერთად საღვთისმეტყველო აზროვნების პარალელურად ფილოლოგიური შრომით დაკავებული ჩვენი დიდი წინაპრები. ჭეშმარიტად ქართველ ათონელებს, იერუსალიმის ქართული კოლონიის, შავი მთის სკოლის უდიდეს წარმომადგენლებს და სხვა ქართველ მოღვაწეებს ქალბატონი ელენე მეტრეველის სახით ღირსეული მკვლე-

ელენე მეტრეველი

ვარი ჰყავდათ. შეუძლებელია ზუსტად განსაზღვრო ქალბატონი ელენეს მუშაობის სფერო. იგი ქართული მწერლობის ყველა დარგს მოიცავდა: საეკლესიო მწერლობა, პატროლოგია, ქრისტიანული აღმოსავლეთის ისტორია, ფილოლოგია, წყაროთმცოდნეობა, ლიტურგიკა-პიმოგრაფია, ბიბლიისტიკა. იგი მუშაობდა კოდიკოლოგიური, ტექსტოლოგიური, პალეოგრაფიული, არქეოგრაფიული მეთოდებით და სხვ.

მისი ერთი მოსმენითაც კი ცხადი ხდებოდა, რომ ქალბატონ ელენეს ღრმა ცოდნა ჰქონდა, რაც მიღწეული იყო წინამორბედი დიდი კორიფეების მოსწავლეობითა და საკუთარი წიგნიერებით. მაგრამ ამ ცოდნას ასევე ღრმა მეცნიერული ინტუიციაც წარმართავდა. ამიტომ იყო, რომ ქალბატონი ელენე ადგილს არ უტოვებდა საკითხისადმი ოდენ წარმოსახვისეულ და რომანტიკულ მიდგომას. იგი სიზუსტის მოყვარული იყო, თუმცა კი მისი დამოკიდებულება საკვლევი თემისადმი არასოდეს ყოფილა მშრალი და სქემატური. მასთან მომუშავე ადამიანი იმთავითვე შეამჩნევდა, რომ ქალბატონი ელენე ცოცხლობდა საკვლევი საკითხისა და საკვლევი პიროვნებების ცხოვრებით, გათავისებული ჰქონდა ის ეპოქა და გარემო. ისე გე-საუბრებოდა იმანე და ეფოვიმე ათონელების ცხოვრებაზე ათანასე დიდის ლავრაში, ისე გაგიცოცხლებდა ივირონის დარსებისა და განვითარების დეტალებს უშუალო პირველწყაროებზე დაყრდნობით, ისე წარმოაჩენდა თორნიკესა და გიორგი ვარაზვაჩეს დვანლს, გამდიდრებულს ახალი მასალებით, რომ თავს დიდებულ წარსულში იგრძობდი. ათონის აქტებზე მუშაობამ ევროპის ცნობილ მკვლევარებთან ერთად უდიდესი მასალა და

სააზროვნო სფერო გაუჩინა. ცნობილია მისი ბიოგრაფიის ერთი დეტალი. ქალბატონი ელენე, მიუხედავად ავადყოფისა, მაინც გაეშურა პარიზში ერთ-ერთ მივლინებაში ათონის აქტებზე სამუშაოდ და გამოჯანმრთელებულიც დაბრუნდა.

ამგვარი მუშაობა მისი ცხოვრების სტილი და მაცოცხლებელი წყარო იყო. ნებისმიერ საკითხზე შეეძლო თავისი აზრის გამოთქმა, ნებისმიერ წაკითხულ მოხსენებაზე შეეძლო დისკუსიის გამართვა ნამდვილი პროფესიონალიზმით და არა ყალბი პათეტიკით. ზუსტად შეეძლო წარმოჩენილი არგუმენტირებიდან ახალი მიმართულებებისა და პერსპექტივების დასახვა. ქალბატონ ელენეს რჩევები ნამდვილად გვჭირდება დღესაც.

70-80-იან წლებში, როცა ხელნაწერთა ინსტიტუტი თავისი მიღწევებით გამორჩეული იყო და ერთგვარი „ოქროს ხანა“ ედგა, სრულიად აშკარად გამოიკვეთა კ. კეკელიძისა და ი. აბულაძის სამეცნიერო ინტერესების გაგრძელება და ახალ საფეხურზე აყვანა. ეს იყო ხსენებული კორიფეული ფილოლოგიური მეთოდების გაღრმავება, ქართული მწიგნობრული კერძისა და მათი ძირითადი მიმართულებების შესწავლა, აღმოსავლური ჰაგიოლოგიისა და ჰიმნოგრაფიის დონის ჩვენება, არა მხოლოდ კატალოგიზაცია და სისტემატიზაცია ბერძნულიდან ნათარგმნი თუ ორიგინალური მასალისა, არამედ დარგობრივად შესწავლა ევროპული მეცნიერების მიღწევათა გათვალისწინებით და შესაბამისი სამეცნიერო აპარატით პუბლიკაცია. ქალბატონ ელენეს უდიდესი დამსახურებაა, რომ მან სამამულო მეცნიერება კვლევის მეთოდებით ევროპულ სტანდარტებს გაუთანაბრა. სწორედ ამან გამოიწვია ის დიდი ინტერესი, რაც ევროპულმა მეცნიერებამ გამოიჩინა ხელნაწერთა ინსტიტუტის სკოლისადმი, კონკრეტულად ქალბატონ ელენესადმი.

უნდა აღვნიშნო, რომ დიდი მასწავლებლის ეს ღირსება მრავალგზის დაგვეხმარა მე და ჩემს კოლეგებს უცხოელებთან ურთიერთობაში. ქალბატონ ელენეს მოწაფედ თავის ხსენებაც კი საკმარისი აღმოჩნდებოდა ხოლმე მათი სამეცნიერო ნდობის მოსაპოვებლად. ამ მხრივ აღსანიშნავია, რომ თუ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტიდან ქალბატონ მზექალას (ბატონი აკაკი ჩვენ უკვე აღარ გვასწავლიდა), ბატონი სიმონ ყაუხჩიშვილის, ქალბატონ თინა ყაუხჩიშვილის, ბატონი რისმაგ გორდეზიანის მოწაფეობა იყო გზამკვლევი უცხოეთში, ხელნაწერთა ინსტიტუტიდან ქალბატონი ელენეს სახელიც კმაროდა. ჭეშმარიტად ბედნიერი თაობა ვიყავით ამ თვალსაზრისით, კორიფეული განებივრებულნი და ძლიერი პატრონის მეურვეობის ქვეშ მყოფი, როგორც კლარჯეთის მეუდაბნოენი გრიგოლ ხანძთელის არქიმანდრიტობისას ანდა ივირონის მოღვაწენი ეფთვიმე ათონელის წინამძღვრობისას.

ბედნიერება იყო ქალბატონი ელენეს მოწაფეობა. უნდა ითქვას, რომ მოჩვენებითი იყო გავრცელებული აზრი: ხელნაწერთა ინსტიტუტში მხოლოდ ფილოლოგიური და წყაროთმცოდნებითი მეთოდებით იკვლევენ, ნამდვილი ლიტერატურული და საღვთისმეტყველო კვლევა მათ არ იციან,

არადა ეს ძვირფასი საუნჯე სწორედ ღვთისმეტყველებას და ლიტერატურულ ღირსებებს ფარაგსო. თავმოწონებით შეიძლება ითქვას, რომ ღვთისმეტყველების კვლევის გაღრმავებას პირველად საქართველოში სწორედ ხელნაწერთა ინსტიტუტში ჩაეყარა საფუძველი ჯერ იმანე დამასკელისა და ამონიოს ერმისის მაია რაფავასეული გამოცემებით, შემდგომ კი მაშინ დელი ასპირანტის ედიშერ ჭელიძის საქმიანობით. ქალბატონ ელენეს მის-თვის ხელი არ შეუშლია ამგვარ მუშაობაში. შედეგებიც თვალსაჩინო გა-მოდგა. ე. ჭელიძე მომავალში სასულიერო აკადემიის თეოლოგიის განყო-ფილებას ჩაუდგა სათავეში. ასევე დაუსახა ქალბატონმა ელენემ თამარ ოთხმეზურს კომენტატორული ჟანრის კვლევის პერსპექტივები, რაც სრუ-ლი სიახლე იყო ჩვენს მეცნიერებაში და რაც შემდგომში ქართული მასალის უშუალოდ ბერძნულ პირველწყაროებთან შეპირისპირების საფუძველზე განხორციელდა სწორედ ხელნაწერთა ინსტიტუტისა და მისი უცხოური კონტაქტების ბაზაზე მიღებული სამეცნიერო პოტენციალის საშუალებით. როდესაც უნივერსიტეტის ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კა-თედრის ასპირანტურის დამთავრების შემდეგ ხელნაწერთა ინსტიტუტში დავიწყე მუშაობა, მხოლოდ სამი სტატია მქონდა გამოქვეყნებული. ისინი ეხებოდა პიმნოგრაფიის საკითხების მხატვრულ ანალიზს და სრულიად არ შეესაბამებოდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეთოდოლოგიას. დღევან-დელი გადასახელდებან მაშინდელი ეს შრომები ხარკი იყო ეპოქის წინაშე და ხარვეზებსაც შეიცავდა. მაგრამ ჩემთვის ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ ქალბატონმა ელენემ ჩემთან პირად საუბარში მომიწონა ლიტერატურული ასპექტების კვლევა და მომავლის პერსპექტივად დამისახა. გავიდა მრა-ვალი წელი. უპირველესად ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფილოლოგიური მე-თოდები ავითვისე, საკანდიდატო დისერტაცია სწორედ კოდიკოლოგია-ტექსტოლოგიის მეთოდების მიხედვით დავიცავი. ქალბატონ ელენეს რჩე-ვითა და ხელმძღვანელობით მუშაობა გავაგრძელე პომილეტიკაში იმავე ფილოლოგიურ-წყაროთმცოდნეობითი მეთოდებით, და აი, ერთ მშვენიერ დღეს აღმოჩნდა, რომ ნამდვილი ლიტერატურული კვლევის წინაშე ვიდე-ქი, რომელიც უკვე გამდიდრებული იყო უცხოენოვანი სამეცნიერო ლი-ტერატურის მეთოდოლოგიით და უშუალოდ პირველწყაროების შესწავ-ლით, რომელთა თეორიული ღირებულება ბიზანტიინისტიკისათვისაც კი არ იყო ცნობილი. ჭეშმარიტად, როგორც ზემოთ ვთქვა, ქალბატონ ელენეს შეეძლო მომავლის პერსპექტივების დანახვა და განსაზღვრა.

როგორც ვთქვით, სწორედ ქალბატონ ელენეს მიერ დანახულმა ამ მიმართულებებმა და პერსპექტივებმა გამოიწვია ხელნაწერთა ინსტიტუ-ტის თანამშრომლობა ლუვენის კათოლიკურ უნივერსიტეტთან და პროფ. ჟერარ გარიტისეულ სკოლასთან. შემთხვევითი არ არის, რომ ქალბატონი ელენეც უ. გარიტივით იყო გარეგნულად მკაცრი და თითქოს პედანტი მას-ნავლებელი, მაგრამ მას შეეძლო თავის მოსწავლეებში ქრისტიანულ სიძ-ველეთა მიმართ არაჩვეულებრივი სიყვარულისა და სწრაფვის ჩანაწერგვა და განმტკიცება, ქრისტიანული აღმოსავლეთის მიმართ უდიდესი ინტე-

რესის გაღვივება. ქალბატონ ელენეს სიმკაცრეც მოჩვენებითი იყო. შინაგანად იგი იყო გულჩვილი და ჰუმანური ადამიანი. შეეძლო უდიდესი ადამიანური თანადგომის გამოჩენა. მახსოვს, ერთხელ პირობა გავტეხე და დანიშნული მოხსენება დროზე ვერ მოვამზადე. ქალბატონ ელენეს კაბინეტში აწურული შევედი და რისხვას მოვეღლოდი. მან კი თანაგრძნობით გამიღმა და დაძაბულობაც გააქარნყო. კიდევ ერთი მაგალითის გახსენება შეიძლება. აკადემიის პრეზიდიუმის სხდომებზე ამ რამდენიმე წლის წინათ ინსტიტუტების შემცირებები მიმდინარეობდა. ბატონი გურამ ბენაშვილის თხრობით, იგი შეძრა თვალდაშრეტილი ქალბატონი ელენეს ცრემლებმა: ინსტიტუტი მეღუპება და დამეხმარეთო. ბატონმა გურამმა და ქალბატონმა გურამ 2-2 ადგილი თვალდ გადაინანილეს ხელნაწერთა ინსტიტუტის სასარგებლოდ. ასე გადაურჩა მაშინ ისედაც მცირერიცხოვანი ინსტიტუტი 4 ადამიანის შემცირებას.

დღეს, როდესაც ინსტიტუტს/ცენტრს პრიორიტებების არჩევის და დამტკიცების პროცედურა უდგას, ქალბატონი ელენე ნამდვილად შეძლებდა და თავისი ღირსეული სიტყვის თქმას.

მეცნიერი და მასწავლებელი

სამეცნიერო მუშაობა ქალბატონი ელენეს სტიქია იყო. მისი შემოქმედებითი სახე ყველაზე ძლიერად სწორედ სამეცნიერო მოღვაწეობაში გამოვლინდა. ხელნაწერები მისი გატაცება იყო. როგორც ვთქვით, იგი არ იყო ვინრო და შეზღუდული მხოლოდ ხელნაწერთა მცოდნეობით. იგი დიდად აფასებდა საღვთისმეტყველო და ლიტერატურათმცოდნეობით კვლევასაც, რაც მისი დიდი განათლებითა და ინტელექტუალობით აიხსნება.

ქალბატონ ელენეს ხელმძღვანელობით და უშუალო მონაწილეობით კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში წლების მანძილზე ფართოდ იყო გაშლილი მრავალმხრივი სამეცნიერო მუშაობა: კოდიკოლოგიური სამუშაოები – საქართველოსა და უცხოეთის წიგნსაცავებში დაცული ქართული ხელნაწერების მეცნიერული შესწავლა და აღწერა, ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური კვლევა-ძიებანი – ძველი ქართული მწერლობისა და ბიზანტიური ლიტერატურის უმნიშვნელოვანესი ნათარგმნი ძეგლების შესწავლა და გამოსაცემად მომზადება. აღსანიშნავია, რომ სწორედ ამ კოლოსალური სამუშაოს შესრულების შემდეგ გაჩნდა ძველი ქართული ლიტერატურისა და კულტურის ისტორიის ძირითადი საკითხების ხელახალი გააზრების და ახლებურად შეფასების შესაძლებლობა, მკვიდრი საფუძველი ჩაეყარა სამომავლო თეორიულ კვლევა-ძიებებს.

ქალბატონი ელენეს ნაშრომებში ქართველოლოგიური საკითხები დანახული და განხილულია ფართო თვალსაწირის ორიენტალისტისა და ბიზანტიინისტის თვალით. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი წვლილი ქართული თუ საზღვარგარეთული სამწერლობო კერების ისტორიისა და კულტურულ-ლიტერატურული საქმიანობის კვლევის საქმეში (სირია-პალესტინის, ათონის). ნიშანდობლივია, რომ ცნობილმა ბიზანტიინისტმა მეიენ-

მარიამ ლორთქიფანიძე, ზაზა ალექსიძე, ელენე მეტრეველი. 1990 წელი

დორფმა სწორედ ქალბატონ ელენეს მისწერა ასეთი შინაარსის წერილი: „ბიზანტინისტიკის საკითხების კვლევა წარმოუდგენელია ქართული მასალების შესწავლისა და პუბლიკაციის გარეშე. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებში დაფარული სიმდიდრე უდიდეს განცვიფრებას იწვევს. ბიზანტინისტებს ნამდვილად მოუწევთ ქართული ენის შესწავლა“ (ნაწყვეტი ამერიკელი ბიზანტინისტის, ი. მეიენდორფის, წერილიდან აკად. ე. მეტრეველისადმი). სწორედ ქალბატონი ელენესა და მისი მსგავსი ქართველი მეცნიერების შრომები იყო ნაგულისხმევი, როცა ბიზანტინისტთა საერთაშორისო ასოციაციის მაშინდელი პრეზიდენტი აკად. ჰერბერტ ჰუნგერი ბიზანტინისტთა XVI მსოფლიო კონგრესზე 1981 წ. ამბობდა, რომ ბიზანტიის ისტორიისა და კულტურის კვლევა შეუძლებელია არა მარტო ქართული მასალების გარეშე, არამედ ქართველ ბიზანტინისტთა გამოკვლევების გაუთვალისწინებლად.

ადსანიშვანია ქალბატონი ელენეს უდიდესი ღვაწლი შუასაუკუნეების მწერლობის ისეთი ურთულესი დარგის შესწავლაში, როგორიც ჰიმნოგრაფიაა. ელენე მეტრეველის უმნიშვნელოვანესმა გამოკვლევებმა ამ სფეროში, აგრეთვე მისი ხელმძღვანელობით მომზადებულმა ნაშრომებმა, შეიძლება ითქვას, რომ საფუძველი ჩაუყარეს ბიზანტიურ-ქართული ჰიმნოგრაფიის კვლევას საქართველოში. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ მან შექმნა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ჰიმნოლოგიური, ანუ ჰიმნოგრაფიის შემსწავლელთა, ცნობილი სკოლა. დღეს ამ სკოლის წარმომადგენელთაგან ადგილზე მხოლოდ ქალბატონი ლილი ხევსურიანი და ქალბატონი ლალი ჯლამაია აგრძელებენ მუშაობას. როგორც ცნობილია, ამ სკოლაში შემუშავებული აზრები აღიარებულია და მეტად კომპეტენტურადაა მიჩნეული ამ დარგის უცხოელ კვლევართა მიერ.

ქალბატონ ელენეს წყალობით შესაძლებელი გახდა ჩვენი ქვეყნისათვის უმძიმეს წლებშიც კი არ შეწყვეტილიყო სამეცნიერო მუშაობა და ახალ-

ახალი საინტერესო პრობლემების კვლევა ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

განსაკუთრებულია ქალბატონი ელენეს დამსახურება უცხოეთის სამეცნიერო წრების ქართველოლოგის საკითხებით დაინტერესების საქმეში. როგორც ზემოთ აღნიშნეთ, მისი დიდი ავტორიტეტის შედეგია ლუვენის კათოლიკურ უნივერსიტეტთან თანამშრომლობა. 1995 წლიდან მისივე ძალისხმევით განახლდა ლუვენთან დროის უკულმართობის გამორამდენიმე წლით შეწყვეტილი ურთიერთობა და გამოიცა ქართული ვერსიების 7 ტომი.

მაშინდელი ახალგაზრდა თანამშრომლები (თ. ოთხმეზური, ქ. ბეზარაშვილი, მ. მაჭავარიანი) მადლიერნი არიან ქალბატონ ელენესი, რადგან მან ისინი საერთაშორისო ასპარეზზე გაიყვანა და საშუალება მისცა მათ გაეფართოებინათ თვალსაწირი, ემუშავათ სოფიის ივ. დუიჩევის სახელობის სლავურ-ბიზანტიური კვლევის ცენტრში, ლუვენის უნივერსიტეტის მდიდარ ბიბლიოთეკაში და გრიგოლ ლვთისმეტყველის კვლევის ცენტრში, ტექსტოლოგიურ კვლევასთან ერთად დაესახათ და წამოეწყოთ ბიზანტიური და ქართული მწერლობისათვის აქტიური ლიტერატურული საკითხების კვლევა, რომელსაც კაპადოკიელების ნააზრევში აქვს საფუძველი.

ქალბატონი ელენეს მუშაობის შედეგია, რომ დღეს არსებობს წმინდა მიწის, ათონისა და ანტიოქიის შესწავლის პერსპექტივები, როგორც ქრისტიანული აღმოსავლეთის მწიგნობრული და კულტურული ტრადიციების ცენტრებისა. არსებობს დიდი პერსპექტივა, რომ შესწავლილ იქნას ქართველი მწიგნობრების აზროვნების ახალი, სამეცნიერო სტილი: ლიტერატურულ-თეორიული კონცეფციები; სამეცნიერო – გრამატიკული, პოეტიკური, თეოლოგიური და სხვა სახის თეორიული აზროვნება და ტერმინოლოგია; XI-XII საუკუნეების ქართული ხელნაწერი წიგნის მკვეთრად გამოხატული ელინიზებული სახე და ა.შ.

სამეცნიერო მუშაობა ერთგვარად ქალბატონ ელენეს დაფარული რელიგიურობის რეალიზაციასაც კი წარმოადგენდა. ვგულისხმობთ იმას, რომ მას უყვარდა ადამიანების დახმარება. ამ თვალსაზრისით, შეიძლება ითქვას, რომ იგი ჭეშმარიტად „სახარებისეული ადამიანი“ იყო, განსხვავებით მრავალი დღევანდელი ეკლესიაში მოსიარულე ადამიანისაგან. მაგ., თავისი ერთი შემანევარი სიტყვით იგი დაეხმარა ახალგაზრდა მეცნიერს ნინო ნაკუდაშვილს, როცა მისი შრომა „ჰიმნოგრაფიული ტექსტის სტრუქტურა“ წაიკითხა და ერთ-ერთ პრემიაზე წარდგენილ ამ ნაშრომს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმში აღმატებული შეფასება მისცა.

ქალბატონი ელენე მუდმივად ცდილობდა ასპირანტურაში ახალგაზრდების მიღებას და ქართველოლოგის სკოლის ტრადიციების გაგრძელებას. ასე გამოზარდა მან წმ. იოანესა და ექთვიმეს ბერძნული ცხოვრების შემსწავლელი მანანა მაჩხანელი, ქართული საისტორიო წყაროების მკვლევარი დარეჯან კლდიაშვილი, იოანე მინჩხის მკვლევარი ლელა ხაჩიძე, გრიგოლ ლვთისმეტყველის თხულებების ბერძნული და ქართული კომენტარების შემსწავლელი თამარ ოთხმეზური, გრიგოლ ლვთისმეტყველის ცხოვრების ქართული ვერსიების მკვლევარი თამარ მარგიანი, იერუსალი-

მური სიძველეების შემსწავლელი თინა ცერაძე და სხვები. თითოეულ მათგანს თავისი გასახსნებელი ექნება ქალბატონ ელენესთან, როგორც მასწავლებელთან, ურთიერთობის წარმოსაჩენად.

პირადად მე გავიხსენებდი ერთ ასეთ შემთხვევას: ხელნაწერთა ინსტიტუტში თავდაპირველად უშტატო თანამშრომელი ვიყავი. ეს ჩვეულებრივი წესი იყო შტატში მიღებამდე. ქალბატონი ელო ცდიდა ახალ თანამშრომელს. ცნობილია, რომ იგი, გრიგოლ ხანძთელივით, „უდებთაგანს არავის შეინყნარებდა“. მაშინ ეფრემ მცირის ერთი კოლოფონის შესახებ შრომას ვწერდი. ამ კოლოფონის გაგების რამდენიმე ვერსია მქონდა მომზადებული (ე.წ. აპორიტების შესახებ). ეს ის დრო იყო, როცა ხშირად დავდიოდით მოსკოვსა და ლენინგრადში სამეცნიერო მივლინებებში. 1984 წლის იმ შემოდგომაზე პეტერბურგში ვიყავი აღმოსავლეთმცოდნეობისა და სალტიკოვ-შჩედრინის ბიბლიოთეკებში სამუშაოდ. ნაშრომი ქალბატონ ელოს დავუტოვე, მაგრამ ვერ გავძელი და თამარ ოთხმეზურს დავურეკე, რათა გამეგო მისი ბედი. თამარმა მითხრა, რომ ქალბატონი ელო კმაყოფილია შენი შრომით. ჩემს სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა. ალტაცებისაგან მთელი ლამე არ მეძინა. ჩამოვედი თუ არა, ქალბატონმა ელომ „შტატში“ მიმიღო. მაშინდელ ხელნაწერთა ინსტიტუტში ნამდვილად ბეჭდიერება იყო მუშაობა. ეს მეცნიერებისა და ურთიერთგატანის დიდი სკოლა იყო.

როგორც ვთქვით და ცნობილია, ქალბატონი ელენე გარეგნული სიმკაცრით გამოირჩეოდა, მაგრამ ინსტიტუტში ჭეშმარიტი სიყვარული სუფევდა. მართლად იტყვის მოციქული: შიში შეიქმის სიყვარულსაო, – ნათქვამია. ეს იყო უზენაესის წინაშე პასუხისმგებლობის შიშის საფეხურის გავლის შემდეგ თბილი და მშვიდი სიყვარულის მოთხოვნილება (როგორც წმ. მამები განმარტავენ მას) და არა სტრესის ქვეშ განუწყვეტელი ყოფნა, რაც ახალმა დრომ მოიტანა. ღვთის სიყვარული, მამათა განმარტებით, უფრო მაღალი საფეხურია, ვიდრე შიში ღვთის წინაშე. ასევე შიში ადმინისტრაციის წინაშე დაძლეული იყო სიყვარულით საძიებელი საკითხებისადმი, რაც აერთიანებდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის სკოლის მკვლევარებს ერთანი დიდი გრძელობით.

ქალბატონმა ელენემ უტყუარი ალღოთი იცოდა საკვლევ მასალაში ძირითადის დანახვა და თავისი მოწაფებისათვის კვლევის გეზის მიცემა. მისი შეფასება და აზრი ახალ სამეცნიერო შრომაზე ყოველთვის საინტერესო და შეუმცდარი იყო. ძალზე დაგვაკლდა მისი საუბრები, რომლებიც გადამდები ენთუზიაზმით იყო სავსე და რომელთა დროსაც იგი უშურველად უზიარებდა თავის ცოდნასა და გამოცდილებას კოლეგებსა და მოწაფეებს. დღესაც, შეიძლება ითქვას, რომ მისი მოწაფეები გაუცნობიერებულად თავიანთი შრომებით ანგარიშს აბარებენ თავიანთ მოძღვარს, ქალბატონ ელენეს. ხშირად წარმოვიდგენთ ხოლმე, რას იტყოდა ქალბატონი ელენე ჩვენ მიერ გამოკვლეულ ამა თუ იმ საკითხზე.

მან არაჩვეულებრივად იცოდა, თუ თანამშრომელთაგან ვის რისი გაკეთება შეეძლო. წლიური გეგმების შემოწმება მეცნიერის პიროვნებისადმი

და სამეცნიერო ღირსებისადმი ნდობით იყო სავსე. თუნდაც მას რაიმე გასაკეთებელი ჰქონდა დარჩენილი სხვა მრავალრიცხოვანი პარალელური შრომის ან რაიმე პირადი მიზეზის გამო, ქალბატონმა ელენემ იცოდა, რომ ის ამას მომავალში აუცილებლად დაასრულებდა.

ქალბატონი ელენეს სკოლა ღირსებულად წარმოჩნდა 2007 წლის ზაფხულში ხელნაწერთა ცენტრში ჩატარებულ საერთაშორისო კონფერენციაზე („ბიზანტიურ-ქართული ურთიერთობები: ქართული კულტურული თვითმყოფადობის ფორმირება“), რომელიც ლუვენის კათოლიკურ უნივერსიტეტთან თანამშრომლობით წარიმართა. მოწვეულ უცხოელ მეცნიერთა მოხსენებების თემატიკის გაცნობის შედეგად ცხადი შეიქნა, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტში წლების მანძილზე წარმართული მუშაობა უტოლდებოდა საერთაშორისო კვლევების ინტერესთა სფეროს და დონეს და შესაბამისად, პრიორიტეტებიც შეუმცდარად იყო განსაზღვრული.

ქალბატონი ელენეს მთლიანი და ძლიერი პიროვნება, რომელიც ერთმანეთში ითავსებდა აკადემიურობას, მომთხველობას და ამავე დროს, გულისხმიერებას და თანადგომას, ნიმუში და მისაბაძი იყო, ძალისა და იმედის მომცემი მასთან მოსაუბრისათვის. იგი უდიდესი შეჭირვების უამსაც კი არასოდეს გაგრძნობინებდა ეჭვსა და მერყეობას და პირადი ცხოვრებით მტკიცედ დგომის მაგალითს იძლეოდა. ყველას ახსოვს, თუ სამოქალაქო ომის დროს როგორ ათენებდა და აღამებდა იგი ინსტიტუტში და სარდაფში ჩაზიდულ ხელნაწერებს იცავდა.

დღეს, როდესაც გლობალიზაციის შედეგად ეჭვის ქვეშ დგას ეროვნული ღირებულებები, როდესაც საფრთხე დგას, რომ მასკულტურის მოთხოვნილებებით განისაზღვროს აკადემიური დაწესებულებების სამუშაო პრიორიტეტები, ქალბატონი ელენეს პიროვნებისა და შრომების გახსენება ნიმუშია ნამდვილი თავდადებისა და მეცნიერული გამძლეობისა. ჭეშმარიტი სამეცნიერო მუშაობა ასკეტიზმს უტოლდება, – განმარტავენ წმ. მამები. ქალბატონი ელენეს ღვაწლიც ასკეტიზმის ტოლფასია. იგი მაგალითია იმისა, რომ წარუვალი ღირებულებები მარადიულია და გადაშენება არ უწერია.

ქათევან მატრევალი

ჩვენი მშობლები დაქორწინდნენ 1910 წელს, ქ. ახალციხეში. თუმცა იქ ქორწილი ვერ გადაიხადეს. ისინი გაიპარნენ და გადასახლდნენ ზესტაფონში. გაიპარნენ იმიტომ, რომ დედა იყო კათოლიკე მღვდლის შვილი, ხოლო მამა – მართლმადიდებელი და დედას მშობლები ამ ქორწინების წინააღმდეგი იყვნენ. დედა იყო ახალციხიდან. მამამ დაამთავრა თბილისის სამასწავლებლო სასწავლებელი და დანიშნული იყო ახალციხეში სკოლის ინსპექტორად. მათ იქ გაიცნეს ერთმანეთი. დედამ განათლება მიიღო ქუთაისის პედაგოგიურ სასწავლებელში და ახალციხეში დაწყებითი კლასების მასწავლებლად მუშაობდა. ბაბუაჩემი მათი შეუღლების კატეგორიული წინააღმდეგი ყოფილა. სწორედ ამ დროს მამა გადაუყვანიათ ზესტაფონში იმავე თანამდებობაზე და დედა და მამა ეტლით წასულან ზესტაფონში – გაპარულან. არ ვიცი, რამდენად მართალია, რომ თითქოს ბაბუას დაუწყევლია ისინი, ალბათ, იმის გამო, რომ ქალიშვილი არ დაემორჩილა და მართლმადიდებელს გაჰყვა ცოლად.

ზესტაფონში მამა რამდენიმე წელს მუშაობდა ისევ სკოლის ინსპექტორად, დედა – სკოლის მასწავლებლად. 1911 ან 1912 წელს მათ შეეძინათ ვაჟი, რომელიც 5 თუ 6 წლისა გარდაცვლილა. 1917 წელს კი შეეძინათ ელენე. ზუსტად არ მახსოვეს, 1918 ან 1919 წელს მამა გადმოუყვანიათ თბილისში. 1920 წელს კი მე დავიბადე. მას შემდეგ ჩვენი ოჯახი თბილისში ცხოვრობდა. ბაბუა – დედის მამა, ჩემს დაბადებამდე გარდაცვლილა და დაუკრძალავთ ახალციხეში, თავისივე ეკლესიის ეზოში. ბაბუას გარდაცვალების შემდეგ ბებია თბილისში წამოიყვანეს ჩვენმა მშობლებმა და ის გარდაცვალებამდე ჩვენთან ცხოვრობდა, მიუხედავად იმისა, რომ მას დედაჩემის გარდა კიდევ სამი ვაჟი ჰყავდა.

თბილისში გადმოსვლის შემდეგ, პირველ ხანებში, მამა ისევ ინსპექტორად მაშაობდა, 1927 წლიდან კი დაიწყო პედაგოგობა – მუშაობდა საღამოს შრომის სკოლებში, ხოლო 1928 წლიდან მე-14 შრომის სკოლაში ბიოლოგიის მასწავლებლად. ამ წლებში შეადგინა მან სკოლის სახელმძღვანელო ბოტანიკასა და ზოოლოგიაში ვინმე ფარუაშვილთან ერთად (სამზუხაროდ, მისი სახელი არ მახსოვეს). 7-8 წელი საქართველოს ყველა სკოლაში ამ სახელმძღვანელოთი ისწავლებოდა ბოტანიკა და ზოოლოგია. ფარუაშვილის გარდაცვალების შემდეგ გამოსული გამოცემების ავტორი უკვე მარტო მამა იყო. დედა კვლავ განაგრძობდა პედაგოგობას – ასწავლიდა მე-8 შრომის სკოლაში დაწყებით კლასებში. დედას ჰყავდა 4 თუ 5 გამოშვება, რომლებიც საკმაოდ ცნობილი პიროვნებები გახდნენ შემდგომში. მამა მერე დაინიშნა საქართველოს სახ. მუზეუმის დირექტორის მოადგილედ, ეს იყო ომის წლები. ამ პერიოდში მამამ დაუსწრებლად დაამთავრა მოსკოვის პედაგოგიური ინსტიტუტის საბჭენებისმეტყველო ფაკულტეტი. უკვე ომის შემდეგ მან დაიწვა საკანდიდატო დისერტაცია და გადავიდა

„ვინმე მესხის“ ფსევდონიმით. მათი უმცროსი ვაჟი, ვალიკო, ძალიან მონ-დომებული, ნიჭიერი ახალგაზრდა იყო. მან წარჩინებით დაამთავრა საშუ-ალო სკოლა ახალციხეში და ჩააპარა სამედიცინო ინსტიტუტში. იგი თან-დაყოლილი გულის მანკით იყო დაავადებული. როცა ვალიკო თბილისში ჩამოვიდა, მას არ ჰქონდა საცხოვრებელი და ისევ მამამ იკისრა მისი პატ-რონობა და მოიყვანა ჩვენთან საცხოვრებლად. თითქმის ორი წელიწადი ცხოვრობდა ვალიკო ჩვენთან. ეს ომის წლებია. გაჭირვება. ყველაზე მეტად ალბათ დედას დააწვა ამ ახალგაზრდის მოვლა. მაგრამ დედა და მამა კე-თიღი საქმეების კეთებაში ყოველთვის ერთსულოვანნი იყვნენ. დედა არასდროს დაიწუნუნებდა ან დაიჩივლებდა, მიუხედავად იმისა, რომ ძა-ლიან ყოჩალი დიასახლისი არ იყო. სამწუხაროდ, ჯანმრთელობის გაუარე-სების გამო ვალიკომ ვეღარ შეძლო სწავლის გაგრძელება და მშობლებმა ახალციხეში წაიყვანეს, სადაც მალევე გარდაიცვალა. ასევე კეთილად მო-ექცა მამა თავის დას, მარიამს, მარო მამიდას, რომელიც გათხოვილი იყო ხარაგოულში, ვასილ ჭანკოტაძეზე. ეს იყო მეტად სიმპათიური, სასიამოვ-ნო კაცი. იგი პარტიული მუშაკი იყო. იმ პერიოდში ხარაგოულიდან ახალ-ციხის რაიონის სოფელ კლდეში დაიწყეს გაჭირვებული ოჯახების გადმო-სახლება. ეს სოფელი თურქი მესხებით იყო დასახლებული. მათი გადასახ-ლების მერე დაიწყო ხარაგოულის რაიონიდან ხალხის გადმოსახლება და სწორედ ეს საქმე დაევალა ვასილ ჭანკოტაძეს. შემდეგ ის აქვე დანიშნეს კოლმეურნეობის თავმჯდომარედ. მაგრამ მოხდა ისე, რომ ვიღაცამ გაფ-ლანგა სახელმწიფო სახსრები და დაპატიმრეს თავმჯდომარე, პატიოსანი კაცი და მიუსაჯეს 3 თუ 4 წე-ლი. როგორც კი მამამ ეს ამბა-ვი შეიტყო, მაშინვე გამოიძახა მამიდა თბილისში. მამიდამ მი-ატოვა იქ ყველაფერი და ცხოვ-რობდა თითქმის ორი წელი ჩვენ-თან. მერე დაბრუნდა კლდეში და ვასილის ციხიდან გამოს-ვლამდე გარდაიცვალა.

ჩვენი მეგობრები, ჩემიც და ჩემი დისაც, ძალიან ხშირად იკრიბებოდნენ ჩვენთან. ჩვენი მშობლები დიდი სიამოვნებით იღებდნენ მათ, განსაკუთრე-ბით მამა. მამას ძალიან უყვარ-და მუსიკა, როგორც კლასიკუ-რი, ასევე ქართული. მას თვი-თონაც კარგი ხმა ჰქონდა – ლი-რიული ტენორი და კარგადაც მღეროდა. იგი ხშირად მიუჯდე-

ბარბარე ვარძიელი-მეტრეველისა,
ელენე მეტრეველი, ქეთვან მეტრეველი. 1921 წელი

ბოდა ინსტრუმენტს და თვითონაც მღეროდა და ჩვენც გვამღერებდა. მას არავითარი მუსიკალური განათლება არ მიუღია, მაგრამ ძალიან კარგი სმენა ჰქონდა. მას ჰყავდა მეგობართა წრე, რომელიც ასევე კარგად მღეროდნენ. ისინი ხშირად იკრიბებოდნენ ჩვენთან და ასრულებდნენ არიებს ოპერებიდან, განსაკუთრებით უყვარდათ „აბესალომ და ეთერიდან“ და „დაისიდან“ დუეტების შესრულება. დედა თვითონ პასიური იყო, მაგრამ სიამოვნებით იღებდა ჩვენს სტუმრებს. მეტად მნიშვნელოვანი იყო ის, რომ ეს შეკრებები სწორედ ოჯახში, ჩვენს სახლში ხდებოდა. ჩვენი ახლობლები დიდი სიამოვნებით მოდიოდნენ ჩვენთან.

გარდა იმისა, რომ სახლში ვიკრიბებოდით, მამას ძალიან ხშირად დავყავდით ქალაქებრეთ. განსაკუთრებით უყვარდა მას ჩვენი წაყვანა ბოტანიკურ ბაღში. ჩვენ დაწვრილებით ვიცოდით ბოტანიკური ბაღის ფოთლოვანი თუ წინვოვანი ტყეები, ბამბუკების ხეივანი. ხშირად დავყავდით კომკავშირის ხეივანში, ზოოპარკში. ამგვარად იღებდნენ დიდ მონაზნილეობას ჩვენი მშობლები ჩვენს აღზრდასა და განათლებაში. განსაკუთრებით ცდილობდა მამა შეეყვარებინა ჩვენთვის ბუნება.

ელენე და ქათევან მეტრეველები. 1929 წელი

მე და ელენეს დამოკიდებულება ყოველთვის ტკბილი და თბილი გვქონდა. არასდროს არავითარი კონფლიქტი არ მოგვდიოდა. ერთადერთი, რაზეც შეიძლება კამათი გვქონდა, იყო ის, რომ მე უფრო მონესრიგებული ვიყავი, ელენეს კი არასდროს ეცალა უჯრების დასალაგებლად. ხშირად ჩემი დაუთოვებული ნივთებიც კი აუღია ისე, რომ ჩემთვის არც უკითხავს. ამაზე ხშირად ვიცინოდით, მაგრამ არავინ ბრაზობდა. ელენე იმდენად იყო ჩაფლული თავის წიგნებში,

ში, რომ უჯრების დასალაგებლად არ ეცალა. ამიტომ ელენეს არ თხოვდნენ. რატომდაც მე უფრო მთხოვდნენ. ელენე კარგად სწავლობდა. ადვილად ითვისებდა ყველაფერს. კლასში ერთ-ერთი საუკეთესო მოსწავლე იყო, თან ძალიან აქტიური – ეს იყო კონცერტები, სპექტაკლები თუ მეგობრული შეკრებები. არ ვიცი, ელენე როდესმე თუ იყო პიონერი. კომკავშირელი ნამდვილად არ ყოფილა. მე არც პიონერი და არც კომკავშირელი არ ვყოფილვარ, მიუხედავად იმისა, რომ ეს მაშინ სავალდებული იყო. ომის დროს, როცა პოსპიტალში ვმუშაობდი, იყო ერთი ახალგაზრდა კომკავშირული მუშაკი, რომელმაც მოითხოვა, რომ მეც შევსულიყვავი კომკავშირში,

მაგრამ ვერ დამითანხმა. ეს, ალბათ, მამას გავლენა იყო, რომელსაც მაინცადამაინც არ უყვარდა კომკავშირლები. მე არც პარტიის წევრი ვყოფილვარ ოდესმე. ელენე კი პარტიის წევრი გახდა მას შემდეგ, რაც ის დირექტორად დაინიშნა.

ჩვენს ეზოში ბევრი ბავშვი იყო, და ფაქტიურად, ეზოში ვიზრდებოდით. მაგრამ ელენე არასდროს არ თამაშობდა ჩვენთან. ეს იყო გოგონების თამაში თოჯინებით, ბიჭებთან ბურთის თამაში, ველოსიპედით სიარულით უსხვარამ, მე ვიყავი მთავარსარდალი. ელენე თავს არ გვიყადრებდა. სკოლის პერიოდშიც, რამდენადც მე მახსოვს, ელენე თამაშებში არ მონაწილეობდა. ის უფრო სერიოზული საუბრებით იყო დაკავებული.

ელენე სწავლობდა მე-14 სკოლაში. იქ ძალიან კარგი პედაგოგები ჰყავდა. მათ შორის გამორჩეულად უყვარდა მათემატიკის მასწავლებელი, ვასო აბდუშელიშვილი, რომელიც უფროს კლასებში ასწავლიდა. მანამდე კი თამარ ყაზახაშვილის იყო მისი მათემატიკის მასწავლებელი. ძალიან უყვარდა ელენეს ქართულის მასწავლებელი – ნუცა დებუაძე, რომელმაც შეავარა მას ქართული ლიტერატურა. გრამატიკას, რამდენადაც მე მახსოვს, იმ წლებში დიდი ყურადღება არ ექცეოდა, მგონი, სახელმძღვანელოც კი არ იყო. ასწავლიდა მას აგრეთვე მანანა დოლაქიძის (ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელი) მამა, შალვა. ელენეს პირდაპირ გაფეტიშებული ჰყავდა იგი. ძალიან ძლიერი კლასი ჰყავდათ. ყველა კარგად სწავლობდა. ის კი არა, თითქოს შეჯიბრიც კი ჰქონდათ სწავლაში. მიუხედავად ამისა, არც ცელქობაზე ამბობდნენ უარს. რაღაც გარკვეული პროტესტების გამოსახატავად „შატალიოზეც“ წასულან არაერთხელ. ამ ტიპის „შატალოების“ ორგანიზატორი ხშირად ელენეც იყო. ერთ-ერთი ასეთი „შატალოს“ შემდეგ მამა დაიბარეს სკოლაში. დირექტორმა ძალიან მოუბოდიშა, მაგრამ უთხრა, რომ იძულებული იყო ელენე და გივი ბუაჩიძე, როგორც ორგანიზატორები, სკოლიდან გაერიცხა. ამიტომ ელენე გადაიყვანეს მე-8 სკოლაში, სადაც, მგონი, ერთი წელი ისწავლა და შემდეგ კვლავ დაბრუნდა მე-14

დგას: ბარბარე ვარძიელი-მეტრეველისა, სხედან: ელენე ბეტრეველი, ქეთევან მეტრეველი, პავლე მეტრეველი, ნაღვერი, 1926 წელი

დგანან: ილია სიხარულიძე, ქეთევან მეტრველი, პავლე მეტრველი, ვახტანგ სიხარულიძე;
სხვდან: პირველი რიგი – ელენე მეტრველი, ანელი თხელიძე, მზა სიხარულიძე;
მეორე რიგი – (?), ილია სიხარულიძის მეუღლე, ბარბარე ვარძიელი-მეტრველისა;. ცემი, 1938 წელი

სკოლაში და ეს სკოლა დაამთავრა. მისი კლასელები იყვნენ გიორგი ძიგვაშვილი, ოთარ გიგინეიშვილი, ზურაბ თავართქილაძე – არქიტექტორი, გიორგი მელიქიშვილი.

შემდეგ მოდის უნივერსიტეტის წლები. დიდი განცდები სტუდენტთა დაჭერისა და დახვრეტის გამო. იგულისხმება 1942 წლის ამბები. დახვრიტეს გიორგი ძიგვაშვილი, კოტე ხიმშიაშვილი. ნუნუ ქადეიშვილი, კოტეს მეუღლე, თვითონ კოტე, გიორგი ძიგვაშვილი და ელენე კურსელები იყვნენ. მე მიკვირს კიდეც, როგორ გადაურჩა მაშინ ელენე დაჭერას. ეს ახალგაზრდები უნივერსიტეტში ხომ ერთად იყვნენ, მერე მეცადინეობდნენ საჯარო ბიბლიოთეკაში, შესვენებების დროს იკრიბებოდნენ ბიბლიოთეკის აივანზე. მოკლედ, ძალიან ხშირად იყვნენ ერთად. ელენეს გადაოჩენა ნამდვილად ღვთის წყალობა იყო.

ომის წლებში ჩვენც, ისე როგორც ყველას, გაგვიჭირდა. მაგრამ აქაც მამამ ივაუკაცა. მაშინ ნაკვეთებს არიგებდნენ. მამამაც აიღო ნაკვეთი, ამუშავებდა მინას და იქიდან გვქონდა რაღაც სურსათ-სანოვაგე.

ელენემ მომის დროს დაამთავრა უნივერსიტეტი. სწავლობდა ასპირანტურაში ალექსანდრე ბარამიძის ხელმძღვანელობით. მუშაობდა გორის პედინსტიტუტში. ამავე დროს დაიწყო მეშაობა სახელმწიფო მუზეუმში ხელნაწერთა განყოფილებაში, რომელსაც ილია აბულაძე ხელმძღვანელობდა. მალე ილია აბულაძის მეცადინეობით ხელნაწერთა განყოფილების ბაზაზე ხელნაწერთა ინსტიტუტი დაარსდა და შენობაც მიიღეს. აქ უკვე ელენე აქტიურ სამეცნიერო მუშაობას ეწეოდა. ამას ისიც უწყობდა ხელს, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტში აურაცხელი მასალა იყო თავმოყრილი, რომელიც შესწავლას საჭიროებდა. ომის დროს ელენემ დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია. არა, მეშლება. მან დაიცვა ომის შემდეგ. ჩემი დათუნა უკვე დაბადებული იყო (დათუნა 1946 წელს დაიბადა). მახსოვს, დათუნაც მყავდა დაცვაზე და ყველას უკვირდა, რომ ეს პატარა ბიჭი რამდენიმე საათი გაუნდრევლად იჯდა და უსმენდა.

ომის პერიოდი იყო ჩვენთვის იმით საინტერესო, რომ უამრავი ცნობილი ორკესტრი, მომღერალი, მსახიობი, ბალეტის სოლისტი ჩამოდიოდა თბილისში და ჩვენ, ელენე თავისი მეგობრებით, მე და ჩემი მეგობრები, მეზობლები, ახლობლები, არ ვაცდენდით ამ კონცერტებს თუ ნარმოდგენებს. ღვთის წყალობით, ბილეთები მაშინ ძალიან იაფი იყო.

ელენე ძალიან მუსიკალური იყო. მან მუსიკალური სკოლა დაამთავრა და კარგადაც უკრავდა. იგი არა მარტო უკრავდა, ძალიან კარგად კითხულობდა ნოტებიდან. აქვე მინდა გავიხსენო მამას მეგობარი, ლეონიდე ალექსანდრეს ძე ზახაროვი, პეტერბურგიდან. იგი იყო ცნობილი მხატვრის, ზახაროვის ძმისშვილი. მას დამთავრებული ჰქონდა პეტერბურგის უნივერსიტეტი. ასევე ჰქონდა მუსიკალური განათლება მიღებული. იგი განანილებული იყო სამუშაოდ თბილისში, სკოლების ინსპექტორად. სწორედ მაშინ დაახლოვდნენ ის და მამა. მამას ყოველთვის ჰქონდა ლტოლვა განათლებული ადამიანებისადმი. ლეონიდ ალექსანდროვიჩი ძალიან მუსიკალური ადამიანი იყო. ის ხშირად იყო ჩვენი ოჯახის სტუმარი. ლეონიდ ალექსანდროვიჩი და ელენე ით ხელში ასრულებდნენ კლასიკურ ნაწარმოებებს – ჩაიკოვსკის, შოპენს, მგონი, ბეთოვენსაც კი. ჩვენ კი სიამოვნებით ვუსმენდით. ეს საღამოები შესანიშნავ მოგონებად დამრჩა. ომის დამთავრების შემდეგ ლეონიდ ალექსანდროვიჩი მოსკოვში გადავიდა საცხოვრებლად. თუმცა მასთან და მის ოჯახთან მეგობრობა გრძელდებოდა. როცა ჩვენ მოსკოვში ჩავდიოდით, ყოველთვის მათთან ვჩერდებოდით.

ელენე დადინჯდა, „შატალოზ“ აღარ დადიოდა. ის ძალიან იყო გართული თავისი მეგობრებით და მეცნიერებით. ის ყოველთვის პოულობდა დროს შეკრებებისთვის, რომელიც მეტ წილად ჩვენთან, სულხან-საბაზე ხდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ნაომარი ქვეყანა იყო და არც სინათლე გვქონდა, საკვებიც გვაკლდა, სიტკბოც, მაინც ვიკრიბებოდით და სულიერ

დაკმაყოფილებას ვიღებდით ურთიერთ კონტაქტებით.

მერე მე დაცოვახდი, პატარები გაჩნდნენ. ჩეენ ერთმანეთთან ახლოს ვცხოვრობდით. ამიტომ ელენე ძალიან აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ჩემი შვილების აღზრდაში, მათ განათლებაში. იგი ძალიან მკაცრი, უფრო სწორად მომთხოვნი იყო იმაში, რაც მათ განათლებას ეხებოდა.

იმ დროისათვის ელენე უკვე ეკონომიურად მოძლიერდა, მამასაც კარგი ხელფასი ჰქონდა. ჩემი ოჯახი ეკონომიურად შეჭირვებული იყო. ამიტომ ელენეც და მამაც ძალიან გვეხმარებოდნენ – ცალი ხელი ჩვენსკენ ჰქონდათ გამოწვდილი და ასე გამაზრდევინეს ჩემი ორი შვილი.

ელენე უკვე მომძლავრდა როგორც მეცნიერი. მან თვითონ შეძლო კონტაქტების დამყარება უცხოელ მეცნიერებთან, თუმცა პირველ ხანებში ეს წარმოუდგენელი იყო. ელენე უკვე თვითონაც დადიოდა საზღვარგარეთ და აქაც იწვევდა უცხოელებს. ისინი ხშირი სტუმრები იყვნენ როგორც ინსტიტუტის, ისე ელენეს სახლის. ჩვენ, დებს, ისეთი ურთიერთობა გვქონდა, რომ ფაქტიურად ერთ ოჯახად ვცხოვრობდით, მიუხედავად იმისა, რომ ტერიტორიულად აღარ ვიყავით ახლოს. ამიტომ თუ ელენესთან უცხოელი სტუმარი ჩამოდიოდა. ის აუცილებლად ჩემს ოჯახშიც ატარებდა ერთ ან ორ საბამოს. ძალიან თბილი ურთიერთობა ჰქონდა მოსკოველ, და განსაკუთრებით, პეტერბურგელ, მაშინდელ ლენინგრადელ, მეცნიერებთან. ასეთი იყო პეტერბურგელი ლუნდსტრემი, ბიზანტინისტი. ერთი შეხედვით უბრალო, პრიმიტიული კაცი, მაგრამ არაჩვეულებრივად განათლებული, ჭკვიანი, ნამდვილი რუსი ინტელიგენტი. ასევე უახლოესი ურთიერთობა ჰქონდა ელენეს რუსუდან ობელთან. რუსუდანა რუბენოვნა ძალიან ხშირად ჩამოდიოდა თბილისში და ელენესთან ჩერდებოდა. ასევე ელენეც, პეტერბურგში ყოფნისას, მას სტუმრობდა. ერთი სიტყვით, ეს ურთიერთობა ოჯახურ სითბოში გადაიზარდა. იმ ხანებში მამა უკვე აღარ იყო. ის 1963 წელს გარდაიცვალა. ყველა ჩამოსული სტუმარი, უცხოეთიდან, პეტერბურგიდან, მოსკოვიდან, მოდიოდნენ დედასთან და ჩემთანაც მოსასამძიმრებლად. რუსუდანა რუბენოვნა ძალიან ყურადღებით იყო დედას მიმართ და ხშირად ანებივრებდა მას საჩუქრებით. მაშინ არაფერი იშოვებოდა და რუსუდანა რუბენოვნა ხან რას გამოუგზავნიდა დედას და ხან რას, შეიძლება სულ უმნიშვნელოს, მაგრამ ჩვენთვის ძალიან სასიამოვნო იყო.

გავიდა წლები. წელ-წელა გავიმალეთ მხრებში, ეკონომიური მდგომარეობაც გაგვიუმჯობესდა. ისე, უნდა გითხრათ, რომ ელენე ოჯახში ავტორიტეტი იყო. დედა მოხუცდა, მოვლა სჭირდებოდა. ელენე როცა სადმე მიდიოდა, დედა ჩემთან გადმომყავდა. ასე ვინაწილებდით მე და ელენე დედაზე ზრუნვას.

ყველაზე მძიმე პერიოდი ელენეს ცხოვრებაში მაშინ დაიწყო, როცა მას გაუარესდა მხედველობა. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ იგი ძალიან ვაჟ-კაცურად იტანდა ამას. მე არ მახსოვს მისი გაღიზიანება, დაწუნუნება ან გაბოროტება ამის გამო. ავადმყოფობა მას წელ-წელა შეეპარა. ეს რომ ერთბაშად მომხდარიყო, ალბათ უფრო ძნელად გადაიტანდა. თავიდანვე

აქტიურად დაიწყო მკურნალობა. თავიდან ცოტა აქაურმა ექიმებმა აგვი-რიეს გზა-კვალი. მერე რამდენჯერმე მოსკოვში ვიყავით, თვალის კლინიკაში. მაგრამ დაბეჭითებით იქაც ვერაფერს უუბნებოდნენ. ელენემ მოსკოვში მიიღო ტრავმა – მაღაზიის კარი მოხვდა შუბლში. ამიტომ ექიმები ფიქრობდნენ, რომ ამ ტრავმამ თვალის ნერვი დაუზიანა. შემდეგ ამას გლაუკომიაც დაერთო. ჯერ ერთ თვალში დააკლდა მხედველობა, შემდეგ მეორეშიც. გერმანიაშიც იყო გამოკვლევაზე და რამდენადაც მე მახსოვს, საფრანგეთშიც. თუმცა შედეგი არ იყო.

1973 წელს (თუ სწორად მახსოვს) ელენემ ახალი ბინა მიიღო. იქ უკვე მას ჰყავდა დამხმარე ქალი, მარია მიხაილოვნა, რომელიც მას და დედას ძალიან კარგად უვლიდა. ყველაფერი ნორმალურად მიღიოდა, ვიდრე არ დაიწყო სამოქალაქო ომი. მარია მიხაილოვნა თვითონაც მოხუცდა, ხშირად ავადმყოფობდა, ალარ შეეძლო მუშაობა. მას ჰქონდა თავისი ბინა და ახლაც იქ ცხოვრობს. მე ხშირად დავდივარ მასთან, ვეხმარები. ახლა ძალიან ცუდ დღეშია და გვინდა მოხუცთა თავშესაფარში მოვათავსოთ. ელენე ჩვენთან გადმოვიყვანეთ. მიუხედავად თავისი მდგომარეობისა, ელენეს არ შეუწყვეტია აქტიური სამეცნიერო მუშაობა. ის ისევ ხელმძღვანელობდა განყოფილებას. სრულიად დაბრმავებულმა მან შეძლო ორი წიგნის გამოქვეყნება. მართალია, მას ძალიან ეხმარებოდნენ მანანა დოლაქიძე და ინსტიტუტის სხვა თანამშრომლები. ასევე აქტიურად ხელმძღვანელობდა ის გრიგოლ ნაზიანზელის შემსწავლელი ჯგუფის მუშაობას. მიუხედავად იმისა, რომ სრულიად უძლური იყო – ხელით ვაჭმევდი, ჰიგიენაზე და თავის მოვლაზე ხომ ლაპარაკი ზედმეტია, არ მახსოვს, რომ დაეწუნუნოს თავისი ასეთი

ელენე და ქეთევან მეტრეველები

მდგომარეობის გამო. ხელიც აღარ ემორჩილებოდა – წერა არ შეეძლო, ხელის მოწერაც კი უძნელდებოდა. იმ პერიოდში აქტიური მიწერ-მოწერა ჰქონდა ვახტანგ ჯობაძესთან, რომელიც წამლებს უგზავნიდა, ეპატიუებოდა ამერიკაში – ჩამოდი, აქ თვალებს აგიხელთო. ვახტანგი და ელენე უნივერსიტეტიდან დამეგობრდნენ, უფრო სწორად, ლალი ჯავახიშვილის წყალობით მოხდა მათი გაცნობა. ლალის ცოლი, ნელი ჩაჩავა და ელენე კურსელები იყვნენ. ნელის მეშვეობით შემოვიდა ლალი ელენეს სამეგობრო წრეში. საერთოდ, ელენეს ჰქონდა უნარი თავის გარშემო მეგობართა წრის შექმნისა. მის სამეგობრო წრეში იყვნენ ნელი ჩაჩავა, მედიკო ქუთათელაძე, რუთა ბეროძე, შემდგომში ცნობილი პოეტი. ის ქუთაისიდან იყო. მათ წრეში იყო გენო ჯეირანაშვილი და კიდევ ბევრი სხვა. ლალი, როგორც ვთქვი, ნელის მეშვეობით შემოვიდა მათ წრეში. ლალი და ვახტანგი ძალიან ახლო მეგობრები იყვნენ. სწორედ მისგან გაიცნო ელენემ ვახტანგი. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ომამდე ისინი ძალიან ახლო მეგობრები არ ყოფილან. მერე დაუახლოვდა ელენე თინას, ვახტანგის დას. საერთოდ, ელენე ძალიან განიცდიდა თუ ვინმეს რაიმე გაჭირვება ჰქონდა. აუცილებლად უნდა დახმარებოდა, რჩევა მიეცა. როცა ვახტანგი დაიკარგა, ელენე და მისი მეგობრები ხშირად დადიოდნენ ვახტანგის დედასთან. სწორედ მაშინ გაიცნო მან ვახტანგის და. შემდეგ იყო დიდი სიხარული და ემოციები ვახტანგის გამოჩენის გამო. შემდეგ და შემდეგ ვახტანგს და ელენეს ჰქონდათ მიმოწერა – ვახტანგი უყვებოდა თავისი სამეცნიერო გეგმების, ექსპედიციების შესახებ, ელენე – თავის სამუშაოზე.

არ შემიძლია არ აღვინიშნო ელენეს მეგობრობა ნიკოლაძეების ოჯახთან, განსაკუთრებით ნიკი პოლიეველებისათვან. ეს იყო ძალიან საინტერესო

ქეუვან და ელენე მეტრეველები. ბორჯომი, 1961 წელი

ახალგაზრდა, უყვარდა ფილოსოფოსობა, ჰერონდა კარგი იუმორის გრძნობა. ელენესაც უყვარდა საუბრები და ძალიან ხშირად ისხდნენ ხოლმე გვიან ღამემდე ჩვენთან, პატარა ოთახში და საუბრობდნენ მხატვრობაზე, ლიტერატურაზე, მუსიკაზე, ყოფაზე. ელენე ძალიან დაუახლოვდა ნიკის დედას, რუსუდანს, ნიკი ნიკოლაძის ქალიშვილს, ხშირად დადიოდა მასთან. ნიკის და ელენეს მეგობრობა დიდხანს გაგრძელდა. ასევე მეგობრობდა ელენე ბორის ჭიათურელთან, ცნობილ მეცნიერებელთან. ნიკისთან და ბორისთან მეც ვმეგობრობდი. მე და ნიკი ხშირად ვკინკლაობდით, თუმცა ამ კინკლაობაშიც იყო რაღაც საინტერესო.

ელენე თავის მეგობრებთან ერთად ხშირად დადიოდა ქალაქებარეთ. მახსოვს, ერთხელ შიომღვიმეში წავიდნენ ელენე, ოთარ გიგინეიშვილი, ვილი ყუფუნია და მესამე, არ მახსოვს ვინ იყო. დაბრუნდნენ ძალიან კმაყოფილები. მაგრამ თურმე იქ ელენეს ფეხზე დააჯდა ტკიპა. იმდენად გართულდა მდგომარეობა, რომ ელენე საოპერაციო გახდა. მერე მახსოვს, როგორ ვებუზღუნებოდით შინაურები – რას დადიხარ ამდენს, ერთხელ ხომ გქონდა ნანახი შიომღვიმე.

განსაკუთრებული იყო ელენეს მეგობრობა ვახტანგ ჯობაძის დასთან, თინასთან, ის ერთგულება, რაც მათ ერთმანეთის მიმართ ჰერონდათ. თინასთან ურთიერთობა დღესაც გრძელდება. ის ჩვენი ოჯახის უახლოესი ადამიანია.

საცოდაობა იყო ელენეს სიცოცხლის ბოლო წლები. 2002 წლის ოქტომბერში გარდაიცვალა ჩემი ქალიშვილი, რუსუდანი. რუსუდანი ისე დავკრძალეთ, რომ ელენეს არ გაუგია მისი გარდაცვალება. ის პერიოდი ჩემთვის განსაკუთრებით მძიმე იყო. ერთ ოთახში ელენე იწვა თავისი გაჭირვებით, მეორეში – რუსუდანი. მე მჭირდებოდა ორივეს მოვლა. ელენემ რუსუდანის გარდაცვალება მხოლოდ მარტის დასაწყისში შეიტყო. მან მხოლოდ გაკვირვება გამოხატა – როგორ ვერ გავიგეო. არ ვიცი, ალბათ იმდენად იყო დაუძლურებული, რომ დიდი რეაქციის გამოხატვა აღარ შეეძლო.

თებერვლის ბოლოს გრიპით გავხდი ავად. ძალიან გამირთულდა. ელენეს ისევ მე ვუვლიდი. ამიტომ მასაც გადაედო. მე კი გამოვმჯობინდი, მაგრამ ელენე ავადმყოფობას ვეღარ მოერია. ბოლო სამი დღე ისე დამძიმდა, რომ გონიერ აღარ იყო. რა არ ვიღონეთ, რა არ გავაკეთეთ, მაგრამ ვეღარ ვუშველეთ. 2003 წლის 5 მარტს ელენე გარდაიცვალა.

ნატალია ორლოვსკაია

მეტრეველების ოჯახთან მეგობრობა თან გასდევს მთელ ჩემს ცხოვრებას. 3 წლისა ვიყავი, როდესაც ჩვენ ბინა მივიღეთ სულხან-საბას ქუჩაზე, იმ სახლში, სადაც უკვე ცხოვრობდენ მეტრეველები. ჩვენ კარის მეზობლები ვიყავით. გვქონდა დიდი საერთო აივანი, რომელზეც წელიწადის თბილ დროს ვიკრიბებოდით ბავშვები. ელო და ქეთო მეტრეველებთან ერთად ვიყავი ნებისმიერ თავისუფალ დროს – ხან მათ ბინაში, ხანაც ჩვენთან.

დიდი სითბოთი ვიგონებ ხოლმე ბატონ პავლეს და ქალბატონ ბარბარეს, არაჩვეულებრივად თბილ და სასიამოგნო ადამიანებს. ბატონი პავლე ლამაზი, ზარმოსადეგი მამაკაცი იყო, ქუჩაში მიმავალს ყურადღებას მიაქცევდი. ქალბატონი ბარბარე კი სახლის ნამდვილი სული და გული იყო – თბილი, ალერსიანი, შესანიშნავი დიასახლისი. ორივე გულდიად მასპინძლობდა ქალიშვილების მეგობრებს, ამიტომაც ახალგაზრდები სიამოვნებით სტუმრობდენ მათ სახლს. მათთან ყველაზე მშვენიერი მოგონებები მაკავშირებს. ადრეული ბავშვობიდან მახსენდება ასეთი ეპიზოდი: ასე 11 წლის ვიქნებოდი. ზაფხული იყო. მე ქალაქში ვიყავი, ქალბატონი ბარბარე კი ქალიშვილებთან ერთად უკვე აგარაკზე. როდესაც ბატონი პავლე სახლში იყო, მე შევდიოდი მასთან და ისიც სიამოვნებით მესაუბრებოდა. მახსოვს, სკოლობანას ვთამაშობდით. ამასთან მე მასწავლებელი ვიყავი, ბატონი პავლე კი მოწაფე. მოგვიანებით ბატონ პავლეს არაერთხელ სიცილით მოუყოლია, თუ როგორი მკაცრი მასწავლებელი ვიყავი და თუ ფანჯარაში გაიხედავდა, ვეუბნებოდი: „ბატონ პავლე, გეთაყვა, ყურადღებას ნუ ფანტავთ!“

ბატონმა პავლემ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ჩემი ცხოვრების გზის განსაზღვრისას. ყოველთვის მშვენივრად ვსწავლობდი. უნივერსიტეტი წითელი დიპლომით დავამთავრე, მაგრამ სამინისტროს განაწილებით რომელიდაც სოფელში უნდა გავმგზავრებულიყავი ინგლისურის მასწავლებლად. ბატონი პავლე დამეხმარა გავთავისუფლებულიყავი ამ დანიშვნისგან. იმავე დროს მან გამაცნო აკადემიკოსი შალვა ნუცუბიძე, რომელმაც ასპირანტად ამიყვანა.

ერთოსთან და ქეთოსთან მეგობრობა, რომელიც ბავშვობის წლებში ჩაისახა, მთელი ცხოვრების მანძილზე გაგრძელდა. სულ პატარები ვიყავით, როდესაც დეიდაჩემმა, რომელიც აქვე ცხოვრობდა, ჩამოაყალიბა ფრანგულის ჯგუფი და ჩვენ ყველანი ვსწავლობდით ამ ენას. მეცადინეობები ძალზედ საინტერესო იყო – სურათები, თამაშები, ლოტო, ფრანგული სიმღერები, გაკვეთილის შემდეგ ცეკვა. გარდა ამისა დედაჩემი და ბებიაჩემი ხმამაღლა გვიკითხავდნენ წიგნებს – თავიდან რუსულს, შემდეგ ფრანგულს. ფრანგული ელომ კარგად იცოდა, ინგლისურს კი მოგვიანებით მოჰკიდა ხელი. ჯერ დედაჩემთან მეცადინეობდა, შემდეგ კი სხვა მასწავლებელთან გააგრძელა.

ბავშვობაში სამწლიანი სხვაობა ასაკში ძალზედ საგრძნობია. ამასთან,

ელომ ძალზედ ადრე გამოავლინა წიგნებისადმი სერიოზული ინტერესი. მე და ქეთო ჯერ კიდევ თოჯინებით ვერთობოდით, როდესაც ელო უკვე კითხვას ამჯობინებდა. ჩემს მეხსიერებას შემორჩა ასეთი მომენტი: ჩვენ ეზოში გატაცებით ვთამაშობთ დამალობანას, ელო კი აივანზე ზის და დოსტოევსკის რომელილაც რომანს კითხულობს. ძირითადი კლასიკური ლიტერატურა მას უკვე სკოლის წლებში ჰქონდა წაკითხული.

სამივე – მე, ქეთო და ელო, ერთ მასწავლებელთან, ელენა ივანოვნა პსაროვასთან ვმეცადინეობდით მუსიკაში. ელომ დაამთავრა მუსიკალური ტექნიკუმი (ასე ეწოდებოდა მაშინ მუსიკალურ სასწავლებელს). ის ძალიან მუსიკალური იყო, სასიამოვნოდ და გემოვნებით უკრავდა ფორმულებიანოს. ხშირად ერთად დავდიოდით კონცერტებზე. სახლში მე და ელო ვუკრავდით ოთხ ხელში. ჩვენი უმაღლესი მიღწევა იყო ბრამსის „უნგრული ცეკვები“ და ბეთჰოვენის უვერტიურა „ეგმონტი“.

ელო ყოველთვის ბევრს მუშაობდა, გაძლიერებულად მეცადინეობდა საჯარო ბიბლიოთეკაში. ადრე დაიცვა საკანდიდატო და სადოქტორო დისერტაციები, თავდაუზოგავად მუშაობდა ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ინსტიტუტში გატარებული სამუშაო დღის შემდეგ ის საღამოობითაც იჯდა თავის საწერ მაგიდასთან. შევიდოდი საღამოთი მეტრეველებთან, დამხვდებოდა უფროსი თაობა, ელოს ოთახი კი გამოკეტილი იყო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ელო ან ახალ სტატიაზე მუშაობდა, ან რაიმე ხალნაწერს ჩაჰკირკიტებდა. ბატონ პავლესთან და ქალბატონ ბარბარესთან საუბრის შემდეგ წასვლას თუ დავპირებდი, ქალბატონი ბარბარე მაჩერებდა: „შედი მასთან, ხომ უნდა დაისვენოს. მე არ მივერებს, შენ კი არ გაგიბრაზდება.“

მას შემდეგ, რაც ელო სათავეში ჩაუდგა ხელნაწერთა ინსტიტუტს,

ნატალია ორლოვსკაია და ელენე მეტრეველი. 50-იანი წლები.

სამეცნიერო მუშაობის გარდა დაიტვირთა ადმინისტრაციული მოვალეობებით. იგი თავისი საქმის უსაზღვროდ ერთგული ადამიანი იყო. სახლშიც კი არასდროს ასვენებდა ინსტიტუტზე ფიქრი. მახსოვს, ერთ ზაფხულს, ცხელი დღის შემდეგ, საღამოს გაავდარდა. ჰაერი გაიწმინდა და ყველამ შვებით ამოისუნთქა. მხოლოდ ელო ღელავდა. ეცა ტელეფონს და დაიწყო ინსტიტუტში რეკვა, რათა გაეგო, იყვნენ თუ არა ადგილზე დარაჯი და მეხანძრე. მხოლოდ მაშინ დაწყნარდა, როდესაც დარწმუნდა, რომ შენობაში წყალი არ ჩასულა და ყველაფერი წესრიგში იყო.

ელო ფართო ინტერესების მქონე ადამიანი იყო, მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქვეყნის კულტურულ ცხოვრებასთან, დადიოდა თეატრებში, კონცერტებზე, გამოფენებზე. ძალზედ უყვარდა მოგზაურობას საშუალება, ის თავის შვებულებას ევროპულ ქვეყნებში სამოგზაუროდ იყენებდა. ბევრს დადიოდა მოსაოვსა და ლენინგრადში, სადაც მას კარგად იცნობდნენ და აფასებდნენ სამეცნიერო წრეებში. მოგვიანებით, მას მრავალ ქვეყანაში აგზავნილნენ სამეცნიერო მივლინებებში. მახსოვს ილია აბულაძის სიტყვები: „საკმარისია ელოს უთხრა, რომ სადღაც წასასვლელია, მას მეორე დღესვე ბარგი აქვს გამზადებული“.

დაკავებულობის მიუხედავად, ელო გულლია ადამიანი იყო. მუდამ მზად იყო ახლობლებს დახმარებოდა და ბევრი მეგობარიც ჰყავდა. აღიარებული მეცნიერი არასდროს ყოფილა ქედმაღალი. მას ღირსეულად და იმავდობოულად თავმდაბლურად ეჭირა თავი.

პირადად მე მრავალწლიანი მეგობრობის გარდა, ელოსთან მეცნიერული ინტერესები მაკავშირებდა. მე მისი შრომები მაინტერესებდა, მას კი ძალზედ მოსწონდა, რომ მე საქართველოს ევროპულ ქვეყნებთან ლიტერატურულ კავშირებს ვიკვლევდი. სწორედ მან შემომთავაზა შემესწავლა ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული იტალიურ ენაზე დაწერილი ქართული ენის ხელნაწერი გრამატიკა. მოგვიანებით მე ვმუშაობდი ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ მთელ რიგ სხვა მასალაზეც. ცხადია, ხშირად მივმართავდი ელოს კონსულტაციებისთვის. ელო 1986 წელს დასტამბული ჩემი წიგნის „საქართველოს დასავლეთთან ლიტერატურული კავშირების საკითხები“ რედაქტორია. შემდგომში, როცა მას მხედველობის პრობლემები შეექმნა, მე ხმამაღლა ვუკითხავდი ჩემს ახალ სტატიებს.

მინდა გითხრათ, რომ ელო არაჩვეულებრივად რბილი ადამიანი იყო. მე მიკვირს, როცა მის სიმკაცრეზე ლაპარაკობენ. ცხადია, იგი ძალიან პრინციპული იყო. ჩემთვის ელო ალბათ ყველაზე ახლობელი ადამიანი იყო. როცა მიჭირდა, ის ყოველთვის ჩემ გვერდით იყო. ელო ძალიან მეგობრობდა დედაჩემთან. დედას აინტერესებდა ფილოსოფია, პოლიტიკა. მე დიდად პოლიტიკით არასდროს დავინტერესებულვარ. ამიტომ დედა და ელო ხშირად საუბრობდნენ პოლიტიკაზე. დედამ ინგლისური იცოდა და ამიტომ ხშირად მიუჯდებოდა ხოლმე რადიოს და უსმენდა უცხოურ რადიოსადგურებს. რასაც მოისმენდა, იმაზე ჩემთან კი არ საუბრობდა, აუცილებლად

ელოს გაუზიარებდა ხოლმე. როცა ელომ ახალი პინა მიიღო და გადავიდნენ ტაშკენტის ქუჩაზე, ჩემთვის ეს მეტად მძიმე აღმოჩნდა. ჩვენ არა მხოლოდ მეზობლები, არამედ უახლოესი მეგობრები ვიყავით. ეს მეგობრობა ხომ ბავშვობიდან მოდიოდა.

ელო იყო ნამდვილი პატრიოტი, რომელიც საქმით ამტკიცებდა ამას. მას ძალიან არ უყვარდა აფიშირება არა მხოლოდ თავისი მეცნიერული მიღწევებისა, არამედ ინსტიტუტის საქმიანობისაც. მისთვის მთავარი იყო დაეცვა და მოეარა იმ საგანძურისთვის, რაც მას ებარა და ვფიქრობ, ამას შესანიშნავად აკეთებდა.

ელენე მეტრეველმა, როგორც ადამიანმა და მეცნიერმა, ღირსეული ცხოვრება განვლო და ღრმა კვალი დატოვა იმ ადამიანთა გულებში, რომ-ლებიც მას იცნობდნენ.

თითა ჯოგაძე

სამამულო ომი რომ დაიწყო, 1941 წელს ვახტანგი (ვახტანგ ჯობაძე, ცნობილი არქეოლოგი, ხელოვნებათმცოდნე) ჯარში გაიწვიეს. ლალი ჯავა-სიშვილმა მოაწყო მეგობრების შეხვედრა. იქ იყვნენ ელო მეტრეველი, ლა-ლი ჯავახიშვილი, ოთარ გიგინეიშვილი და სხვები. შემდგომში ელო იხსე-ნებდა როგორ მხიარულად გაატარეს ის დამე, განსაკუთრებით კი იგო-ნებდა ლალი ჯავახიშვილის და ოთარ გიგინეიშვილის ცეკვას „გედის ტბი-დან“. გათენებისას დაუძინიათ. ვახტანგი ადრე ადგა და ჩუმად პაირებდა წასულას სამხედრო კომისარიატში, რომ დანარჩენები არ გაეღვიძებინა. მაგრამ ელოს მაინც გაღვიძებია და მასთან ერთად წასულა. ჯერ სახლში უნდა გაევლოთ, მაგრამ ისე, რომ დედას არ გაეგო, რადგან დედამ არ იცო-და, რომ ვახტანგი იმ დღეს უნდა გამოცხადებულიყო კომისარიატში. მი-ვიდნენ კომისარიატში, შეავსო ვახტანგმა საბუთები და იქიდან გაუშვეს თავის ნაწილში. ეს იყო 41 წელი. 42-ში კი ვახტანგი ფრონტზე წაიყვანეს. 41-დან 52 წლამდე ვახტანგის შესახებ არაფერი ვიცოდით. იგი უგზო-უკვლილ დაიკარგა. 1952 წელს მივიღეთ პირველი წერილი ვახტანგისაგან. იმ წელს მეცნიერებათა აკადემიაში მიულიათ კატალოგი, რომელშიც ვახ-ტანგ ჯობაძის ხელმოწერილი სტატია იყო. სტატია ქართულ მინანქარს ეხებოდა. ეს კატალოგი უნახავს ცნობილ თურქელოგს, სერგი ჯიქიას, რო-მელიც ვახტანგს კარგად იცნობდა. იგი მაშინვე მოვიდა ჩვენთან, სახლში და შეგვატყობინა, რომ ვახტანგი ცოცხალია. ერთ-ერთი უცხოელი ქარ-თველოლოგის დახმარებით სერგიმ ხმა მიაწვდინა ვახტანგს. მან ჯერ სუ-რათები გამოგვიგზავნა და მხოლოდ ამის შემდეგ მივიღეთ პირველი წე-რილი. ვახტანგს ეშინოდა ჩვენთან დაკავშირებისა – მან იცოდა, რომ ოჯახს შეიძლება დიდი უსიამოვნება შეხვედროდა ამის გამო. იგი 1945 წელს ტყვე-თა ბანაკიდან გაუთავისუფლებია ქართველ ემიგრანტს, გვარად ციციშ-ვილს. ამიტომ ვახტანგი საბუთებში ციციშვილად ჩაუწერიათ. პირველ ხა-ნებში მისი სტატიები ამ გვარითაა გამოქვეყნებული. როგორც ჩანს, უშიშ-როებას რაღაც ეჭვი გაუჩნდა – ჩვენთან მოდიოდნენ და გვეკითხებოდნენ, თუ გვყავდა ნათესავი, გვარად ციციშვილი. როგორც უკვე ვთქვი, 1952 წლიდან დაიწყო ჩვენი და ვახტანგის მიწერ-მოწერა. თავიდან მოდიოდა მოკლე წერილები, შემდეგ კი უკვე ვლებულობდით ვრცელ და საქმიან წერილებს, რომლებშიც ხშირად მთხოვდა მიმემართა ილია აბულაძისთვის, რომელიც იმ დროს ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორი იყო და მიმე-წოდებინა მისთვის ცნობები ამა თუ იმ ხელნაწერის შესახებ. შემდეგ ვახ-ტანგმა გაიგო, რომ ელოც იქ მუშაობდა და ახლა უკვე ელოსთან ჰქონდა თხოვნები. სწორედ იმ პერიოდიდან დავახლოვდით მე და ელო. მანამდე მე კი ვიცოდი, რომ ვახტანგი და ელო ერთად სწავლობდნენ, მეგობრობ-დნენ, მაგრამ მე და ელოს ახლო ურთიერთობა არ გვქონია. ელო ყოველ-თვის დაუზარებლად ასრულებდა ვახტანგის ყველა თხოვნას, უგზავნიდა

მას საჭირო წიგნებს. ის, რომ ვახტანგმა წარმატებით დააგვირგვინა თავისი შრომა, ელოსაც მიუძღვის დიდი წვლილი. თუ რამე თხოვნა არ ჰქონდა, ვახტანგი მაინც ყოველთვის დიდი სიყვარულით მოიკითხავდა ხოლმე ელოს და მეც მაშინვე მივარბენინებდი ვახტანგის წერილებს ელოსთან და ასე დავახლოვდით. ჩვენ იმდენად დავმეგობრდით, რომ ზაფხულობითაც ერთად ვისვენებდით ხოლმე. მე ჩემი შვილები მიმყავდა, ელოს კი უფრო ხშირად თავისი დისშვილი, რუსუდანი. ვისვენებდით ხიდისთავში, ჩვენს სახლში. სახლი ძალიან ლამაზ ადგილას იდგა, მწვანეში ჩაფლული, მდინარის პირას. ელოს ძალიან მოსწონდა იქაურობა. მას ყოველთვის მოპქონდა სამუშაო და მთელი დღეები იჯდა და მუშაობდა. ვეუბნებოდი – შვებულება იმისთვის არსებობს, რომ ადამიანმა დაისვენოს – მეთქი. ელო ამაზე მპასუხობდა: „თბილისში უფრო ადმინისტრაციული საქმით ვარ დაკავებული, აქ კი კარგად ვგრძნობ თავს, წყნარად შემიძლია მუშაობა.“ ვისვენებდით ქობულეთში, რამდენჯერმე ვიყყავით გაგრაში, სურამში. პირველად რომ ჩავედით ხიდისთავში, როცა გაიგეს იქაურებმა, რომ ჩამოვიდა ცნობილი მეცნიერი, პროფესორი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორი, ყველა ცდილობდა მისთვის პატივი ეცა – ვის ცხელი ხაჭაპურები მოპქონდა, ვის – ახალი ხილი. მოკლედ, ყველას უნდოდა რაღაცნაირად გამოეხატა მისდამი პატივისცემა. ერთ დილას, ადრიანად, ელო ჩუმად წავიდა ბაზარში. კვირა იყო და კვირაობით დიდი ბაზრობა იმართებოდა. მივიდა ელო და ნახა, ერთი მაღალი, ლამაზი კაცი ხორცს ყიდის. საკმაოდ დიდი რიგი დამდგარიყო. ელოც დადგა ამ რიგში. მაგრამ ყასაბმა იცნო ელო და მისი ურიგოდ მომსახურება მოინდომა. ელომ იუარა, მაგრამ ყასაბმა მაინც თავისი გაიტანა. მოვიდა ელო სახლში და მოიტანა ხორცი. როცა

თინა ჯობაძე, ლალი ჯავახიშვილი, ელენე მეტრეველი

ვნახე, როგორი საუკეთესო ხორცი მოიტანა, ძალიან გამიკვირდა – მე ხშირად დავდიოდი ხორცის საყიდლად, მაგრამ არ მახსოვს, ჩემთვის ხორცთან ერთად ერთი იმდენი ძვალი არ გამოეტანებინოთ. ელომ გვიამბო როგორც იყო. მაშინ მე ვუთხარი: „რას უყურებ, მშვენიერი ლამაზი კაცია, ბევრი ფულიც აქვს და შენც პატივს გცემს.“ ამაზე ბევრი ვიცინეთ. მახსოვს, ერთ ზაფხულს გაგრაში ვისვენებდით. მე დილით ადრე წავედი ბაზარში, რომ ელო არ გამეღვიძებინა – ბევრს მუშაობდა და მინდოდა კარგად დაესვენა. სახლში რომ დავბრუნდი, ელო ცოცხით ხელში დამხვდა და ოთახებს გვიდა. დამინახა თუ არა, გახარებულმა მითხრა: „ისეთი კარგი ფოსო ვნახე, მთელი წაგავი იქ ჩავყარე“. აღმოჩნდა, რომ კედელთან მართლაც იყო ხვრელი, რომლის ქვეშ, პირველ სართულზე ჩვენი სახლის პატრონებს სასადილო მაგიდა ედგათ. ელოს მთელი წაგავი სწორედ იმ მაგიდაზე ჩაუყრია. ძალიან შენუბდა. მას უნდოდა რაღაცით დამხმარებოდა და ასეთი კურიოზი კი დაემართა. სურამში ვიყავით, ჩუმათელეთში. მე უკვე შვილიშვილი მყავდა, დიმიტრი. დიმიტრი ძალიან დაუშარებლად ელოს. გაუთავებლად კითხვებს აძლევდა და ელოც დაუზარებლად პასუხობდა. დიმიტრის იმდენად უყვარდა ელოსთან ურთიერთობა, რომ თბილისშიც, როცა ელოსთან მივდიოდი, აუცილებლად მომყვებოდა ხოლმე. ახლაც თბილად იგონებს ელოს.

მინდა მოვიგონო ერთი შემთხვევა, რაც ელოს ავადმყოფობას უკავშირდება. მე ძალიან არ მიყვარს ყავაზე მკითხაობა და არც მწამს. მაგრამ ჩვენს მეზობელთან ერთი ახალგაზრდა ქალი მოდიოდა ხოლმე, რომელიც კარგად მკითხაობდა ყავაზე. ერთხელ მეც დამიძახეს და ამ ქალმა მიმკითხავა და მითხრა, რომ მე მყავს მეგობარი, რომლის სახელიც „ე“-ზე იწყება და სწორედ ამ მეგობრისგან დიდი უსიამოვნება შემზღვდება. მე ძალიან აღვშეფოთდი, რადგან ჩემსა და ელოს შორის არანაირი უთანხმოება ან წყენა არ შეიძლება ყოფილიყო. წამოვედი სახლში და კიდეც დამავიწყდა ეს ამბავი. გვიან ღამით დამირეკა ელომ და მითხრა თავისი ავადმყოფობის შესახებ, რომ სასწრაფოდ უნდა გაეკეთებინა ოპერაცია. მიუხედავად იმისა, რომ გვიან იყო, მე მაინც მაშინვე წავედი ელოსთან. იქ მაია მამაცაშვილი დამხვდა. ელო ძალიან შენუხებული და აღელვებული ჩანდა. ასე ახდა იმ ახალგაზრდა ქალის მკითხაობა ყავაზე. ელოს გაუკეთეს ოპერაცია. იმ დღეებში ქეთო გრიპით გახდა ავად და საავადმყოფოში ვერ მოდიოდა. ამიტომ ღამით მე ვრჩებოდი მასთან, დღისით კი მაია მამაცაშვილი და თამილა მგალობლიშვილი მორიგეობდნენ. ერთ დღეს ელო გაჭირვეულდა, სახლში უნდოდა უკვე წასვლა. თამილა და მაია ვერაფერს ეუბნებოდნენ, ერიდებოდათ. მე რომ ეს გავიგე, ერთი ჩემებურად შევუძახე და ელოც დაშვიდდა. მაგრამ არ დამავიწყდება მაიასა და თამილას განცვიფრებული სახეები – მათ დირექტორს ვიღაცამ შეუყვირა! საავადმყოფოდან გამოსვლის შემდეგ ელო ძალიან ბევრს მუშაობდა – უნდოდა რაც შეიძლება მეტის გაკეთება მოესწრო. შემდეგ ის გერმანიაში წავიდა. იქ აღებული ჰონორარით გამოკვლევა ჩაიტარა და ძალიან გახარებული დაბრუნდა შედეგით –

მის ჯანმრთელობას აღარაფერი ემუქრებოდა. მაგრამ მოსკოვში დიდი საყვედური მიიღო იმის გამო, რომ გერმანიაში აღებული ჰონორარი სახელმწიფოს არ ჩააბარა. მოგეხსენებათ, მაშინ ასეთი წესი იყო. ამის შემდეგ ის მივლინებით წავიდა პარიზში. ჩემმა მეუღლემ შუა აზიდან შებოლილი ძეხვი ჩამოიტანა და ის გავატანეთ ელოს პარიზში. ელო მხოლოდ ამ ძეხვს და პურს მიირთმევდა პარიზში ყოფნის დროს. ამით დაზოგა საკვებისთვის განსაზღვრული ფული და დაუბრუნა მოსკოვს თანხა, რაც მას ვალად დაადეს გერმანიიდან დაბრუნების შემდეგ.

როდესაც მხედველობის პრობლემა გაუჩნდა, ყველა ძალიან შევწუხდით. გაირკვა, რომ ეს სენიურნებელი იყო. ვახტანგმა იქაურ ექიმებთან რჩევა იკითხა. აღმოჩნდა, რომ ოპერაცია არ უშველიდა. ვახტანგი ცდილობდა რჩევებით და წამლებით დახმარებოდა. მხედველობა თანდათან უარესდებოდა. ელოს უკვე დამოუკიდებლად კითხვა არ შეეძლო. მაგრამ, საბეჭნიეროდ, მას ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლები ეხმარებოდნენ – ელო მათ უყვებოდა და ისინი იწერდნენ. საკვირველი იყო მისი მეხსიერება – ყოველთვის ახსოვდა რომელ წიგნში, რომელ გვერდზე რაზე იყო საუბარი. ელო არაჩვეულებრივად მომთხოვნი იყო როგორც თავისი თავის, ისე თავისი თანამშრომლების მიმართ. ამავე დროს ის ყოველთვის ძალიან განიცდიდა თავისი თანამშრომლების გაჭირვებას და ყველანაირად ცდილობდა მათ დახმარებოდა. მართალი გითხრათ, მეუხერხულება კიდეც ელოზე საუბარი, რადგან მეასედსაც ვერ ვიტყვი იმისა, რაც მის შესახებ შეიძლება ითქვას. მე ძალიან დამაკლდა ელო. ჩემთვის ძალიან დიდი დანაკლისი იყო მისი წასვლა ამ ქვეყნიდან. ის იყო გონიერი, ჭკვიანი, განათლებული, შესანიშნავი მეცნიერი. ამავე დროს ელო იყო არაჩვეულებრივი ადამიანი, საოცრად გულისხმიერი, ძალიან კარგი პედაგოგი. ჯერ ელოს გარდაცვალება იყო ჩემთვის მოუნელებელი ტკივილი და ახლა ვახტანგის ამბავი. ძალიან მწყდება გული იმის გამო, რომ ვახტანგს გარდაცვალების შემდეგ მიაგეს დიდი პატივი, სიცოცხლეში კი მას ძალიან ატკინეს გული. იგი არ იყო ჩვენთან სათანადოდ დაფასებული. ადრეულ პერიოდში, კომუნისტების დროს, ეს გასაგები იყო. იგი ოთხი წელი ელოდა წიგნის გამოცემას საქართველოში. ისე წავიდა ამ ქვეყნიდან, რომ ერთი მადლობაც კი არ ეღირსა, მიუხედავად იმისა, რომ ამდენი გააკეთა ქართული კულტურისათვის.

მიხეილ ქავთარია

ხელნაწერთა ინსტიტუტში მუშაობა დავიწყე 1958 წლის 25 ივლისს. ინსტიტუტის თანამშრომელთა უმეტესობა შვებულებაში იყო ნასული. ინსტიტუტის დირექტორმა, ილია აბულაძემ შემიყვანა ერთ-ერთ ოთახში, სადაც იჯდა ქალბატონი ელენე მეტრეველი და მიმართა მას: „აი, ეს ყმან-ვილი იქნება შენი თანამშრომელი.“ ასე დაიწყო ჩემი თანამშრომლობა ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ხელნაწერთა ინსტიტუტში იყო ასეთი ტრადიცია – ვინც არ უნდა მისულიყო ინსტიტიტუტში, რა კვალიფიკაციაც არ უნდა ჰქონოდა, მას უნდა გაევლო გარკვეული გზა და მხოლოდ ამის შემდეგ ხდებოდა ის ინსტიტუტის სრულუფლებიანი წევრი. მეც, მიუხედავად იმისა, რომ ასპირანტურა დამთავრებული მქონდა და საკვალიფიკაციო ნაშრომიც უკვე მზად მქონდა, ქალბატონმა ელომ მიმამაგრა ლაბორანტად თამუშა ბრეგაძეს, რომელიც ინსტიტუტის შესანიშნავი თანამშრომელი ბრძანდებოდა. ქალბატონმა თამუშამ გადამახრერინა ხელნაწერთა ფონდის აღნერილობის II ტომის საძიებელი. როგორც ჩანს, მე ეს გამოცდა კარგად ჩავაბარე და ამის შემდეგ გადამიყვანეს მეცნიერ თანამშრომლად.

ხელნაწერთა ინსტიტუტი დაარსდა 1958 წლის ივნისის ბოლოს. მისი პირველი დირექტორი იყო ყველასათვის ცნობილი მეცნიერი, პროფესორი ილია აბულაძე. როგორც ჩანს, ინსტიტუტის დაარსების გამო დიდი სჯაბაასი მიდიოდა მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმში და საკმაოდ ფართო წრე ღებულობდა მონაწილეობას. კორნელი კეკელიძის არქივში ინახება დოკუმენტი, სადაც წერია, რომ კორნელი კეკელიძეს თავისი ხელით შეუდგენია ხელნაწერთა ინსტიტუტის პროექტი. ხელნაწერთა ინსტიტუტის დაარსებაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტები რაფიელ დვალი და ისიდორე დოლიძე. ამ დროისათვის ინსტიტუტი იყო ძალიან პატარა, კოლექტივი – შეკრული. ხელნაწერთა ინსტიტუტი დაარსდა ს. ჯანაშიას სახელობის ისტორიის მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ბაზაზე. ამ განყოფილებას ილია აბულაძე ხელმძღვანელობდა 1953 წლიდან. მანამდე განყოფილების გამგე იყო პროფესორი კოტე გრიგოლია.

ბატონი ილია იყო საოცრად ენერგიული, მართალი, პატიოსანი, წესიერი კაცი. მისი პატიოსნება ზოგჯერ სასაცილო მდგომარეობაშიც კი აყენებდა მას. ეს იმიტომ ხდებოდა, რომ იგი ცხოვრობდა ძველი ქართული მწერლობის შესწავლით და მისთვის ბევრი რამ ყურადღების გარეშე რჩებოდა. მაგრამ იქ, თავის საქმეში, ის იყო მიუტევებელი, საკმაოდ მკაცრი, ცხადია, თუ ის მიიჩნევდა, რომ რაღაც ისე არ იყო გაკეთებული, როგორც მას საჭიროდ მიაჩნდა. თანამშრომლებთან იგი იყო ისე, როგორც ეს დირექტორებისთვისაა დამახასიათებელი, ზოგთან ძალიან კარგად, ზოგთან – ჩვეულებრივ დამოკიდებულებაში. მე არ შემიძლია არ გავიხსენო ერთი ეპიზოდი მისი ხასიათის, კერძოდ, მისი პატიოსნების მაუწყებლად. იმ ხანებში ჩემი ტყუპები პატარები იყვნენ და წყნეთში ვცხოვრობდით. სამ-

სახურის შემდეგ უნდა მიმესწრო წყნეთის ავტობუსისთვის, რომელიც ვაკის სასაფლაოდან გადიოდა. ყოველ დღე, სამუშაო საათების დამთავრების შემდეგ ბატონი ილია დამიძახებდა და თავისი სამსახურის მანქანით მივყავდი ვაკეში. მაგრამ მეც ბატონი ილიას სახლთან უნდა გადმოვსულიყავი მანქანიდან (იგი ცხოვრობდა ო. ჭავჭავაძის პროსპექტზე, უნივერსიტეტის II კორპუსის პირდაპირ) და ვაკის სასაფლაომდე ფეხით უნდა გამეგრძელებინა გზა. ამას იმიტომ აკეთებდა, რომ სამსახურის მანქანას არც ერთი კილომეტრი ზედმეტი არ გაევლო.

ბატონი ილიას ცხოვრების წესი საოცრად მყაცრი იყო. შეიძლება იმიტომაც, რომ მას საკუთარი ოჯახი არ ჰყავდა. თუმცა იგი ზრდიდა თავის სამ ძმისშვილს. მოხდა ისე, რომ ერთ-ერთმა მათგანმა, გურამმა დაკარგა მხედველობა და თვეების განმავლობაში უხდებოდა მოსკოვში ყოფნა სამკურნალოდ. ბატონ ილიას არავინ ჰყავდა დამხმარე და ჩვენ, ინსტიტუტის თა-

დგანან: სოლომონ ყუბანეიშვილი, მიხეილ ჩიქოვანი, ილია აბულაძე; სხედან: კორნელი კეკელიძე, ელენე მეტრეველი, მიხეილ ქავთარაძის ოჯახში. ხაშური, 1960 წელი

ნამშრომლები, მორიგეობით დავდიოდოთ მოსკოვში, რათა სათანადოდ მიგვეხედა გურამისთვის. მეორჯერ მომინია ამ მიზნით მოსკოვში წასვლა – ერთხელ ირაკლი შენგელიასთან ერთად და ერთხელაც – მარტო. ბატონი ილია მთელ თავის შემოსავალს უშურველად აგზავნიდა მოსკოვში, რათა მის ძმის-შვილს იქარაფერი გასჭირვებოდა. თვითონ კი საქმაოდ შეჭირვებულად ცხოვრობდა. მახსოვს, ერთ ზაფხულს, მე დავბრუნდი მოსკოვიდან. ინსტიტუტში მარტო ბატონი ილია, ცოტნე კიკიძე, რომელიც მაშინ ინსტიტუტის სწავლული მდივანი იყო და მევართ. ყოველ დღე მე და ცოტნე სასაუზმოდ გადავდიოდით „ინტურისტის ბალში“ (მაშინ ჯერ კიდევ მუზეუმის შენობაში ვიყავით) და ბატონ ილიასაც ვეპატიურებოდით. ერთხელაც მე და ცოტნეს ფული გამოგველია და არ ვიცით, რა ვქნათ. შესვენების დროს გვიძახის ბატონი ილია: „ცოტნე! მიშა! არ წავიდეთ?“ ჩვენ გამოვუტყდით, რომ ფული აღარ გვაქვს. ბატონმა ილიამ გვითხრა: „უნდა გითხრათ, რომ თევზი არ მიყვარს. ახლა „პონჩიკები“ მიყვარს. „იმდენად შეზღუდულად ცხოვრობდა თავისი ძმის შვილების გამო, რომ ასეთ სიამოვნებასაც კი იკლებდა.

საოცარი კაცი იყო ილია აბულაძე. მე არ ვიცნობ საქართველოში სხვა მეცნიერს, რომელსაც თავისი შრომა ამოელოს სტამბიდან და თავისი მოწაფისთვის დაეთმოს წიგნის გამოცემა. მან თავისი წიგნი მიქელ მოდრეკილის „ძლისპირინი“ ამოილო და გამოსცა თინა ენუქიძის „ვახტანგ VI-ის სამართალი“. ასევე, როცა შემოილეს წესი, რომ საკანდიდატო დისერტაციის დასაცავად მეცნიერს უნდა ჰქონოდა შრომის დიდი ნაწილი გამოქვეყნებული, მას არაერთგზის ამოულია ინსტიტუტის „მოამბიდა“ თავისი სტატიები და ახალგაზრდებისთვის დაუთმია ადგილი. ეს აუცილებლად უნდა ითქვას, რადგან ბატონი ილია ამას აკეთებდა სრულიად უშურველად.

ბატონი ილია იყო სააცრად კარგი ხელმძღვანელი. ასპირანტი კი არ მუშაობდა მასთან, არამედ ბატონი ილია მუშაობდა ასპირანტთან. მინდა მოვიგონო ორი შემთხვევა, საიდანაც კარგად ჩანს ბატონი ილიას დამოკიდებულება ახალგაზრდა მეცნიერებისადმი. ჩვენთან მოგვიანებით მოვიდა ახალგაზრდა კაცი, ენრიკო გაბიძაშვილი, რომელიც მანამდე სხვადასხვა ადგილებში მუშაობდა. ილია აბულაძემ მას მისცა თემად „ქართველ წმინდანთა სვინაქსარული ცხოვრებები“. ამ თემაზე იგი თვითონ მუშაობდა, მაგრამ როცა ნახა, რომ მოვიდა ნიჭიერი, მშრომელი ახალგაზრდა კაცი, მისცა მას ეს თემა. შემდგომში ენრიკო გაბიძაშვილმა მშვენიერი წიგნი გამოსცა. ეს გახლავთ „ძევლი ქართული აგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლების“ IV ტომი. ასევე, შემიძლია გავიხსენო მეორე ფაქტი, როცა ინსტიტუტში მოვიდა უნივერსიტეტის ასპირანტურა დამთავრებული, ახალგაზრდა, ნიჭიერი კაცი, ჯუმბერ ოდიშელი, რომელსაც ასპირანტურა გავლილი ჰქონდა სოციალისტური მშენებლობის დარგში. მისი ხელმძღვანელი იყო ძალიან კარგი მეცნიერი, აბელ კიკიძე. ბატონმა ილიამ მას თემა შეუცვალა და მისცა „მცირე ქრონიკები“. ჯუმბერმა ილია აბულაძეს ხელმძღვანელობით და ნუკრი შოშიაშვილის თანამონანილეობით მშვენიერი წიგნი დაწერა, გამოსცა და დისერტაციაც დაიცვა. ბევრი ასეთი ფაქტის მოგონება შეიძლება.

1963 წელს გადაწყდა, რომ ინსტიტუტის თანამშრომლებს უნდა შეგვესწავლა საქართველოს პერიფერიული არსებული ხელნაწერები. ამ მიზნით 1963 წლის დეკემბერში გავემგზავრეთ ახალციხეში ბატონი ილია, ცაცა ჭანკიევი, ჩვენი ინსტიტუტის შესანიშნავი თანამშრომელი და მე. ჩავედით ახალციხეში. ვიმუშავეთ მუზეუმში. დავამთავრეთ მუშაობა და უკვე თბილისში ვაპირებდით დაბრუნებას. მაგრამ ცაცას დარჩა ერთი ხელნაწერი აღსანერი. ეს იყო XIX საუკუნის ხელნაწერი – კათოლიკური ლოცვანი. მე შევთავაზე ცაცას დახმარება – დავშალოთ ხელნაწერი და ორივე ერთ დღეში დავასრულებთ-მეთქი. ბატონმა ილიამ კი თქვა: „დაშლით, თორემ „ვეფხისტყაოსანი“ არ იპოვნოთ.“ დავშალეთ ხელნაწერი და მართლაც აღმოჩნდა იქ ოთხი გვერდი „ვეფხისტყაოსანისა“, თანაც არსებულ ხელნაწერებს შორის ყველაზე ძველი, XVI საუკუნის მიწურულისა და XVII საუკუნის დასაწყისის ხელნაწერის ოთხი გვერდი. შემდგომში ბატონმა ილიამ შესანიშნავი წერილი გამოაქვეყნა ამ ოთხი გვერდის შესახებ.

ბატონი ილია იყო საოცრად გულკეთილი ადამიანი, თუმცა ეჭვიანი, ზოგჯერ სხვათა სიტყვის ამყოლი. ამის გამო მას ხშირად მიუღია უსამართლო გადაწყვეტილება, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, შემდეგ გამოუსწორებია თავისი შეცდომა. ერთი სიტყვით, მინდა გითხრათ, რომ ილია აბულაძე ჩემს ცხოვრებაში ძალიან დიდი კვალი დატოვა როგორც უაღრესად უანგარო კაცმა, თავდადებულმა, მშრომელმა მეცნიერმა. არ შემიძლია არ გავიხსენო ერთი ამბავი. კორნელი კეკელიძემ გამოაქვეყნა რეცენზია ილია აბულაძის მიერ გამოცემულ „ლიმონარზე“, სადაც რამდენიმე შენიშვნა ჰქონდა. რამდენადაც მე კორნელი კეკელიძის ნათესავი ვიყავი, ბატონი ილია მე გამიბრაზდა და კარგა ხანს მსაყვედურობდა ამის გამო. ცხადია, მე არაფერ შუაში ვიყავი.

თუ ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელთა ძველი თაობა დღესაც არის საოცრად პუნქტუალური, სამუშაო საათების მაქსიმალურად გამომყენებელი, ეს ილია აბულაძის დამსახურებაა. იგი არავის აპატიებდა ხუთი წუთით დაგვიანებას, სამუშაო დროის ხუთი წუთით გაცდებას. ბევრი მაგალითის მოყვანა შეიძლება, მაგრამ მინდა გავიხსენო ერთი შემთხვევა: ფეხბურთზე ვაპირებდით წასვლას. მანამდე მე და ბატონი ილია აკადემიის სტამბაში ვიყავით. როცა დავპირულდით, ფეხბურთზე წასვლელები უკვე წასული დაგვხვდნენ. მხოლოდ ენრიკო გაბიძაშვილი, ფეხბურთის დიდი ქომაგი, დაგვხვდა ადგილზე. ბატონმა ილიამ ყველას, ვინც ფეხბურთზე წავიდა, საყვედური გამოუცხადა. მათ შორის იყო ენრიკო გაბიძაშვილიც – ეგ მაინც წავიდოდა. სხვათაშორის, მეც გამომიცხადა საყვედური, მიუხედავად იმისა, რომ მასთან ერთად ვიყავი სტამბაში და ამიტომ ვერც წავიდოდი ფეხბურთზე.

ბატონი ილია იყო შეყვარებული ხელნაწერებზე. ხელნაწერი იყო მისი ცხოვრება. ის ამბობდა – თუ კაცი ერთხელ დაავადდა ხელნაწერის სიყვარულით, ის ამ ბაცილას ვერასდროს მოიშორებსო.

ხელნაწერთა ინსტიტუტში ჩვენი, ახალი თაობის, მოსვლამდე, ხელ-

ნაწერთა განყოფილებიდან გადმოვიდნენ ძველი თანამშრომლები: ელენე მეტრეველი, ქრისტინე შარაშიძე, რომელსაც ჩვენ ჩიტოს ვეძახდით, თინა ენუქიძე, თამუშა ბრეგაძე, შოთა ბურჯანაძე, კაკო კლიმიაშვილი, შალვა გოზალიშვილი. ამათგან განსაკუთრებით მინდა გამოვყო ქრისტინე შარაშიძე. იგიიყო არაჩვეულებრივად კარგიპიროვნება, მომხიბლავი ქალბატონი, დიდი ოჯახის შვილი. მისი ძმა, თაგუნა, ყველასათვის ცნობილი პიროვნებაა. ქალბატონი ქრისტინე გაბრიელ ქიქოძის შთამომავალი იყო. იგი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა XX საუკუნის ოცანი წლების მღლელვარე მოვლენებში. შემდეგ მოხდა ისე, რომ მან მუშაობა დაიწყო ხელნაწერთა განყოფილებაში. მას საკვალიფიკაციო შრომად აღებული ჰქონდა ვახუშტი ბატონიშვილის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა. მაგრამ მან ეს შრომა არ დაიცვა. ეს ნამრომი ახლაც ინახება მის არქივში. ამბობდნენ, რომ ის გაუნაწყენდა თავის მასწავლებელს, დიდ მეცნიერს, ნიკო ბერძენიშვილს. არ ვიცი, რა იყო განაწყენების მიზეზი. მაგრამ ფაქტია, რომ მან შრომა არ წარადგინა. იმასაც ამბობდნენ, რომ საკვალიფიკაციო შრომის დაცვისათვის მას უნდა ჩაებარებინა მარქსიზმი, რაზედაც მან უარი თქვა. ვერ ვიტყვი, რამდენად შეეფერება ეს სიმართლეს. ქალბატონმა ჩიტომ შესანიშნავად იცოდა ქართული და რუსული ლიტერატურა. განსაკუთრებით იყო შეყვარებული რუსულ პოეზიაზე. იყო არაჩვეულებრივი მთხორპლები. მის სახელს უკავშირდება ქართული ნაბეჭდი წიგნის ისტორია, სამხრეთ საქართველოს ისტორიული დოკუმენტების გამოცემა და წარმოჩენა, ასევე ხელნაწერთა აღწერილობებში მონაწილეობა და მრავალი სხვა. პიროვნება იყოსაოცრად თბილი, მომფერებელი, გულისხმიერი. არ შემიძლია არ გავიხსენო ერთი ფაქტი: 1962 წელს შემეძინა ტყუპი ვაჟი. ერთ დღეს ქრისტინემ მთხოვა მაღაზიაში წავყოლოდი. მართალია, ის მაშინ არ იყო წლებით დატვირთული, მაგრამ ვიფიქრე, რომ დახმარება ჭირდებოდა. წავედით მაღაზიაში – ქაშვეთის წინ იყო იმ დროს ერთი დიდი მაღაზია. შევედით და ქალბატონმა ქრისტინემ იყიდა 10 მეტრი ბამბაზია და მითხრა, რომ ასეთივე საჩუქარი მან გაუგზავნა კოტე ჩილოყაშვილის მეუღლესაც, როცა მათაც ტყუპი შვილი შევინათ. ქრისტინე შარაშიძე ცხოვრობდა ჯავახიშვილის ქუჩაზე, ერთ პატარა ოთახში. ცხოვრობდა იგი ხელმოკლედ. საოცრად უმწეო ქალი იყო. არც ვიცი, სადილის გაკეთება თუ შეეძლო. მაგრამ იყო არაჩვეულებრივად გულისხმიერი ადამიანი. თუმცა ზედმეტად განიცდიდა ყველაფერს, რაც მის პიროვნებას შეეხებოდა. ხშირად ეგონა, რომ ვიღაც ზემოდან უყურებდა. დღესაც მოღვაწეობს საფრანგეთში მისი ძმის-შვილი, გიორგი შარაშიძე. როცა მან საფრანგეთში გამოაქვეყნა შრომა მაღაგასარის ეთნოგრაფიის შესახებ, ქალბატონმა ქრისტინემ არ დამალა თავისი წყენა იმის გამო, რომ გიორგიმ მაღაგასაკარზე დაწერა წიგნი და არა საქართველოზე. მოგვიანებით, როცა გიორგი თავის მეუღლესთან ერთად ჩამოვიდა თბილისში, ქალბატონმა ქრისტინემ მოიყვანა ისინი ხელნაწერთა ინსტიტუტში და აჩვენა ყველაფერი. იგი საოცრად იყო შეყვარებული ხელნაწერებზე. მუშაობდა ნელა, მაგრამ ბეჭითად. მის დაწერილს შემოწმება არ ჭირდებოდა. მის მიერ შესრულებული ფონდის IV ტომის აღწერილობა დღემდე სანიმუშოდ

რჩება. სამწუხაროდ, სამოციანი წლების მეორე ნახევარში მას ჩვენგან წასვლა მოუხდა. მედა ნუკრი შოშიაშვილს გვთხოვა კვირაში ერთხელ მიესულიყავით მასთან, რომ მას ეკარნახა ჩვენთვის თავისი მოგონებები. არ ვიცი, ნუკრი იყო თუ არა, მე რამდენჯერმე კი ვიყავი, მაგრამ რაღაც არ მოხერხდა ჩანა-წერების გაკეთება. როცა ქალბატონი ჩიტო გარდაიცვალა, ხელნაწერთა ინსტიტუტმა მას სათანადო პატივი მიაგო.

არ შემიძლია ორიოდე სიტყვა არ ვთქვა ქალბატონ ელენე მეტრეველ-ზე. იგი იყო საოცრად მიზანდასახული, ორგანიზებული, მეცნიერად დაბა-დებული ქალი. თუმცადა, დარწმუნებული ვარ, ის ისეთივე კარგი მეოჯახე იქნებოდა, როგორიც მეცნიერი იყო. 60-იანი წლების ბოლოს ახალგაზრდებ-მა ჩავაგატარეთ ინსტიტუტში სილამაზის კონკურსი. მე ელენე მეტრეველს მივანიჭე პირველი ადგილი, რადგან იგი მეტად მომხიბვლელი ქალი იყო. ელენე მეტრეველი იყო პრინციპული, მკაცრი, შეუპოვარი. ისიც უნდა ით-ქვას, რომ თუ საქმეს ეხებოდა რაიმე, თუ ხელნაწერს ეხებოდა, ის იყო შენი მეგობარი, შენ გვერდითმდგომი, დაუძინებელი მტერიც რომ ყოფი-ლიყავი. მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტის არჩევნები იყო. ერთ-ერთი კანდიდატის პრეზიდენტად არჩევა ფაქტიურად გადაწყვეტილი იყო. მაგრამ აკადემიის საერთო კრებაზე ადგა ქალბატონი ელენე და თქვა: „სამარცხვინოა, რომ პრეზიდენტობის კანდიდატმა გაზეთ „კომუნისტში“ გამოაქვეყნოს თავისი საქებარი წერილი.“ საუბარი იყო გაზეთ „კომუნის-ტში“ გამოქვეყნებულ ამერიკის შეერთებული შტატების კონგრესის ბიბ-ლიოთეკის დირექტორის წერილზე, სადაც ავტორი რეკომენდაციას აძ-ლევდა ამ პიროვნებას. ელენე მეტრეველის გამოსვლამ გააკეთა ის, რომ მაშინ ეს მეცნიერი აკადემიის პრეზიდენტად არ აირჩიეს. ერთი სიტყვით, ელენე მეტრეველმა დანდობა არ იცოდა, თუ მიაჩნდა, რომ ის მართალი იყო. ამიტომ აკადემიაში, განყოფილების სხდომებზე, ყველა ცდილობდა მის მიმართ ლოიალური ყოფილი იყო. ამავე დროს, მან საოცარი მეგობრობაც იცოდა. მისი უახლოესი მეგობარი იყო ქალბატონი ნატალია ორლოვსკაა, ასევე ვახტანგ ჯობაძის და, ქალბატონი თინა ჯობაძე და ბევრი სხვა. მაგ-რამ ინსტიტუტის თანამშრომლებთან ის ბოლომდე გახსნილი არ იყო.

ელო მეტრეველი, როგორც მეცნიერი, ჩვენ თვალწინ იზრდებოდა. ჩვენ რომ მოვედით ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ერთ ოთახში ვისხედით ელენე მეტრეველი, ელენე ცაგარეიშვილი, თამარ ბრეგაძე, ქრისტინე შა-რაშიძე, თინა ენუქიძე, რამაზ პატარიძე და მე. ჩვენ ყოველდღიურად ვხე-დავდით როგორ იზრდებოდა იგი როგორც მეცნიერი. როცა მან მიზნად დაისახა ჰიმნოგრაფიის შესწავლა, დაიწყო პავლე ინგოროვასთან ერთად მუშაობა. და ასე თანდათანობით, ხელნაწერების დიდმა და კარგმა ცოდნამ აქცია ელო მეტრეველ პირველ მეცნიერად. საერთოდ, ისიც უნდა ითქვას, რომ ელო მეტრეველი არ იყო ჩაკეტილი მეცნიერი. იგი არ შემოიფარგლე-ბოდა მხოლოდ ჰიმნოგრაფიით ან მხოლოდ ხელნაწერებით. ის იყო ფართო ჰიმნოგრაფიის ისტორიკოსი, არქეოგრაფი. მისი საკანდიდატო დისერტაცია „ვეფხისტყაოსანს“ შეეხებოდა, მისი სადოქტორო დისერტაცია კი მოგზა-

ურობას. შემდგომში კი ის გახდა ადრეული შუა საუკუნეების ქართული მწერლობის ერთ-ერთი დიდი სპეციალისტი. იგი ფართოდ იყო ორიენტირებული ძველი, ახალი და უახლესი ლიტერატურის საკითხებში, ასევე ისტორიოგრაფიაში. ეს იყო მისი დიდი უპირატესობა. საერთოდ, ასეთი რამ დამახასიათებელი იყო ხელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი თაობის თანამშრომლებისთვის. ერთი რომელიმე კუთხით კი არ იყო შემოფარგლული ესა თუ ის მეცნიერი, არამედ ის უნდა ყოფილიყო საქმის კურსში, თუ რა ხდებოდა ქართული მწერლობის და ისტორიის სხვადასხვა უბანზე. ეს ძალიან კარგად ჩანდა ძველ თაობაში. ღმერთმა ქნას, რომ ახალმა თაობამ გააგრძელოს ეს ტრადიცია.

ელენე მეტრეველს ბევრი შესანიშნავი შრომა აქვს, მაგრამ განსაკუთრებით მინდა გამოვყო იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის შესახებ გამოქვეყნებული აქტები. მოგეხსენებათ, ჯერ კიდევ ნიკო მარმა გამოაქვეყნა ეს მასალები. მაგრამ მოგვიანებით, როცა საქართველოში მივიღეთ ამ მასალის ფოტოები, ქალბატონმა ელომ დახმარება სთხოვა ლია კივნაძესა და ლალი ჯლამაისა, რომლებმაც დაალაგეს ეს ფოტოები და გამოსცეს შესანიშნავი ალბომი. მისი ყველა შრომა საინტერესოა, მაგრამ მაინც მინდა აღვნიშნო ივირონის აქტების 4 ტომი, რომლის შედგენაში ფრანგი მეცნიერებიც მონანილეობდნენ, მაგრამ ქართული მასალა მთლიანად ელენე მეტრეველის მიერაა შესანიშნავი ნაშრომი. ეს არის შესანიშნავი ნაშრომი.

ძალიან საინტერესო პიროვნება იყო ლილი ქუთათელაძე. იგი არ იყო არც ილია აბულაძე და არც ელენე მეტრეველი. მას ჰქონდა თავისი შემოფარგლული პერიოდი. ეს იყო ალორძინების ხანა. იგი განსაკუთრებით იყო დაინტერესებული სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონებით. მისი საკანდიდატო შრომა სწორედ სულხან-საბას ლექსიკონის რედაქციები იყო. მინდა გავიხსენო ერთი ეპიზოდი მისი ცხოვრებიდან. II მსოფლიო ომის დროს ქალბატონი ლილი მუშაობდა ხელნაწერთა განყოფილებაში, რომელსაც იმ დროს ხელმძღვანელობდა, როგორც უკვე ვთქვი, კოტე გრიგოლია. საქართველოს მთავრობას მიუღია გადაწყვეტილება, გაეზიზნათ ხელნაწერები გამოქვაბულში. საქართველოს ისტორიის მუზეუმის არქივში ინახება დოკუმენტი, სადაც წერია, რომ ლილი ქუთათელაძე, ლუბა მეფარიშვილი და კიდევ რამდენიმე თანამშრომელი, რომელთა გვარები, სამწუხაროდ, აღარ მახსოვს, ათენებდნენ და აღამებდნენ იმ გამოქვაბულში და ყარაულობდნენ ხელნაწერებს. შემდგომში ყველა მათგანი რევმატიზმით დაავადდა, რადგან ის ადგილი, სადაც ხელნაწერები იყო გადატანილი, მეტად ნესტიანი იყო. მეგა გაოგნებული ვიყავი, როცა ეს დოკუმენტი ნავიკითხე – უმწეო ქალები, რომელთაც ლუკამა-პური არ ჰქონდათ, როგორ იცავდნენ ხელნაწერებს. ომი ჯერ დამთავრებული არ იყო, რომ ხელნაწერები ისევ გადმოიტანეს მუზეუმში. დიდი სამიშროება იყო, რომ ხელნაწერები იმ პირობებში დაზიანდებოდა. ქალბატონი ლილი იყო საოცრად ხმაურიანი, ქოთქოთა ქალბატონი. მას რამდენიმე მშვენიერი გამოკვლევა აქვს.

მინდა გავიხსენო შოთა ბურჯანაძე, ახალგაზრდა, ლამაზი, მაღალი

კაცი. იგი ისტორიკოსი იყო. ასპირანტურა რომ დაამთავრა და საკანდიდა-ტო დისერტაცია დაიცვა, სისხლი ჩაექცა და ამის გამო ხელი და ფეხი წარ-თმეული ჰქონდა. მუშაობდა იგი იმერეთის ისტორიულ დოკუმენტებზე და იმერეთის ისტორიაზე. ძალიან ნიჭირი და სერიოზული ისტორიკოსი გახლდათ. ჰქონდა მშვენიერი იუმორის გრძნობა. სამწუხაროდ, მან მხოლოდ ორი წიგნის გამოცემა მოასწორ, ადრე გარდაიცვალა.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის დაარსებისთანავე ინსტიტუტში მოვიდა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი თორნიკე ჭყონია. იგი იყო ძალიან კარგი ფილოლოგი, სერიოზული მკვლევარი, მაგრამ ფსიქიკურად დაავა-დებული. მთელი ცხოვრება ეომებოდა შალვა რადიანს. როცა რადიანის წიგნი გამოვიდოდა, მთელ ტირაჟს ყიდულობდა და აგზავნიდა საბჭოთა კავშირის ყველა ბიბლიოთეკაში როგორც პლაგიატორისა და ქურდის წიგ-ნებს. ამიტომ შალვა რადიანის წიგნები არც იშოვებოდა. თორნიკე რაღა-ცაზე გაუნაწყენდა ლიტერატურის ინსტიტუტს და წავიდა სადღაც რუსეთ-ში და დაინყო მუშაობა კლუბის დარაჯად. იქიდან იგი ყოველდღიურად წერდა წერილებს ნიკიტა ხრუშჩიოვს და ხელს ასე აწერდა – ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი, კლუბის დარაჯა. ხრუშჩიოვი დაინტერესებულა მისი პიროვნებით. ასე აღმოჩნდა იგი ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ძალიან უცნაური კაცი იყო. ერთხელ მოვიდა ჩემთან (იმ ხანებში პარტორგანიზა-ციის მდივანი ვიყავი) და მითხვა, რომ შალვა რადიანმა რაიკომის შენობაზე მისი დიდი სურათი დაკიდა. ცხადია, არავითარი სურათი არ იყო. ერთხე-ლაც, დამიბარა ელენე მეტრეველმა და მითხვა, რომ თორნიკე ბორჯომში დაუპატიმრებიათ და მე უნდა წავსულიყავი ამბის გასაგებად. როცა ჩავედი ბორჯომში, აღმოჩნდა, რომ იგი უკვე თბილისში გადმოეყვანათ. მაგრამ მილიციის თანამშრომლებმა მისაყვედურეს – რატომ ნაგვართვით ეს კაცი – ისეთ საინტერესო ამბებს გვიყვებოდა ბიბლიოდანო. თბილისში თორნიკე ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მოათავსეს. მე მივედი მის სანახავად, მაგ-რამ არ მიმიღო, მიუხედავად იმისა, რომ ჩემდამი კარგად იყო განწყობილი.

მისი დამთავრების შემდეგ მოვიდა მუზეუმში შალვა გოზალიშვილი, რომელიც არქივებზე მუშაობდა. მას არაერთი კარგი შრომა აქვს გამოქ-ვეყნებული. მაგრამ ხელნაწერთა ინსტიტუტში იყო ერთი ტენდენცია, რო-მელიც ილია აბულაძისგან მოდიოდა და რომელსაც ელენე მეტრეველიც უჭერდა მხარს, რომ თუ შრომა არ ეხებოდა ძველ ქართულ მწერლობას, ის მაღალი რანგის მეცნიერებად არ ითვლებოდა. ამიტომ, მიუხედავად იმისა, რომ შალვა გოზალიშვილი ბევრი კარგი წიგნის ავტორი იყო, მისი ნაშრო-მები რატომძაც მაღალი დონის მეცნიერებაში არ გადიოდა.

არაჩვეულებრივი იყო ჩვენი თამუშა ბრეგაძე, უწესიერესი, უაღრესად კეთილსინდისიერი ქალბატონი. შეიძლება ის არ იყო დიდი მასშტაბების მეცნიერი, მაგრამ იყო ძალიან კარგი მუშავი. ცოტა წყენია კი იყო, მაგრამ ამავე დროს მეტად კეთილი. ასევე არ შემიძლია არ მოვიგონო ელისო აპრამშვილი, უაღრესად კულტურული, განათლებული ქალი. მან დაწერა შესანიშნავი წიგნი კირიონ კათალიკოსზე, რომლის ნახევარიც, სამწუხაროდ, დაიკარგა.

ასეთი იყო ჩვენი კოლექტივი. განსაკუთრებით შეკრული იყვნენ ჩვენი ისტორიკოსები – ნუკრი შოშიაშვილი, ჯუმბერ ოდიშელი, ზაზა ალექსიძე, ლელიკომაჭავარიანი, გურამ ჯანდიერი, ლილი ქუთათელაძე, თამაზ ბარამიძე. როცა ხელნაწერთა ინსტიტუტზე ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება არ მოვიგონოთ მაშო. მაშო იყო ერთი ძალიან პატარა ტანის ქალი, მუშაობდა ხელნაწერების დამსუფთავებლად, თუმცა თავის თავს პრეპარატორს უწოდებდა. მაშო იყო საოცრად პატიოსანი, მშრომელი ადამიანი, მუდამ ხელნაწერების დასუფთავებით და დაკრიალებით დაკავებული. ცოტა უცნაურიც იყო – ერთხელ შემოვიდა ჩვენს ოთახში, სადაც ბევრი ვისხედით. იმ დროს ოთახში მარტომე ვიყავი. მაშომ თამუშა ბრეგაძე მოიკითხა. როცანახა, რომ თამუშა არარის, ჩემი მაგიდის ქვეშ შეიხედა და იქ დაუწყო ძებნა. მაშოს საკუთარი ოჯახი არ ჰყავდა. მის დაკრძალვაზე მთელი ჩვენი ინსტიტუტი იყო.

მინდა მოვიგონო თინა ენუქიძე. ინსტიტუტში ჩემი მუშაობის პირველი დღეა. შემოვიდა თინა, რომელიც იმ დღეს გავიდა შვებულებაში და შვებულების ფული აუღია. თინას მაგიდა ჩემი მაგიდის გვერდით იდგა. ამოილო თინაშე ფული, დაყარა მაგიდაზე და სადღაც წავიდა. ერთი საათის შემდეგ დაბრუნდა, აიღო ფული, დათვალა და თქვა, რომ 5 მანეთი აკლია. საშინელ მდგომარეობაში აღმოვჩნდი. ჩემგარდა ოთახში არავინ იყო. ძალიან მალე გაახსენდა, რომ ვიღაცისთვის მიუცია ის 5 მანეთი. მერე, როცა თინა გავიცანი, ასეთი რამ აღარ მიკვირდა. თინა ძალიან კარგად კითხულობდა ხელნაწერებს. ის კარგი წყაროთმცოდნე იყო. მოგვიანებით გამოსცა მან „სულთა მატიანე“, რომელიც ლენინგრადში გადმოწერა ქრისტინე შარაშიძის თხოვნით (ხელნაწერი ლენინგრადშია დაცული). ქრისტინე შარაშიძე მუშაობდა მასზე, მაგრამ ვერ მოასწრო გამოცემა. ამიტომაც თინამ დაასრულა შრომა და გამოსცა კიდეც. ეს არის ის, რაც მომაგონდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ძევლი თაობის შესახებ.

მზექალა შარიძე, ციალა მასალეინა, მიხეილ ქავთარია. 1999 წელი

ზურაპ ჭუმბურიძე

თბილისის უნივერსიტეტში რომ ჩავირიცხე, პირველ კურსზე ვსწავლობდი გეოგრაფია-გეოლოგიის ფაკულტეტზე. იმ დროს სტუდენტს შეეძლო ექსტერნად ესწავლა სხვა ფაკულტეტზეც. რადგან მე შინაგანად მაინც ფილოლოგობა მინდოდა – ლექსებსაც ვწერდი, დავიწყე ფილოლოგიის ფაკულტეტზეც სწავლა. მეორე კურსიდან გეოგრაფია-გეოლოგიას თავი დავანებე და გადავედი ფილოლოგიის ფაკულტეტზე. იმ ხანებში ჩვენი დეკანი იყო ილია აბულაძე. იგი ღილექციებსაც გვიკითხავდა ქართულ პალეოგრაფიაში. აქედან დაიწყო ჩემი ურთიერთობა ბატონ ილია აბულაძესთან. შემდეგ მე ძველი ქართული ენის კათედრის ასპირანტი გავხდი. ბატონი ილია ჩვენ კათედრაზე მუშაობდა. მაგრამ როცა ხელნაწერთა ინსტიტუტი გაიხსნა და ბატონი ილია მის დირექტორად დაინიშნა, მას მოუხდა უნივერსიტეტიდან ნასვლა, რადგან მაშინ შეთავსების უფლების მოპოვება მხოლოდ საქართველოს ცეკას დადგენილებით შეიძლებოდა. მოხდა ისე, რომ სწორედ ილია აბულაძის შტატი გამოიყენეს ჩემთვის და მე გავხდი ამ კათედრის ასისტენტი. ცოტა ხნის შემდეგ ბატონმა ილიამ შემომთავაზა მასთან გადასვლა სამუშაოდ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი ახალი გახსნილი იყო. მე უკვე ხარისხი დაცული მქონდა და ამიტომ ბატონმა ილიამ მორიცებით შემომთავაზა უმცროსი მეცნიერი თანამშრომლის შტატი. მე სიხარულით დავთანხმდი. მაგრამ მოხდა ისე, რომ მე კვლავ უნივერსიტეტში დავრჩი. ეს ძალიან მძიმე პერიოდი იყო. 9 მარტის მოვლენების შემდეგ საგრძნობლად შემცირდა უნივერსიტეტში მისაღებთა კონტიგენტი, ამიტომ თანამშრომელთა შემცირებაც დაიწყო. ჩემი მდგომარეობაც არ იყო კარგი – ნახევარ შტატზე ვმუშაობდი. სწორედ ამ დროს მივიღე შემოთავაზება დავითი გამეზარდაშვილისგან, რომელიც ლიტერატურის ინსტიტუტის დირექტორად დაინიშნა, გადავსულიყავი სამუშაოდ ლიტერატურის ინსტიტუტში. იქ მხოლოდ სამი წელი დავყავი. შემდეგ აკავი შანიძემ კვლავ უნივერსიტეტში დამაბრუნა, სადაც მთელი ცხოვრება ვმუშაობდი.

ხელნაწერთა ინსტიტუტში მე არასდროს მიმუშავია. მაგრამ ჯერ კიდევ ასპირანტობის პერიოდში მქონდა აკავი შანიძისგან დავალება გადმომენერა უდაბნოს მრავალთავი და ამიტომ წლების მანძილზე დავდიოდი სამუშაოდ ინსტიტუტში. მოგვიანებით, როცა თამრიკო (ზურაბ ჭუმბურიძის ქალიშვილი, გერმანისტი) დაბრუნდა გერმანიდან, ქალბატონმა ელენემ მიიღო იგი ინსტიტუტში სამუშაოდ. ადრეულ პერიოდში ქალბატონ ელენესთან მე უშუალოდ ახლო ურთიერთობა არ მქონია. რასაკვირველია, ვიცნობდი მის ყველა ნაშრომს, თვალს ვადევნებდი მის გამოკვლევებს, ხშირად ვხედავდი მას ხან ოპონენტად, ხან მოხსენებების კითხვის დროს. იგი იყო საოცრად პრინციპული, განათლებული, მეტად კეთილშობილი ქალბატონი, უაღრესად მინიჭნელოვანი მეცნიერი.

1985 წლიდან ვმუშაობდი ლიტერატურის ინსტიტუტის ტექსტოლო-

გიის განყოფილების გამგედ. ადრე მე ძველ ქართულ ტექსტებზე ვმუშაობდი – ჯერ სინურ მრავალთავზე, შემდეგ უდაბნოს მრავალთავზე. ლიტერატურის ინსტიტუტში ტექსტოლოგის განყოფილების დაარსებისათანავე განისაზღვრა, რომ განყოფილება არ შეისწავლიდა ძველ ქართულ ტექსტებს. ჩვენი ამოცანა იყო XIX-XX საუკუნეების კლასიკოსთა ტექსტების გამოსაცემად მომზადება. მოგეხსენებათ, რომ ილიას ტომეულების გამოცემა ჯერ კიდევ ილიას სიცოცხლეში დაიწყო. ილია თვითონაც მონანილეობდა ამ საქმეში. სულ ოთხი ტომი გამოვიდა. შემდეგ კი სხდასხვა მიზეზთა გამო ეს გამოცემა შეწყდა. ილიას გარდაცვალების შემდეგ, 1914 წელს გამოვიდა ცნობილი გედევანიშვილის გამოცემა, რომელიც იმ დროისათვის მშვენიერ პოლიგრაფიულ დონეზე იყო შესრულებული. ამავე დროს, ეს გამოცემა იმ პრინციპებით იყო შესრულებული, რომელსაც ჩვენ შემდგომაც ვიზიარებდით, კერძოდ, გათვალისწინებული იყო ვარიანტები, თან ახლდა მისი ბიოგრაფია, გამოკვლევები მისი თხზულებების შესახებ. სამწუხაროდ, მხოლოდ ერთი ტომი გამოვიდა – პოეზია. ამ გამოცემის დასრულებას I-მა მსოფლიო ომმა შეუშალა ხელი. ამას მოჰყვა რევოლუცია. შემდეგ პერიოდში კი ილიასადმი დამოკიდებულება როგორიც იყო, ცნობილია. 1922 წელს გედევანიშვილმა კვლავ მოინდომა ამ გამოცემის გაგრძელება, მაგრამ ვერ შეძლო – იგი გარდაიცვალა. ამის შემდეგ პავლე ინგოროვამ ითავა ეს საქმე და 1922-31 წლებში გამოსცა ცხრა ტომი. მან თავი მოყუარა სხვადასხვა უურნალ-გაზეთებში გამოქვეყნებულ თხზულებებს. მოგვიანებით მეათე ტომიც გამოვიდა. 1937 წლიდან ილიასადმი დამოკიდებულება არსებითად შეიცვალა და კვლავ პავლე ინგოროვას და ალექსანდრე აბაშელის თაოსნობით დაიწყო ახალი გამოცემა. სამამულო ომის დამთავრების შემდეგ, 1950 წლიდან კვლავ დაიწყო ილიას თხზულებების გამოცემა ისევ პავლე ინგოროვას რედაქტორობით. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ გამოცემას ანერია შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტი, თუმცა პავლე ინგოროვას იქ არასდროს უმუშავია. მის მუშაობაში არავინ ეროვნული, როგორც შედგენაში, ისე ტექნიკურ საქმეებშიც. ილიას დაბადებიდან 150 წლისთავისათვის დაიწყო ილიას თხზულებთა ოცტომეულის გამოსაცემად მომზადება, რომელიც 80000 ტირაჟით უნდა დაბეჭდილიყო. საქართველოში მომხდარი ცნობილი მოვლენების გამო გამოცემა დროებით შეჩერდა. ახლა უკვე 14 ტომით გამოსული, თუმცა მისი ტირაჟი სულ 300 ცალია. ამ გამოცემაში უნდა შესულიყო ის, რაც წინა გამოცემებში მიზეზთა გამო ვერ შევიდა. მაგალითად, ილიას მიერ თარგმნილი ბუვის „იზა“, ასევე ივანე მაჩაბელთან ერთად შესრულებული „მეფე ლირის“ თარგმანი. მოგეხსენებათ, „დროების“ რედაქტორობის დროს მონინავე სტატიებს ილია ხელს არ აწერდა. დასადგენი იყო ამ სტატიების ავტორობის საკითხიც. საქმაოდ რთული აღმოჩნდა ტექსტოლოგიურ საკითხებზე შეთანხმება. მე მომხრე ვიყავი იმისა, რომ გათვალისწინებული ყოფილიყო ხელნაწერთა ყველა ჩვენება, მაგრამ ტექსტი ყოფილიყო ერთი პრინციპით გასწორებული, რომ არ გვქონოდა ჭრელი სურათი. რაკი ძირი-

თად პრინციპებზე შეთანხმება გაჭირდა, შეიქმნა დიდი სარედაქციო კოლეგია, რომელსაც ყველა ეს საკითხი უნდა გადაწყვიტა. სარედაქციო კოლეგია საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო. უნდა აღვნიშნო, რომ ერთ-ერთი ყველაზე ავტორიტეტული წევრი იყო ქალბატონი ელო, რომლის მხარდაჭერასაც ხშირად ვგრძნობდი. უფრო ადრე, მე ასევე ვმუშაობდი ვაჟა-ფშაველას თხზულებათა გამოცემაზე. მეამაყება, რომ ვაჟას პოეზიის ორი ტომი ჩემი რედაქციით არის გამოცემული. ვერ აგინერთ, რა სიხარულს განვიცდიდი, როცა მის ავტოგრაფებზე ვმუშაობდი.

XIX-XX საუკუნის ქართველ მწერალთა ავტოგრაფებზე მუშაობისას ხელნაწერთა ინსტიტუტისა და ლიტერატურის მუზეუმის საარქივო ფონდების გაცნობა მჭირდებოდა. ამგვარმა სამუშაოებმა მიმიყვანა იმ წიგნამდე, რომელიც სახელწოდებით „ქართულ ხელნაწერთა კვალდაკვალ“ სამჯერ გამოიცა. პირველი გამოცემას ენოდებოდა „ქართულ ხელნაწერთა თავგადასავალი“, რომელიც გამომცემლობა „ნაკადულმა“ გამოსცა. ეს წიგნი შედარებით პატარა მოცულობის იყო. შემდეგ წიგნი შეივსო ახალი მასალით და მეორედ უნდა გამოსულიყო. მაშინ გამიჩნდა სურვილი, ქალბატონი ელო ყოფილიყო წიგნის რედაქტორი და მივმართე მას ამ თხოვნით. ქალბატონი ელო დამთანხმდა. მან, ბევრი სხვა რედაქტორისგან განსხვავებით, ყურადღებით წაიკითხა წიგნი და შენიშვნებიც მომცა, რომელიც მე შეძლებისდაგვარად გავითვალისწინე. ამდენად, ამ წიგნის წარმატებაში ქალბატონ ელოს დიდი წვლილი მიუძღვის. მე მადლობელი ვარ მისი ამის გამო. მე მუდამ პატივისცემით და მადლიერების გრძნობით მოვიხსენიერ ქალბატონ ელოს იმისათვის, რომ მან თამრიკო უყოფის მილო ინსტიტუტი სამუშაოდ, გაუწია მას ხელმძღვანელობა დისერტაციაზე მუშაობისას. ასევე იმისათვის, რომ ჩემი ერთ-ერთი ნაშრომი, რომელიც მნიშვნელოვნად მიმართია ჩემს შრომებს შორის, მისი რედაქტორობით გამოვიდა. ქალბატონი ელოს რედაქტორობა კი არ იყო უმნიშვნელო რამ განათლებული და საქმეში ჩახედული მკითხველისათვის.

მინდა გამოხატო ჩემი გულისტყივილი იმის გამო, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტს, რომელსაც მთელი მსოფლიო იცნობდა როგორც კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს, კორნელი კეკელიძის სახელი ჩამოაცილეს. ვთქიქრობ, ეს ძალიან დიდი შეცდომა იყო. როდესაც მისი გარდაცვალების შემდეგ ილია აბულაძის ინიციატივით მისი სახელი მიენიჭა ინსტიტუტს, ეს დიდი პატივი იყო ინსტიტუტისთვის. მთელ მსოფლიოშია მიღებული ამა თუ იმ დიდი მეცნიერის სახელის მინიჭება იმ დაწესებულებისათვის, რომელიც მის მოღვაწეობას უკავშირდება. გაუგებარია, რა დააშავა კორნელი კეკელიძემ? ჩემი აზრით, თვით ინსტიტუტის კოლექტივს უნდა ებრძოლა ამის წინააღმდეგ. თუკი შეუნარჩუნეს გიორგი ჩუბინაშვილის სახელი ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტს, არნოლდ ჩიქობავას სახელი – ენათმეცნიერების ინსტიტუტს, ივანე ბერიტაშვილისა – ფიზიოლოგიის ინსტიტუტს, რატომ არ შეიძლებოდა ამის გაკეთება ხელნაწერთა ინსტიტუტში. კორნელი კეკელიძე ამას ნამდვილად არ იმსახურებდა.

მაია მამაცაშვილი

მართალი იყო ბატონი ზაზა ალექსიძე, როცა ქალბატონი ელოს ცხე-დართან ბრძანა: „ხელნაწერთა ინსტიტუტისათვის დღეს დამთავრდა XX საუკუნე.“ ისიც სრული ჭეშმარიტებაა, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტი ვერ დაარსდებოდა, და მით უფრო, საერთაშორისო ქართველობოგიურ ცენტრად ვერ ჩამოყალიბდებოდა, რომ არა ილია აბულაძისა და ელენე მეტრეველის შესანიშნავი, ბრწყინვალე ტანდემი. მათ ერთად იღვანეს, ერთად ააშენეს ის მყარი სამცენიერო შენობა, რომელსაც ადრე ხელნაწერთა ინსტიტუტი ერქვა. ვინც ქალბატონი ელოს მეცნიერულ შემოქმედებას და მის უმდიდრეს არქივს გაეცნობა, კარგად დაინახავს, თუ რა ტიტანური შრომა გასწია მან ქართული მეცნიერების სიცოცხლის გასახანგრძლივებლად. ლიტონ სიტყვებად არ გაისმის საქართველოს დიდი მეგობრის, იტალიელი მეცნიერის, მიგელ არანცის ნათქვამი: „დღეს დასავლეთ ევროპაში ქალბატონი ელენე მეტრეველის დონის ორიოდე მეცნიერი რომ გეყვადეს, სულ სხვა მიმართულება მიეცემოდა ჩვენს მეცნიერებას.“ ვფიქრობ, ამით ყველაფერია ნათქვამი. მე დღეს არ ვისაუბრებ ქალბატონი ელოს მეცნიერულ ნაშრომებზე, ვერ მივცემ ჩემს თავს ამის უფლებას, რადგან არა ვარ ამ დარგის სპეციალისტი. თუმცა ყველა მის ნაშრომს კარგად ვიცნობ და ზოგიერთი მათგანის გამოცემაში თავად მიმიღია მონაწილეობა. არც ამის საჭიროებას ვხედავ, რადგან ამის შესახებ საკმაოდ ბევრია დაწერილი. ორიოდე სიტყვას ვიტყვი მის პიროვნულ თვისებებზე, როგორც მოქალაქეზე, დიდ პატრიოტზე და მამულიშვილზე, ფართო თვალსაწიერის მქონე დიდ ინტელექტუალზე, და რაოდენ საინტერესო და საოცარი არ უნდა იყოს, „დიდ პოლიტიკოსზე“, რადგან მას პოლიტიკური მოვლენების გასაოცარი განჭვრეტის უნარი ჰქონდა. ამის უფლებას მაძლევს მისი საჯარო გამოსვლები და ჩანაწერები, ის შეფასებები, რომლებიც მან მისცა გასული საუკუნის 90-იან წლებში განვითარებულ მოვლენებს, საქართველოში რომ მიმდინარეობდა. მაგრამ ამის შესახებ მოგვიანებით ვისაუბრებ.

პირველ რიგში მინდა ვილაპარაკო მის პიროვნულ თვისებებზე. იგი იყო ნამდვილი ინტელიგენტი, თავმდაბალი, თბილი, პრინციპული, უკომპრომისონ და შეუვალი ადამიანი, ძალზე ობიექტური. ჩემი აზრით, მასში ორი ადამიანი ცხოვრობდა. ერთი იყო დირექტორი – მკაცრი, პრინციპული, შეუვალი, სათანადო თვისებებით. მაგრამ ეს იყო ინსტიტუტის კედლებში. საკმარისი იყო გასულიყონ ინსტიტუტის კედლებიდან, რომ იქ იბადებოდა თბილი, ლალი, თავისუფალი ადამიანი. პირველი ნაკარნახევი იყო იმ დიდი პასუხისმგებლობით, რომელსაც მას აკისრებდა დირექტორის თანამდებობა. ამ კედლებს იქით იშვებოდა მძიმე ტვირთისგან განთავისუფლებული, ნამდვილი, ჭეშმარიტი ელენე მეტრეველი – ლალი, თავისუფალი, უშუალო, კეთილი, ყურადღებიანი ყველას და ყველაფრის მიმართ. ყოველივე ეს ვლინდებოდა უხმაუროდ და შეუმჩნევლად. ამასთან დაკავშირებით

მინდა გავიხსენო ჩვენი მოგზაურობა რაჭაში. როგორც იქნა, დავითანხმე ქალბატონი ელო. გავემგზავრეთ ორი მანქანით – ქალბატონი ელო, მისი და, ქალბატონი ქეთონ და მისი მეუღლე, ლეო ხარაშვილი, კაკო ბაქრაძე (იმ ხანებში კაკო ჩვენს ინსტიტუტში მუშაობდა), ციალა კილურაძე, ჩვენი ყოფილი თანამშრომელი, დათო ულენტი, ჩემი ბიძაშვილი, ვახტანგ დვალი და მე. ჩავედით ამბროლაურში, სადაც ლამე უნდა გაგვეთენებინა, რადგან მგზავრობის გაგრძელება არცთუ უსაფრთხო იყო გზის სივიწროვის გამო. ჩემმა ბიძაშვილმა, ვახტანგმა, ნინასწარ დაჯავშნა სასტუმრო, მაგრამ როცა მივედით სასტუმროში, დიდი განცხადება დაგვხვდა გამოკრული – „საპატივცემულო სტუმრების გამო დამსვენებელთა მიღება დროებით არ შეგვიძლია“ – ი. საშინლად შევწუხდით. იქვე შეგვხვდნენ გეოლოგის ინსტიტუტის თანამშრომლები, რომლებიც ჩვენსავით ქუჩაში რჩებოდნენ. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ეს საპატივცემულო სტუმრები თურმე სწორედ ჩვენ ვყოფილვართ. გეოლოგებიც ჩვენ შევიფარეთ. დილით გავემგზავრეთ სოფელში. იქ დაგვხვდნენ მეზობლები, მოგვართვეს ლობიანები და შაშხი, ვახტანგმა ყიფიანების ლეინო მოიტანა. ლობიანით და შაშხით განსაკუთრებით ისიამოვნა კაკო ბაქრაძემ, როგორც რაჭველმა. ჩვენი დათო ულენტი ჩვეული იუმორით გვახალისებდა. მოკლედ, მშვენიერი დრო გავატარეთ. შესალამოვდა. იმ დღეს ჭიაკონობა იყო და გადავწყვიტეთ ეზოში, სახლის წინ ცეცხლი დაგვენთო. სახლისგან კი მხოლოდ ძველი დიდების ნაშთი იყო დარჩენილი. ეს დიდებული სახლი ბაბუაჩემს, სპირიდონ დვალს აუშენებია. სახლი ვენეციური სტილისა გახლდათ, ბერძენი მშენებლისა და იქაური ოსტატის, ესტატე ჭელიძის მიერ აგებული. სპირიდონ დვალის სასახ-

რუსუდან ხარაშვილი (ელენე მეტრეველის დისშვილი), მაია მამაცაშვილი, ელენე მეტრეველი. შოგი, 1971 წელი

ლე მთელ რაჭაში იყო ცნობილი. ეზო კი ისეთი დიდი იყო, რომ იქ ცხენიც კი მიჭენებია. დავუბრუნდეთ ჭიაკონებას. ცეცხლი კი დავანთეთ, მაგრამ გადახტომას ვერავინ ბედავდა. ქალბატონი ელო მოულოდნელად მოწყდა ადგილიდან და გადაევლო ცეცხლს. ჩვენს გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა. განსაკუთრებით კი, დათო დარჩა გაოცებული. არასდროს დამავიზუდება მისი გაოგნებული თვალები – ვერ წარმოედგინა, რომ ეს გააკეთა თვით ელო მეტრეველმა. აი, ასეთი ლალი და თავისუფალი იყო იგი. აკადემიკოსი ქალი რომ შინაგანად ასეთი თავისუფალი ყოფილიყო, მე არასოდეს შემხვედრია. დარწმუნებული ვარ, ინსტიტუტში ამის დაჯერება ყველას გაუჭირდებოდა.

ქალბატონი ელენე ამავე დროს იყო საოცრად ყურადღებიანი და თბილი. როცა სადმე მივლინებაში მივდიოდი, აუცილებლად დამაბარებდა: „იქნებ მიშას (მიხეილ ქავთარია, ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელი) ტყუპებისთვის რაიმე სათამაშო მიყიდო“; ან მწერდა: „მაკო, მიყიდე ფოსიკოს (ელენე ცაგარეიშვილი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელი) დაბადების დღისათვის ლამაზი ფინჯანი ან სხვა რამე. შენ თვითონ გადაწყვიტე. მინდა ვასიამოვნო. შერჩევა შენთვის მომინდვია.“ ან, ბატონი ილიასათვის კალმის ყიდვას მთხოვდა. თუ ვინმეს რამე თარიღი ჰქონდა, ეს ხომ არასოდეს დაავიზუდებოდა.

საოცრად თბილი ურთიერთობა ჰქონდა მას უცხოელ მეცნიერებთან. თითქმის ყველა მათგანი, არ ვაჭარბებ, შეყვარებული იყო ქალბატონ ელოში. მაგალითად, ლენინგრადელი მეცნიერი, ევგენია ედუარდოვნა გრანსტრემი, ნამდვილად შეყვარებული იყო ქალბატონ ელოში. ის ძალიან ხშირად ჩამოდიოდა თბილისში და ყოველთვის მასთან ჩერდებოდა. ეს სტუმრობა თვეობით გრძელდებოდა. ასეთივე გულითადი მეგობრობა აკავშირებ-

ელენე მეტრეველი უცხოელ კოლეგებთან ერთად. გერმანია, 1977 წელი

და ქალბატონ ელოს ფერი ლილიენფელდთან, გერმანელ მეცნიერ ქალთან. როცა ქალბატონი ელოავად იყო და გერმანიაში წავიდა სამკურნალოდ, მისი მკურნალობის ფული სწორედ ფერი ლილიენფელდმა გადაიხადა. განსაკუთრებული ურთიერთობა ჰქონდა მას ბერნარ უტიესთან. ბერნარის ყველა წერილი ასე იჩიება – „ჩემი ქართველო დედა!“. ასევე, უაღრესად ნიჭიერდა მრავალმხრივი ინტერესების ადამიანთან, მიმელ ვან ესპროკთან. ჩევნ ხშირად ვიყავით ხოლმე ერთად. ჩემთან, მუხრანშიც გვყავდა. მას ისე მოეწონა ჩემი სახლი, რომ ხუმრობით „პალაცო დე მამაცო“ შეარქვა. მიშელი შესანიშნავად უკრავდა. მახსოვს, ერთხელ ჩემთან, სახლში მოვიპატიუე. სტუმრებს შორის იყვნენ ქალბატონი ელო, ფოსიკო ცაგარეშვილი, თამილა მგალობლიშვილი. მიშელი მიუჯდა როიალს და დაინწყო დაკვრა. უკრავდა შესანიშნავად, მაგრამ უცნაურად – დაინწყებდა ბეთჰოვენით, მერე ჩაურთავდა თავის ნანარმოებს, გადავიდოდა ლისტზე, მერე კვლავ თავისაზე. უცხოელთაგან არ შემიძლია არ გავიხსენო ბორის ფონკიჩი, რომელიც პირდაპირ აღმერთებდა ქალბატონ ელოს. აგრეთვე განსაკუთრებული იყო უერარ გარიტისადა ქალბატონი ელოს ურთიერთობა. ამ ერთი შეხედით მკაცრ და სიტყვაძუნნ კაცს ქალბატონი ელო უაღრესად დიდ პატივს სცემდა და ძალიან დიდ მეცნიერად თვლიდა. მას ჩემთვის ხშირად უთქვამს – ესენი ყველა რომ შეკრიბო, გარიტს ვერ გადაწონიან.

უქმად მყოფი ქალბატონი ელო არ მინახავს. მუშაობდა თავდაუზოგავად. ისვენებდა მხოლოდ ავადმყოფობის დროს და საშინლად განიცდიდა ხოლმე ამას – როგორ ვცდებიო. საინტერესოა ერთი წერილი გრანსტრემისადმი, სადაც ქალბატონი ელო წერს: ახლა ამ სამუშაოს დავამთავრებო და «потом могу свободно вздохнуть.» Амაზე გრანსტრემი პასუხობს: «Вот почему нельзя поверить. Вы ведь удивительно умеете придумывать все новые и новые работы.» ეს მართლაც ასე იყო – დაამთავრებდა ერთ საქმეს და მაშინვე ახალს შეუდგებოდა. მაგრამ ხდებოდა სასწაულებიც, როცა ქალბატონი ელო სანახაობებისთვის იცლიდა. უნდა გითხრათ, რომ ეს უფრო ხშირად ჩემი დამსახურება იყო. იმ ხანებში ძალიან ვიყავით განებივრებულები შესანიშნავი შემსრულებლების ჩამოსვლით – თბილისში ჩამოვიდა ვან კლიბერნი, ანი ფიშერი და მრავალი სხვა. ბილეთების შოვნა შეუძლებელი იყო. მაგრამ ჩემი მეგობარი კულტურის სამინისტროში მუშაობდა და ის გვამარაგებდა ბილეთებით. ქალბატონ ელოს ძალიან უყვარდა მუსიკა და თვითონაც კარგად უკრავდა. მინდა გავიხსენო ერთი ეპიზოდი. ინსტიტუტში ვარ. ქალბატონი ელო იმ დღეს არ მოვიდა – სახლში მუშაობდა. ერთი ჩევნი თანამშრომლისგან გავიგე, რომ გარდაიცვალა გიორგი ნადირაძე – ძალიან კარგი მკვლევარი და შესანიშნავი გარეგნობის კაცი. სამსახურის შემდეგ ქალბატონ ელოსთან მივედი და ვუთხარი ეს ამბავი. მე არ ვიცოდი, რომ გიორგი ნადირაძესთან მას საკმაოდ ახლო მეგობრობა აკავშირებდა. ქალბატონი ელო წამოდგა, დახურა დარაბები და მიუჯდა პიანინოს. მან დაინწყო დაკვრა. უკრავდა შუბერტის ექსპრომტს. მე გაოცებული ვუსმენდი. მისი ბგერა არაჩვეულებრივი იყო. როცა მან დაამთავრა დაკვრა, მე

ვუთხარი: „ქალბატონო ელო, თუ ასე შესანიშნავად უკრავდით, რა გინდოდათ ამ ოხერ ფილოლოგიაში“ -მეტქი. იგი არ გაბრაზებულა, გამიღიმა და მითხრა: „მაკო, კარგ პიანისტს მაჯა უნდა ჰქონდეს ძლიერი. მე კი მაჯა ძალიან სუსტი მქონდა. ცუდ მუსიკოსობას კი ცუდი ფილოლოგობა ვამჯობინე. და ასე გახდა „ცუდი“ ფილოლოგი.

ქალბატონი ელო საოცარი პროფესიონალიზმით აფასებდა ყველა-ფერს – ლიტერატურას, მუსიკას, მხატვრობასა და სხვა. ერთხელ, მის მოსკოვში ყოფნას დაემთხვა ჯორჯ ბალანჩინის გასტროლები. სპექტაკლის ნახვის შემდეგ იგი მწერდა: „მაიკო, გუშინნინ ვიყავი ბალანჩინის ბალეტზე. ნამდვილად მომენტია. სრულიად უსიუჟეტო ბალეტია, რომლის მიზანია პლასტიკით გამოხატოს მუსიკა. მთელი დასი ბრწყინვალედაა დაუფლებული ცეკვის ტექნიკას. მთავარი წამყვანი ძალა კორდებალეტია. სოლისტებს დადგმაში მეორექარისხოვანი როლი აქვთ დათმობილი. კორდებალეტის ცალკეული ჯგუფების პლასტიკური ფრაზები ერთმანეთთან საოცარი ჰარმონიითაა დაკავშირებული და მოძრაობათა ერთ მთლიან გამას ქმნის. ეს ისეა შერწყმული მუსიკასთან, რომ მსმენელი და მაყურებელი იწყებს მუსიკის ხედვას პლასტიკის მეშვეობით. ამაშია ბალანჩინის დადგმების მთავარი სიახლე. დაწვრილებით კი, რომ ჩამოვალ, მერე გიამბობ.“ ფაქტიურად მან ამით ყველაფერი თქვა – ახსნა ბალანჩინის საიდუმლოება. ასე ლრმად იცნობდა იგი მხატვრულ ლიტერატურასაც. მართალი გითხრათ, არ ვიცი, როდის ასწრებდა წაკითხვას. მე ხშირად მიმქონდა მისთვის დისიდენტური ლიტერატურა, «Иностранный литература»-ს ნომრები. ერთ-ერთი ასეთი წიგნი იყო ვან გოგის ცხოვრებაზე შექმნილი «Жажда жизни». ეს წიგნი დიდი მხატვრული ლირსებით არ გამოირჩევა, მაგრამ ძალიან საინტერესოა. ქალბატონმა ელომ ამ წიგნის შესახებ მომწერა (მე მოსკოვში ვიყავი მივლინებით): „ნამდვილად დიდი ინტერესით იკითხება, მიუხედავად იმისა, რომ წიგნი მხატვრული თვალსაზრისით უთუოდ სუსტია. მაგრამ ვან გოგია იმდენად საინტერესო, რომ წიგნის სუსტ ადგილებს ყურადღებას აღარ აქცევ – ძარღვებს არ გიშლის. მე ვფიქრობ, ამ წიგნში შენ ამოიკითხავ შენთვის საინტერესოს და საყურადღებოს: (ჩემზე წერს იმიტომ, რომ ქალბატონ ელოს ძალიან უნდოდა მე დიდი მეცნიერი გავმხდარიყავი. მაგრამ რატომ-დაც მე თვითონ ამის არანაირი სურვილი არ მქონდა. ის ყველანაირად ცდილობდა ჩემზე ზემოქმედება მოეხდინა.) «С какой настойчивостью и упорством идет он к своей цели, как он поглощен своей работой, сколько она приносит ему счастья и страданий и до какой степени лишен он тщеславия». ნამდვილად ბედნიერი ადამიანი იყო. სულ არ მინდოდა საპროგრამო წერილი გამომსვლოდა, მაგრამ ასე გამომივიდა. ეს ვან გოგისა და შენზე ბევრი ფიქრის ბრალია. „ასევე საინტერესოა ერთი წერილი, რომელიც კინოხელოვნებას ეხება. ადრე ჩვენთან იაფფასიან ამერიკულ ფილმებს აჩვენებდნენ და ამიტომ ქალბატონი ელო დიდად არ სწყალობდა ამერიკულ კონს. მოგვიანებით, უკვე შესანიშნავი ფილმებიც შემოვიდა. მოსკოვში ყოფნისას მას უნახავს «Письмо незнакомки» და მწერს: „გუშინ ვნახე 『Письмо незна-

კომკი». კარგი სურათია. არაფრით არ მეგონა, რომ ამერიკელები ასეთი სიფაქიზით გააკეთებდნენ ამ სურათს და ბანალურობას და სენტიმენტალუსზეს არ გააკარებდნენ.“

მოსკოვში კონფერეციაზე ყოფნისას ქალბატონი ელო მწერდა: „გუშინ საღამოს დავესწარი ტიხომიროვის მოხსენებას ძველ ხელნაწერთა საერთო კატალოგის შედგენის პრინციპების შესახებ. კამათში გამოვიდნენ მეტად აკადემიური პერსონები, სხვათა შორის, დიმიტრი ლიხაჩივი, რომელიც ადრე ძალიან მომწონდა – მშვენიერი გარეგნობის, ნამდვილი რუსი, დახვეწილი არისტოკრატი. მაგრამ საწყალს თავში ავარდნია თავისი გარეგნობაც და მდგომარეობაც. ამ უბედურებასთან ერთად მას აღმოაჩნდა კიდევ ერთი თვისება, რომელსაც ადრე ვერ ვამჩნევდი – ველიკოლეჯანიურებული კულტურული მეცნიერებების იმპერია. თავისი „ლეტოპისების“ მეტი არაფერი აინტერესებს, დანარჩენს ითმენენ.“

ქალბატონ ელოს ხშირად უწევდა წნევა. ეს იყო მისი აქილევსის ქუსლი. ამიტომ ხშირად უხდებოდა ზღვაზე და ლიკანში დასვენება. ერთხელ, ქალბატონი ელო, ვანო გიგინიშვილი და მისი მეუღლე ერთად იყვნენ ლიკანში. იქიდან მწერდა: „მე და ვანო დილაობით სახეტიალოდ მივდივართ ტყეში. ლალას ეზარება, არ მოგვყვება. ხეტიალი გრძელდება საუზმემდე, ე.ი. ორი საათი. დღეს ლიკნის მთის კენწეროზე ავედით, სადაც მშვენიერი კორდი აღმოვაჩინეთ, სურნელოვანი ბალაზით დაფარული. ირგვლივ საოცარი სიჩუმე იყო – თითქოს ყველაფერი გაქვავდა. სიმყუდროვეს არღვევდა

მაია მამაცაშვილი, ელენე მეტრეველი, ქეთევან მეტრეველი. ბორჯომი, 1961 წელი

ორი ბულბულის შესანიშნავი სტვენა. მე ასე ახლოს ბულბულის სტვენა არასოდეს მომისმენია, თანაც ორის.“ მე და ქალბატონ ელოს ხშირად გვი- ხეტიალია ტყეში, როცა ის ჩემთან იყო ხოლმე, მუხრანში. ძალიან ვიღლე- ბოდი, მაგრამ უარს ვერ ვეუბნებოდი. თუმცა მასთან საუბარი მეტად საინტერესო იყო. ქალბატონ ელოს განსაკუთრებით უყვარდა ზღვა. ორი ზაფხული მუხრანში გავატარეთ – მაშინ ათონის აღაპების ტექსტზე ვმუშა- ობდით. მუშაობის შემდეგ მუხრანის ველზე გავდიოდით, სადაც მზის ჩას- ვლა საოცრად ჰეგავს ზღვაზე მზის ჩასვლას. სანამ მზე სულ არ მიეფარე- ბოდა თვალს, ქალბატონი ელო სახლში არ მომყვებოდა. აქვე მინდა გავიხ- სენო როგორ ვუკითხავდი მას „პლატეროს“ მანანა გიგინეიშვილისეულ ბრწყინვალე თარგმანს. წიგნი ჯერ გამოქვეყნებული არც იყო. მანანამ სა- მუშაო ცალი მათხოვა. ქალბატონი ელო დიდ სიამოვნებას იღებდა. მახ- სოვს, როგორ ერთად ვტიროდით პლატეროს სიკვდილს. „პლატერო“ იყო ჩვენი „დესერტი“ მძიმე სამუშაო დღის შემდეგ.

ასე დამთავრდა იდილია და დაინყო 90-იანი წლები. 89 წლიდან ქალბა- ტონი ელო აღარ იყო ჩვენი დირექტორი. 90 წელს რა მოვლენებიც განვი- თარდა, ყველას მოგეხსენებათ. დაინყო სამოქალაქო ომი. შეშფოთებული ქალბატონი ელო ვახტანგ ჯობაძეს წერდა: „დღეს ჩვენთან მიმდინარეობს ქართული მეცნიერების სრული დევალვაცია. მხოლოდ ერთეულები ცდი- ლობენ შეინარჩუნონ თავისი სახე, არ დაკარგონ უკვე მიღწეული მაინც. დღევანდელ სიტუაციაში ყველა წესიერი ადამიანის ფიქრი იქითკენაა მი- მართული, რომ ფიზიკურად გადაურჩეს ამ უმართავ ხანას. მაგრამ დიდხანს ასე ვერ გაგრძელდება.“ შემდეგ სიტუაცია კიდევ უფრო დამძიმდა და შეძ- რნუნებული ქალბატონი ელო წერს (უკვე 91 წელია): „ჩემო ვახტანგ! საქარ- თველოში მიმდინარე პროცესებით იმ ზომამდე ვარ შეძრნუნებული, აზ- როვნების უნარი მეკარგება. პოლიტიკაზე ლაპარაკი აღარ შემიძლია. ვინა ვყოფილვართ – ნამდვილი ველურები, ამბიციური რეგვენები. და ასეთია თბილისის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა. შეიძლება ამ ხროვას დემოკ- რატიასა და ცივილიზაციაზე ელაპარაკო?.. როგორი კატასტროფის წინაშე შეიძლება აღმოჩნდეს კაცობრიობა, თუ სასწრაფოდ არ დამკვიდრდა ჩვენ- ში მსოფლიო პროცესების ახალი ხედვა, თუ არ მოიძებნა ეთნო-პოლიტი- კური და რელიგიური კონფლიქტების მოგვარების გზები და საშუალებები, თუ არ შეიქმნა ერების სუვერენიტეტის დაცვის საერთაშორისო მექანიზ- მები და სტრუქტურები. როგორც ჩანს, გზა ჭეშმარიტი დემოკრატიისაკენ არსად და არასდროს ყოფილა ვარდებით მოფენილი, ისეთ სახელმწიფო- ებშიც კი, რომლებმაც თავისი ისტორიული განვითარება ბუნებრივ ვითა- რებაში გაიარეს. ბევრად უფრო რთული აღმოჩნდა ეს გზა საბჭოთა იმპე- რიაში ხელოვნურად გაერთიანებული სახელმწიფოებისათვის, მათ შორის, ჩვენთვისაც. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ჩვენ უკანასკნელი 80 წლის მანძილ- ზე მოწყვეტილი ვიყავით ცივილიზებულ სამყაროს და მთლიანად ამოვარ- დნილი იმ პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესებიდან, რომლებიც ერებს გზას უკაფავდნენ დემოკრატიისაკენ. დემოკრატიას სწავლა სჭირ-

დება, სწავლას კი დრო. „ქალბატონი ელო ოპტიმისტი იყო და სჯეროდა, რომ ამას საქართველო გვიან, მაგრამ საერთო ძალისხმევით მაინც მიაღწევდა. „ეს ყველას ვალია, პირველ რიგში, დემოკრატიული გზით არჩეული პარლამენტისა და მისი სპიკერის“ – წერდა იგი. მისი აზრით, ეს იყო ერთა-დერთი გარანტია დაღუპვის გზაზე შემდგარი ქვეყნისა და სრული ზნეობრივი გადაგვარების მიჯნაზე მდგომი ერის გადასარჩენად. შემდეგ იგი წერდა: „მიმართია, რომ დეკლარაციების და უსაგნო პოლიტიკის დრო დღეს აღარ არის. მეცნიერებათა აკადემიამ უნდა ყველა ღონე იხმაროს, რათა მაქსიმალურად გამოიყენოს ინტელექტუალური პოტენციალი, რათა საქმით და მხოლოდ საქმით ამოვუდევთ ქვეყანას გვერდში. ამისთვის კი კარგად უნდა გავიაზროთ რანი ვართ, რას ვაკეთებთ და რა უნდა გავაკეთოთ.“ როცა ქალბატონი ელოს პოლიტიკოსობაზე ვლაპარაკობდი, სწორედ ამას ვეულისხმობდი. ეს წერილი, ფაქტიურად, არის სამოქმედო პროგრამა.

მინდა გავიხსენო 91 წლის ბოლოს თბილისში განვითარებული მოვლენები. ეს ის დღეებია, როცა კიტოვანი ტელევიზიაშია დაბანაკებული. რეალური იყო იმის შემსი, რომ იქ სროლა დაიწყებოდა. ქალბატონი ელო ფეხით მოვიდა ინსტიტუტში, რომ დამე იქ გაეთია. მასთან ერთად ვიყავით ფოსიკო ცაგარეიშვილი, ედიშერ ხოშტარია, ლამარა ქაჯაია, ლილი ხევსურიანი, ცისანა ბიბილეიშვილი. ბევრი ჩვენი თანამშრომელი ვერ მოვიდა იმ მიზეზით, რომ შორს ცხოვრობდა, ტრანსპორტი კი არ დადიოდა. ზოგმა საერთოდ არაფერი იცოდა – ტელეფონებიც არ მუშაობდა. გვიანობამდე ვიყავით. მერე კი მე და ლილი ხევსურიანი გავედით ტელევიზიასთან და შევიტყვეთ, რომ კიტოვანს თავისი მეომრებით ტელევიზია დაუტოვებია. როცა ქალბატონმა ელომ ეს გაიგო, ძალიან გაუხარდა – ინსტიტუტი გადარჩა!

92 წელს ქალბატონი ელო კვლავ წერს ვახტანგ ჯობაძეს: „ამ უკანასკნელი სამი წლის მანძილზე იმდენი რამ გადაგვხვდა თავს, იმ ზომამდე შეშფოთებული ვარ საქართველოში მიმდინარე ომით, რომ ვერც კი წარმომიდგენია, რომ სადმე, რომელიმე ქვეყანაში, ხალხი ცხოვრობს ნორმალური ცხოვრებით და სიცოცხლე უხარია.“

ომის დამთავრების შემდეგ ერთადერთი, რაც აწუხებდა ქალბატონ ელოს, იყო ჩვენი ხელნაწერების მოვლისა და პატრონობის საკითხი. იგი შეშფოთებული წერდა იმავე ვახტანგ ჯობაძეს: „მოგეხსენება, ჩვენს ინსტიტუტს აპარია ისეთი დიდებული საგანძურო ქართული ხელნაწერების სახით, რომ არა გვაქვს უფლებამათ ზრუნვამოვაკლოთ, ისტორია არ გვაპატიებს. აკადემიის იმედი დღეს ნაკლებად უნდა გვქონდეს. აქ საერთოდ დიდი ცვლილებებია მოსალოდნელი. არავინ იცის, ვინ და როგორ დააფინანსებს მას. მოსალოდნელია დიდი შემცირებები. შეიძლება ზოგიერთი ინსტიტუტი საერთოდ დახსუროს. მე ვფიქროს, ხელნაწერთა ინსტიტუტი ნაკლები დანაკარგით გადარჩება.“ მას იმედი აღარაფრის ჰქონდა, მაგრამ მაინც ცდილობდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ბაზაზე შექმნილიყო საერთაშორისო ასოციაცია, რომელიც იზრუნებდა მსოფლიოს სხვადასხვა წიგნსაცავებში და ქართული კულტურის ცენტრებში დაცული ქართული სიძვე-

ლექპის გამოვლენაზე. მაშინ მსოფლიომ ამისთვის ვერ მოიცალა. თუმცა ვერც ახლა მოიცალა ვინმერ. ეს ყველაზე მეტად დააჩნდა ჩვენს ინსტიტუტს, რომელიც აღარ არის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, და ჩვენდა სამარცხვინდ, აღარც კორნელი კეკელიძის სახელობისა. სრულიად გაუმართლებლად მიმაჩნია ინსტიტუტისთვის კორნელი კეკელიძის სახელის მოხსნა. ეს არაფრით არ არის მოტივირებული. თუ იმით გაიმართლებენ თავს, რომ კორნელი კეკელიძე არ არის მსოფლიო მასშტაბის მეცნიერი, ეს ასე არ არის. მას მსოფლიოს ფილოლოგიურ წრეებში ყველა იცნობს. ჩვენი ინსტიტუტის ორი ახალგაზრდა თანამშრომელი ამერიკის შეერთებულ შტატებში იმყოფებოდა მივლინებით და უნდოდათ შეხვედრა მსოფლიოში ცნობილ ბიზანტიისტთან. მათ დაუტოვეს თავისი სავიზიტო ბარათზე კორნელი კეკელიძის სახელი ამოვიკითხე. “ მსოფლიოს სხვადასხვა სამეცნიერო ცენტრებში არა მარტო კორნელი კეკელიძეს იცნობენ, ჩვენი ინსტიტუტის არაერთი თანამშრომლის ნაშრომებიც არის მათთვის ცნობილი. საერთოდ, ისიც მინდა ვთქვა, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტი მთელს აკადემიის სისტემაში ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული ინსტიტუტი იყო. თუ მართლაც აღდგება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, რასაც გვპირდებიან, დარწმუნებული ვარ, რომ მას ისევ ხელნაწერთა ინსტიტუტი დაერქმევა და ის კვლავ კორნელი კეკელიძის სახელობისა იქნება.

ელენე მეტრეველი ექსკურსიაზე ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლებთან ერთად.

ცისანა აბულაძე

უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე ბატონმა სერგი ჯიქიამ მიმიყვანა მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში სამუშაოდ. პირველი თანამშრომელი, ვისაც იქ შევხვდი, იყო ქალბატონი ელენე მეტრეველი. ჩემი ყურადღება მიიპყრო სიმპათიური გარეგნობის ქალბატონმა, რომელსაც ეცვა საკმაოდ გრძელი, ლურჯი შტაპელის ხალათი და მკლავზე გადაკიდებული ჰქონდა ჩანთა. ეს ფორმა შერჩა ქალბატონ ელოს ინსტიტუტში მასთან ჩემი ხანგრძლივი ურთიერთობის მთელ მანძილზე. მას ყოველთვის ეცვა ეს გრძელი, ლურჯი ხალათი, გახსნილი. თუ ოთახიდან გამოვიდოდა – ან ბუფეტში მიდიოდა, ან ზემოთ ადიოდა გამოვენაზე (მაშინ ჩვენ მუზეუმის შენობაში ვიყავით), ჩანთა აუცილებლად მკლავზე ჰქონდა გადაკიდებული. ჩანთის ტარების თვისება მას აქაც გადმოყვა – ხელნაწერთა ინსტიტუტში. მას ძალიან ხშირად უხდებოდა კაბინეტიდან გამოსვლა, რადგან აქტიურად იყო ჩართული ინსტიტუტის საქმიანობაში – მის გონიერას, სულსა და გულს იოტისოდენა რამ არ ეპარებოდა. მახსოვს, ინსტიტუტში რემონტი მიმდინარეობდა. უამრავი ხელოსანი მიდი-მოდიოდა დერეფნებში. ქალბატონი ელო მათ შორის საქმიანად ტრიალებდა. მკლავზე გადაკიდებული ჩანთა ისევ თან ჰქონდა.

მე დავიწყე მუშაობა თურქულ ხელნაწერებზე. იმ დროს ერთად იყო თურქული და არაბული ხელნაწერები. მე გამოვაცალევე თურქული ხელნაწერები და დავიწყე მათი აღწერა, რამდენადაც მაშინდელი ჩემი ცოდნა ამის საშუალებას მაძლევდა. კონტაქტიამ დროს მქონდა მხოლოდ სეიფის მცველთან – მაშინ სეიფის მცველი იყო ქალბატონი ლილი ქუთათელაძე და დეიდა მაშოსთან, ხელნაწერების მწმენდავთან. ჩვენი ოთახი დეიდა მაშოს ოთახის პირდაპირ იყო. ამ ოთახიდან გამომქონდა ჩემთვის საჭირო ხელნაწერები. შემდეგ უკვე სხვა სამუშაოც დამევალა, კერძოდ, ბატონი ილია აბულაძე და ივანე გიგინეიშვილი ამზადებდნენ „ვეფხისტუალის“ ტექსტს. ჩვენ ხელში გვეჭირა ხელნაწერები და ჩვენი ხელნაწერიდან ვკითხულობდით ვარიანტებს. ეს იყო არაჩვეულებრივად საინტერესო და სასიამოვნო პროცესი. ბატონი ვანო გიგინეი-

ნუკრი შოშიაშვილი, ცისანა აბულაძე, ელენე მეტრეველი.
1960 წელი. ერევანი

და დეიდა მაშოსთან, ხელნაწერების მწმენდავთან. ჩვენი ოთახი დეიდა მაშოს ოთახის პირდაპირ იყო. ამ ოთახიდან გამომქონდა ჩემთვის საჭირო ხელნაწერები. შემდეგ უკვე სხვა სამუშაოც დამევალა, კერძოდ, ბატონი ილია აბულაძე და ივანე გიგინეიშვილი ამზადებდნენ „ვეფხისტუალის“ ტექსტს. ჩვენ ხელში გვეჭირა ხელნაწერები და ჩვენი ხელნაწერიდან ვკითხულობდით ვარიანტებს. ეს იყო არაჩვეულებრივად საინტერესო და სასიამოვნო პროცესი. ბატონი ვანო გიგინეი-

შვილიუზომოდ ხალისიანი, სითბოთი და სიყვარულით სავსე ადამიანი გახლდათ და ჩვენც ასე გვექცეოდა. საოცარი იყო ბატონი ილიასა და ბატონი ვანოს ერთმანეთთან დამოკიდებულება – სიყვარული და ურთიერთპატივისცემა. ხშირად ხუმრობდნენ. ამ ხუმრობაშიც სიყვარული და პატივისცემა ჩანდა. ბატონი ვანო „ილიკოთი“ მიმართავდა ბატონ ილიას. ამავე დროს ისინი ხშირად ახსენებდნენ ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერების ისეთ წარმომადგენლებს, როგორებიც იყვნენ კ. კეკელიძე, აკ. შანიძე, გ. ახვლედიანი, იუსტინე აბულაძე, არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, გ. წერეთელი, ი. დოლიძე, ს. ჯიქია და სხვები. ყოველი სტროფის წაკითვის შემდეგ საინტერესო ისტორიას გაიხსენებდნენ ხოლმე. ჩვენთვის ეს იყო საოცრად სასიამოვნო და საინტერესო მუშაობა. შემდეგ დავიწყეთ მუშაობა სულხან-საბას ქართულ ლექსიკონზე. აქ კი უკვე აქტიურად ადევნებდა თვალს ჩემს მუშაობას ქალბატონი ელო. ჯერ-ერთი, ეს იყო სულხან-საბა, და მეორეც – ქალბატონი ელო თვითონ დიდხანს მუშაობდა სულხან-საბას ავტოგრაფულ ნუსხაზე და შესანიშნავი წერილიც აქვს გამოქვეყნებული ა. გვახარიასთან ერთად. მე დამევალა თურქული ნაწილის მომზადება. ვკითხულობდი მოხსენებებს განყოფილების სხდომებზე. ქალბატონი ელო დაუზოგავად მაკრიტიკებდა, მისვამდა უამრავ კითხვას. მე ისეთი შთაბეჭდილება მრჩებოდა, რომ მას არ მოსწონდა ჩემი მუშაობის გეზი. ხშირად ვფიქრობდი – რა დავუშავე ამ ქალს-მეთქი. მაგრამ ჩემი ეჭვები გააქარწყლა ქალბატონმა ნატალია ორლოვსკაიამ. იგი ლექსიკონის იტალიურ ნაწილზე მუშაობდა. ქალბატონმა ნატალიამ მითხრა: „ძალიან გული მწყდება, რომ თქვენს მოხსენებას ვერ დავესწარი. ელო ძალიან კმაყოფილია თქვენი მუშაობით, თუნდაც, გუშინდელი მოხსენებით.“

უნდა ითქვას, რომ ქალბატონმა ელომ იცოდა არაჩვეულებრივი მოსმენა: ისეთ დეტალს „ჩავლებდა“, რომლითაც მომხსენებელს კვლევის ახალი ასპექტი გაეხსნებოდა, ისეთ მიზეზ-შედეგობრივ კავშირს დაგანახვებდა, რომ გაოცებული დარჩებოდი. ამავე დროს მას ჰქონდა მასშტაბური ხედვის უნარი. მე ყოველთვის მაოცებდა მისი რისკი – ინსტიტუტში ახალ მოსულს ისეთ ტექსტს მისცემდა, რომ მისი დამუშავება კოლოსალურ ცოდნას საჭიროებდა. მაგრამ ქალბატონი ელოს შეკითხვები, მის მიერ დასახელებული ლიტერატურა ამ ასპირანტს თანდათანობით სპეციალისტად აყალიბებდა. ეს ყველაფერი ჩვენ თვალინინ ხდებოდა. ჩვენ ვისმენდით მათ მოხსენებებს განყოფილების სხდომებზე. თუ დასაწყისში ეს ახალგაზრდები ისე იყვნენ, როგორც ნავი ოკეანეში, თანდათანობით ისინი სერიოზულ სპეციალისტებად ყალიბდებოდნენ. ჩვენ ამ პროცესის თანამონაწილენი ვიყავით. ქალბატონი ელოს შეკითხვა ყოველთვის იწყებოდა ასე: „მერა მაინტერესებდა, იცით?“ მას მართლაც აინტერესებდა ყველაფერი, რაც ინსტიტუტში ხდებოდა. იგი აქტიურად იყო ჩართული ყველა თანამშრომლის სამუშაო პროცესში, იცოდა ვის, რა, როდის და როგორ უნდა შეესრულებინა. მე არ მეგულება თანამშრომელი, რომელსაც ქალბატონი ელო არ დახმარებოდა საჭირო მასალისა და ლიტერატურის მოპოვებაში.

იგი საკმაოდ ხშირად დადიოდა საზღვარგარეთ – საფრანგეთში, გერმანიაში. მან ყოველთვის იცოდა, რომელ თანამშრომელს რა პრობლემა ჰქონდა. წასვლის წინ აუცილებლად გვეკითხებოდა, ვის რა ჭირდებოდა – ეს იყო ფოტოპირი, წიგნი, თუ სტატია. დარწმუნებული ვარ, რომ მისთვის არ იყო ადვილი ამ მასალის მოპოვება. მიუხედავად ამისა, მას არასდროს უთქამს უარი. ქალბატონ ელოს არაერთხელ ჩამოუტანია ჩემთვის და ჩემი მაშინ-დელი ასპირანტის, მარინა ილურიძისათვის ჩვენთვის საჭირო ტექსტების ფოტოპირები. ასევე, თუ რომელიმე უცხოელ მეცნიერს, ვისთანაც მას კარგი ურთიერთობა ჰქონდა, შეეძლო დაგვხმარებოდა, მათაც თხოვდა. მე ძირითადად მაინტერესებდა გამოუცემელი ოსმალური ნარატიული წყა-როები საქართველოს შესახებ. ადგილობრივ აღმოსავლურ ხელნაწერთა აღწერილობაზე მუშაობისას კატალოგში ვნახე, რომ გერმანიაში, თიუბინ-გენში, დაცულია ოსმალური ტექსტი ქრისტიანთა გამაპმადიანების წესის შესახებ და ეს წესი მოცემულია ქართველის მაგალითზე. როგორც კი ეს ქალბატონ ელოს ვუთხარი, მან მაშინვე მისწერა ასფალგს და სულ ცოტა ხანში მივიღე ტექსტი და გამოვაქვეყნე სტატია კრებულში, „წყაროთმცოდ-ნეობა“ – ქრისტიანთა გამაპმადიანების ოსმალური წესის შესახებ.

როცა დავიწყეთ აღმოსავლური ხელნაწერების აღწერაზე მუშაობა, ჩვენ საჭირო კატალოგები არ გვქონდა. მუზეუმმა და უნივერსიტეტმა გად-მოგვცეს თავისი კატალოგები. მაგრამ გვჭირდებოდა რუსეთის, შუა აზიის რესპუბლიკების უმდიდრესი საცავების კატალოგები, აგრეთვე ევროპული კატალოგები. იმ დროს მეცნიერება ბევრად უკეთეს მდგომარეობაში იყო. ინსტიტუტში მოდიოდა ყველა ახალად გამოსული წიგნის კატალოგები. რო-გორც კი რაიმე ახალი ჩამოვიდოდა, ბატონი ილიაც და ქალბატონი ელოც მაშინვე თვითონ ამოვიდონენ ხოლმე ჩვენთან და გადმოგვცემდნენ (ისინი არც მდივანს აგზავნიდნენ და არც თანაშემწეებს – არც ჰყავდათ). შემდეგ ინსტიტუტი იწერდა ამ წიგნებს და ამის შედეგია ის, რომ ამჟამად ჩვენ მოგვეპოვება აღმოსავლუ-რი ხელნაწერების კატა-ლოგების უმდიდრესი კო-ლექცია. ეს არის ბატონი ილიას და ქალბატონი ელოს დამსახურება. მაგრამ ქალ-ბატონი ელო თავისი ბუნე-ბით უფრო აქტიური იყო, ის მეტად იყო ჩართული ამ საქმეებში. ისიც უნდა ით-ქვას, რომ მის დროს კონ-ტაქტი უცხოელებთან ბევ-რად უფრო გაადვილებული იყო. გადატანილი ოპე-რაციის შემდეგ ქალბატონ

ელენე ბეტრეველი, ელენე ცაგარეიშვილი, ილია აბულაძე.
ერევანი, 1960 წელი

ელოს აეკრძალა სიმძიმის ტარება. მიუხედავად ამისა, მან ხელჩანთასთან ერთად ჩამოიტანა საფრანგეთიდან საბეჭდი მანქანა არაბული შრიფტით, რომელიც დღესაც ინახება ჩვენს სეიფში. ამას ისე ბუნებრივად აკეთებდა, რომ არასდროს დავფიქრებულვართ, რა გზით ახერხებდა. ალბათ ბევრ რამეს იგი თავისი სახსრებით აკეთებდა, მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა ეპოქაში მეცნიერებს უცხოეთში მივლინების დროს გროშები ჰქონდათ. გარდა ამისა, იგი ხარჯავდა მისთვის ყველაზე ძვირფასს – დროს. არ მახსოვს, რომ მას როდესმე ეთქვას საყვედური ამის გამო. და ჩვენც, სრულიად უბოდიშოდ ვუსახელებდით სასურველ წყაროსა თუ გამოუქვეყნებელ ნაშრომს. რასაკვირველია, ძალიან მაღლიერნი ვიყავით, მაგრამ მაშინ სულ არ ვფიქრობდით იმაზე, თუ რამდენ დროს, ენერგიას, თანხას ხარჯავდა ქალბატონი ელო თითოეული ჩვენგანისათვის.

ქალბატონ ელოს ჰქონდა ერთი არაჩვეულებრივი თვისება – მოგეხსენებათ, იმ წლებში ჩვენ ყოველწლიურად მივდიოდით მივლინებაში მოსკოვისა და ლენინგრადის სამეცნიერო ცენტრებში სამუშაოდ. წასვლის წინ ქალბატონი ელო ისე დაგარიგებდა, ისე მიგასწავლიდა ყველა გზას, რომ საჭირო წიგნის თუ ხელნაწერის მოპოვება აღარ გაგიჭირდებოდა. იგი ფლობდა ძალიან დიდ ინფორმაციას, რომელიც მოპოვებული ჰქონდა მხოლოდ ძალიან დიდი შრომის ფასად. ამავე დროს მას ჰქონდა არაჩვეულებრივი მეხსიერება. მას აინტერესებდა ყველაფერი, რაც ინსტიტუტის სამეცნიერო მუშაობას შეეხებოდა. მისი ეს თვისება ინსტიტუტის თანამშრომლებსაც გადაგვედო – ინტერესები საერთო იყო და თუ ვინმე ნახავდა რაიმე მნიშვნელოვანს კოლეგისათვის, აუცილებლად შეატყობინებდა მას.

როცა მატერიალურად ყველას გაგვიჭირდა, ქალბატონი ელო უკვე ველარ დადიოდა ინსტიტუტში – თვალებმა უმტყუნა. მე საკმაოდ ხშირად მიხდებოდა მისვლა მასთან შინ, მრგვალ ბალთან. ის უკვე ქალბატონ ქეთოსთან ცხოვრობდა. ქალბატონი ელო მთელი არსებით იყო დაინტერესებული ქვეყნის აწმყოთი და მომავლით, მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობით. საოცარი იყო, რომ ადამიანი, რომელიც მთელი ცხოვრება ასე ღრმად იყო ჩაფლული მეცნიერებაში, არაჩვეულებრივად სწორ შეფასებებს აძლევდა ნებისმიერ პოლიტიკურ მოღვაწეს, მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებს. ინფორმაციას ქალბატონი ელო რადიოდან იღებდა, რომელიც ყურთან ჰქონდა მიდებული. არაფერი სჯობდა მასთან საუბარს. იგი დამაჯერებლად, არგუმენტირებულად ასაბუთებდა თავის მოსაზრებებს. დასანანია, რომ არავის ჩატვირთვის მისი საუბრები. დარწმუნებული ვარ, რომ ეს იქნებოდა საუკეთესო სახელმძღვანელო ხელისუფლებაში მოსული შემდგომი თაობებისთვის, თუ, რასაკვირველია, ყურად იღებდნენ მას.

ყოველთვის მიკვირდა, როდის პოულობდა დროს ქალბატონი ელო ეკითხა მხატვრული ლიტერატურა. მე არ ვლაპარაკობ კლასიკურ ლიტერატურაზე, რომელიც მას ბავშვობასა და ახალგაზრდობის წლებში ექნებოდა ნაკითხული. მისი ოჯახიდან გამომდინარე ეს არც არავის უკვირდა. მე მიკვირდა ის, რომ ქალბატონი ელო თანამედროვე ლიტერატურის

კითხვასაც ასწრებდა. მან ყოველთვის იცოდა რა დაიბეჭდა ახალი და საინტერესო უურნალებში «Новый мир», «Иностранный литература», «Вокруг света». მახსოვს ის სასიამოვნო საუბარი, რომელიც მარკესის „მარტოობის ასი წლის“ „შესახებ შედგა ჩვენ შორის. ქალბატონმა ელომ ისეთ დეტალებზე გამიმახვილა ყურადღება, რაც მე არ შემიმჩნევია და მაშინვე მეორედ წავიკითხე. სასიამოვნოდ განცვიფრებული დავრჩი, როცა ქალბატონმა ელომ მკითხა, თუ წავიკითხე რუსულან გვარამიას ვაჟის, კოტე ჯანდიერის მოთხოვნა „საოჯახო ქრონიკა.“ მე ძალიან მომენტონა კოტეს ეს მოთხოვნა და როცა შევიტყვე, რომ ქალბატონი ელოც იმავე აზრისა იყო, ძალიან გამიხარდა ჯერ კოტეს გამონდა მერე იმიტომაც, რომ ჩვენ საერთო აზრი აღმოგვაჩინდა. ნამდვილად მქონდა ეს განცდა. ძალიან უყვარდა და კარგადაც ერკვეოდა ქალბატონი ელო კლასიკურ მუსიკაში. ბევრჯერ ვყოფილვართ ერთად კონცერტებზე და ყოველთვის მაოცებდა კლასიკური მუსიკის მისეული ცოდნა და გემოვნება.

იმ გაჭირვების დროს, დედაჩემმა, 90 წელს გადაცილებულმა, იკითხა – კამფეტები აღარ გამოდისო? ეს ქალბატონ ელოსთან საუბარმა მოიტანა და ვთქვი. ამის შემდეგ მან ორჯერ გამატანა დედასთან შოკოლადის კამფეტები, რომელიც მას ევროპელმა ქართველოლოგებმა მიართვეს. ამას რადამავინყებს. როცა ბადურა გამინტდა, სასონარკვეთილებაში ჩავვარდო. კატასტროფის წინაშე დავდექი. ქალბატონი ელო გვერდში დამიდგა და ყველანაირად მამხნევებდა. საერთოდ, მისთვის დამახასიათებელი იყო გაჭირვების დროს თანადგომა, რასაც დიდი გულითადობით აკეთებდა.

ქალბატონი ელო იყო ერთროულად საოცრად ნაზი, ფაქიზი, შენი ჭირისა და ლხინის გამგებიდა გამზიარებელიც და უხეშობამდე პირდაპირი, უკომპრომისო. თავისი პრინციპული, პირუთვნელი აზრის გამოთქმისას არ აფერხებდა ობიექტის ავტორიტეტი და სახელი. მახსენდება მისი გამოსვლა ორიენტალისტთა 25-ე საერთაშორისო კონგრესზე. ბევრმა იგემა მისი მართალი სიტყვის სიმწვავე. მასში ეს ორი, ერთმანეთის გამომრიცხავი თვისება იყო გაერთიანებული, თუმცა, ყველაფერში იგრძნობოდა მისი მასშტაბური ხედვა. არაფერი სჯობდა მასთან ერთად მოგზაურობას, საუბარს ახლად გამოსულ წიგნებზე. ერთხელ უკვე ვთქვი და კვლავ ვიმეორებ – დღემდე მიკვირს როდის ასწრებდა. როცა საუბარი ჩამოვარდეოდა რომელიმე გახმაურებულ ახალ წიგნზე, აღმოჩნდებოდა, რომ მას დიდი ხნის წაკითხული ჰქონდა.

ქალბატონი ელო იყო არაჩვეულებრივად მოკრძალებული ადამიანი. მე ბევრჯერ მინახავს მის სახეზე სინითლე, როცა სხვა ასეთ დროს არა-ფერს დაიმჩნევდა. მახსოვს, ერთხელ უნივერსიტეტში დისერტაციის დაცვაზე ქალბატონი ელო დაგვიანებით შემოვიდა. მან მორიდებულად, კედელზე აკრულმა გაიკვლია გზა თავისუფალი ადგილისკენ. ცოტა ხნის შემდეგ შემოვიდა ჩვენი რიგითი თანამშრომელი, ისიც ქალი. მან მიიხედმოიხდა, გადაჭრა აუდიტორია და ისე მოძებნა თავისუფალი სკამი. ამავე დროს იგი იყო საოცრად პირდაპირი. მისთვის არ არსებობდა ავტორიტეტი.

ბევრს ახსოვს როგორ არგუმენტირებულად გამოვიდა აკადემიის პრეზიდენტის არჩევნებზე ერთ-ერთი კანდიდატის წინააღმდეგ და მისმა გამოსვლამ ამ კანდიდატის ბედი გადაწყვიტა. ასეთივე პრინციპული იყო ქალბატონი ელო, როცა გაიმართა საჯარო მსჯელობა ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის კონკორდანტის თაობაზე. იგი შესანიშნავად იცნობდა ეკლესიის ისტორიას, ისტორიულ საბუთებს, წყაროებს. ამიტომ მან მისცა თავს უფლება მისთვის ჩვეული პირდაპირობით გამოეთქვა თავისი აზრი ამ საკითხთან დაკავშირებით.

დღიდი ბედნიერება იყო, რომ დიდხანს მოგვიხდა მის გვერდით ყოფნა, მისი ხელმძღვანელობით მუშაობა, სპეციალისტებად ჩამოყალიბება. რომ არა ქალბატონი ელო, ალბათ სადოქტორო დისერტაციას არ დავიცავდი. მან ფაქტიურად მაიძულა ეს გამეცეთებინა. ბოლოს მომერიდა კიდეც მისი. დაცვის შემდეგ მასთან სახლში მივედი, ყვავილები მივართვი. ძალიან გახარებული იყო. ჩვენი საუბარი ისევ დისერტაციას შეეხებოდა. ის აგრძელებდა და ფიქრს იმაზე, რაც მოისმინა და მერე უნდოდა შენთან ხმამაღლა გაეგრძელებინა ფიქრი.

ქალბატონმა ელომ გააგრძელა ილია აბულაძის არა მხოლოდ დაფუძნებული თემატიკა, არამედ ინსტიტუტის ცხოვრების წესიც. ამის ფიზიკური გამოხატულება იმთავითვე იყო ის, რომ როცა ბატონი ილია ინსტიტუტიდან გამოასვენეს, ქალბატონი ელო ვაჟკაცურად შეუდგა მის კუბოს. დარწმუნებული ვარ, რომ ეს არ იყო თეატრალური ჟესტი.

ქალბატონი ელო იყო უზომოდ მომხიბვლელი. ჰეონდა საოცრად ლამაზი თვალები. როცა უნდოდა, შეეძლო ისეთი მომხიბვლელი ყოფილიყო, რომ ჩვენც აღტაცებული ვუყურებდით. იცვამდა გემოვნებით – სადად, ყოველთვის ლამაზად. მის ტანზე არაფერი არ ყვიროდა. მისი ჩაცმულობა აკადემიური იყო, თანაც დროზე მისადაგებული.

ქალბატონ ელოს თანადგომა, თავდადება ინსტიტუტისა და თანამშრომლებისადმი არ განელებია. თუ ქართველოლოგია მასშტაბურ მეცნიერებად ჩამოყალიბდა, ქალბატონი ელოს დამსახურებაა, თუმცა უცხოელ მეცნიერებთან ბატონი ილია ახალგაზრდობიდან მეგობრობდა. ევროპელ მეცნიერებთან მჭიდრო კონტაქტების საშუალება დრომაც მოიტანა. ბევრი ევროპელი სპეციალისტი ქალბატონი ელოს მოწაფედ თვლის თავს.

დასასრულ, მინდა ვთქვა, რომ ელენე მეტრეველი იყო მრავალმხრივ გამორჩეული პიროვნება, საერთაშორისო მასშტაბის მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე, ფართო დიაპაზონის ფილოლოგი, არქეოგრაფი, ჩინებული ორგანიზატორი, შორსმჭვრეტელი ხელმძღვანელი და მასწავლებელი, საქმისათვის დამაშვრალი კაცის ერთგული მეგობარი.

მაია რაჭავა

ბატონი ილია აბულაძე, ჯერ კიდევ ხელნაწერთა ინსტიტუტში ჩემს მოსვლამდე, უნივერსიტეტში მასწავლიდა ძველ ქართულ ენას. მახსოვს, როგორ ფეხაკრეფით შემოდიოდა აუდიტორიაში და განათებული, გასხივოსნებული თვალებით გვაკითხებდა ძველ ქართულ ტექსტებს, როგორ უხარიდა, როცა ჩვენ რაიმე საკითხით დავინტერესდებოდით. ერთხელ, რომელიდაც ძველ ტექსტს ვკითხულობდით და ახალ ქართულზე ვთარგმნიდით. შეგვხვდა სიტყვა „თავადი იგი“. ბატონმა ილიამ მთხოვა ეს სიტყვა რუსულად მეთარგმნა. მე სასწრაფოდ ვუპასუხე – «Князь». როგორ გულიანად გაიცინა, როგორ გამხიარულდა (მოგეხსენებათ, ძველ ქართულ-ში „თავადი“ ნიშნავს „თვითონ“ -ს). ასე დაინტერესობა ბატონ ილიასთან. შემდეგ, როცა ხელნაწერთა ინსტიტუტში მოვედი სამუშაოდ, მან გადაწყვიტა, რომ მე აუცილებლად უნდა მესწავლა სომხური ენა და მემუშავა ქართულ-სომხურ ლიტერატურულ ურთიერთობათა საკითხებზე. მან თავისთან სახლში დამიბარა სამეცადინოდ. გაირკვა, რომ ბატონ ილიას უნდოდა, რომ მის დისტვილს, ლეილა თუშმალიშვილსაც ესწავლა სომხური და ერთად დაგვინიშნა გაკვეთილები. მე და ლეილა, რომელსაც ქიცოს ვეძახდით, ჩემი კურსელი იყო. ასე დავდიოდით ერთად, ბატონ ილიასთან სახლში, ჭავჭავაძის პროსპექტზე. ბატონი ილია გვაკითხებდა სომხურ სახარებას და გზადაგზა გვისნიდა ყველა სიტყვას, ყველა გრამატიკულ ფორმას. მე გულმოდგინედ გეტადინეობდი, ყველაფერს ვიწერდი და ბატონი ილიას შექებაც დავიმსახურე. ქიცო ცოტას ზარმაცობდა და ბატონი ილია ხმირად საყვედურობდა. ერთხელ, როცა გაკვეთილის შემდეგ ქუჩაში გამოვედით, ქიცომ მითხრა: „კარგი რა, შენც იზარმაცე ცოტა, თორემ ამომხადა სული ბიძაჩემმა.“

როცა ინსტიტუტში მოვედი, თანახმა ვიყავი ნებისმიერი საქმე მეკეთებინა, მაგრამ რატომლაც რესტავრაცია ყველაზე მეტად მხიბლავდა. კარგად არც ვიცოდი, იქრაუნდა მეკეთებინა. მაგრამ ბატონმა ილიამ მითხრა, რომ ეს ჩემი საქმე არ იყო. ბატონმა ილიამ და ქალბატონმა ელომათასი სხვადასხვა საქმე დამავალეს. ერთ-ერთი იყო ანა ბატონიშვილის მოსკოვის კოლონიის დოკუმენტები, რომლებიც თორნიკე ჭყონიამ ჩამოიტანა რუსეთიდან. თავიდან დიდი სიამოვნებით არ ვმუშაობდი, მაგრამ მოგვიანებით მივხვდი, რომ ამას იმისთვის მაკეთებინებდნენ, რომ მე ინსტიტუტის ცხოვრების წესში შევსულიყვავი. აღმოჩნდა, რომ ეს იყო უაღრესად საინტერესო მასალა – 1500 დოკუმენტი, რომელიც ძველ სლავურად იყო დაწერილი. ამის დასამუშავებლად მე ჩემი ინიციატივით შევისწავლე ძველი სლავური და მთელი ეს მასალა ვთარგმნე ქართულად და დავურთე ანოტაციები. სამწუხაროდ, მთელი ეს დოკუმენტები თავისი თარგმანებით და ანოტაციებით დაიკარგა. ასევე მამუშავებდნენ ვეიდენ-ბაუმის კარტოთეკაზე. ეს იყო ჩემთვის არაჩვეულებრივი სკოლა. ამ

კარტოთეკას ამუშავებდა ქალბატონი თამარ მაჭავარიანი, საჯარო ბიბლიოთეკის ქართველოლოგის განყოფილების გამგე, ძველი ინტელიგენციის უკანასკნელი მოჰკიანი, ბრწყინვალე პიროვნება და მას მიმამაგრეს. ქალბატონი თამარი მასწავლიდა, როგორ მეტუშავა, რა იყო ფასეული, რა უნდა გაგვერთიანებინა და სხვ. შემდეგ ამ სამუშაოში ჩაერთვნენ ელისო აბრამიშვილი და ტალინა ადამია. როცა დავასრულეთ კარტოთეკის დამუშავება, ბატონი ილია ძალიან გახარებული იყო. უკვე გადაბეჭდილი მასალა რედაქტირებისათვის ირაკლი ანდრონიკაშვილს გაუგზავნა მოსკოვში. ამ კარტოთეკის შემდგომი ბედი ჩემთვის უცნობია. მაგრამ ის, რაც ჩვენ გავაკეთო, დღესაც ინახება ჩვენს არქივში.

ასპირანტურაში ქართულ-სომხური ურთიერთობის განხრით ჩავირიცხე. თემა ბატონმა ილიამ შემირჩია თავისივე თემატიკიდან – იოანე დამასკელის „დიალექტიკა“. ქართული ტექსტი სომხურადაა თარგმნილი XIII საუკუნეში. მე უნდა შემედარებინა ამ თხზულების ქართული და სომხური თარგმანები. ეს ძალიან რთული, ფილოსოფიური თხზულებაა, დახუნძლული ლოგიკური ტერმინოლოგით. მოგეხსენებათ, კომუნისტების დროს უნივერსიტეტში თეოლოგიასა და ფილოსოფიაში რა განათლება უნდა მიგველო. ამიტომ ძალიან გამიტირდა. ჩემით შევისწავლე ძველ ფილოსოფიასთა შრომები. მერე ბატონმა ილიამ მითხრა, რომ სომხურის უკეთ შესასწავლად უნდა წავსულიყავი სომხეთში, მაღალმთიან სოფელში, სტეფანავანში. მარტო არ გამიშვეს, წამომყვა მამაჩემი. ჩავედით სტეფანავანში, მოვძებნეთ ერთი ძალიან კარგი ოჯახი და მამამ იქ დამტოვა. მამაჩემი რომ წამოვიდა, ჩემი ტირილი ცას სწვდებოდა, იმდენად არ მინდოდა მარტო დარჩენა, თანაც მთელი ერთი თვით. ამ ხნის მანძილზე ბატონი ილია თითქმის ყოველდღიურად მწერდა წერილებს და მამხნევებდა. შემდეგ რამდენიმეჯერ გამაგზავნა მატენადარანში მივლინებით. ასე მოგზაურობებში დავასრულე ჩემი თემა და როცა უკვე თითქმის დამთავრებული მქონდა სამუშაო, გავთხოვდი. როგორც მერე თანამშრომლებმა მითხრეს, ბატონი ილია ძალიან გაბრაზებულა: „რა დროს გათხოვება იყო, დაეცადა ცოტა. ახლა ეგ დეკრეტულ შევბულებასაც მომთხოვსო.“ მერე კი, რასაკვირველია, შეეგუა ამ ამბავს და გულითადად მომილოცა.

ბატონი ილია არაჩვეულებრივი ადამიანი იყო, საოცრად უშუალო და თბილი. არ მახსოვს, მასთან სახელში მისულებს არ გაგვმასპინძლებოდა. ყოველთვის ჰქონდა თავისი სოფლის თაფლი და აუცილებლად უნდა გაგვესინჯა. მაშინ ჯერ კიდევ მუზეუმის შენობაში ვიყავით, ოთახები არ გვყოფნიდა. ამიტომ მე, ლეილა ფარულავა, მარინა უზნაძე და ტალინა ადამია მის კაბინეტში ვისხედით, რომელიც პირდაპირ მუზეუმის ეზოში გადიოდა. ჩვენ, ახალგაზრდები, შესვენებაზე გარეთ გავდიოდით. ბატონ ილიას კი ყოველთვის მოჰქონდა შინიდან თავისი საუზმე, რომელსაც მაგიდის უჯრაში დებდა. თუ რამ გემრიელი ჰქონდა, აუცილებლად გაგვიმასპინძლდებოდა. მაგრამ ჩვენ ისე გავთავსედდით, რომ რამდენჯერმე მისი უჯრიდან ხილი მოვიპარეთ და მივირთვით. ბატონმა ილიამ არაფერი შეიმჩნია. ერ-

ელენე მეტრეველი, მამია ებრალიძე, ილია აბულაძე.

თხელ, მახსოვს, ტალინა ვილაცას ტელეფონით ელაპარაკებოდა მეგრულად. რაღაც პრობლემა ჰქონდა, ფული სჭირდებოდა და სასესხებლად დაურეკავს თავისი ახლობლისათვის. როცა ტალინამ ლაპარაკი დაასრულა, ბატონი ილია ეკითხება: „რამდენი გინდა ფული, მე გასესხებ.“ ტალინა ძალიან შეწუხდა, მაგრამ ბატონი ილია არ მოეშვა და ის თანხა მისცა.

ვერ წარმოიდგენთ, როგორ ბავშვივით გაიხარებდა ხოლმე, თუ რომელიმე მისი თანამშრომელი რაიმე ახალს და საინტერესოს მიაკვლევდა. იჯდა ხელნაწერებით გარშემორტყმული და დაპოვნიერებდა მათ. ერთხელ დამიძახა და მითხრა, რომ ინსტიტუტში დაცული საიათოვას ლექსები დამეუშავებინა. ლექსები იყო ქართულად და სომხურად, მაგრამ სომხური ლექსები ქართული ტრანსკრიფციით იყო ჩაწერილი. შევუდექი ამ საქმეს, გადავწერე სომხური ლექსები სომხური ანბანით. არ ვიცი, საიდან გაიგეს, რომ ეს სამუშაო შევასრულე, მაგრამ მწერალთა კავშირში მთხოვეს წამეკითხა მოხსენება ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული საიათოვას ლექსების შესახებ. მეც მეყო თავზედობა და დავთანხმდი. მივედი მწერალთა კავშირში, დარბაზი სავსეა. დავჯერე პრეზიდიუმში და მოვემზადე მოხსენების წასაკითხად და უცბად, დარბაზში ქალბატონი ელო დავინახე. თავზარი დამეცა. ძალიან ავლელდი, მივხვდი, რომ ქალბატონი ელო კონტროლის სახით იყო მოვლინებული მწერალთა კავშირში. საბედნიეროდ, მოხსენებამ წარმატებით ჩაიარა და შემდეგ დაიბეჭდა კიდეც.

ბატონი ილია გამორჩეული პიროვნება იყო, არაჩვეულებრივად თბილი. მისთვის მთავარი იყო დაენახა, რომ შენ მასავით გიყვარდა ხელნაწერი. ის

ხელნაწერებით ცხოვრობდა. ქალბატონი ელო შინაგანად მისგან საკმაოდ განსხვავებული ხასიათისა იყო. იგი ბევრად უფრო ახლოს იდგა თანამედროვეობასთან. მან უფრო ადვილად აუღო ალღო კვლევის თანამედროვე მეთოდებს. ბატონი ილია, შეიძლება ითქვას, „შემინებულ თაობას“ ეკუთვნოდა. საოცრად ერიდებოდა რაიკომებს და პარტიულ მუშაკებს. ქალბატონი ელო ამისგან სრულიად თავისუფალი იყო. მაგრამ ისინი ერთნი იყვნენ საქმისადმი თავდადებაში. მათ აერთიანებდათ ხელნაწერების სიყვარული, საკუთარი თავის უარყოფამდე მისული თავდაუზოგავი შრომა იმისათვის, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტს თავისი ადგილი დაეკავებინა ქართველოლოგიაში. ერთნაირად ზრუნავდნენ ისინი ახალგაზრდა თაობის აღზრდისათვის. ქალბატონმა ელომ საქართველოს ფარგლებს გაიტანა ჩვენი ინსტიტუტის საქმიანობა და კონტაქტები დაამყარა უცხოელ კოლეგებთან. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ამას საფუძველი ბატონმა ილიამ ჩაუყარა. იგი ძალიან მეგობრობდა ისეთ თვალსაჩინო უცხოელ ქართველოლოგებთან, როგორებიც იყვნენ პაულ პეეტერსი, დევიდ ლენგი, ურარ გარიტი. პაულ პეეტერსი მასთან სოფელში, საქარაში ყოფილა სტუმრად. გადმოცემით ვიცი, რომ პეეტერსის საქარაში სტუმრობისას ასეთი რამ მომხდარა: ბატონი ილია და პეეტერსი ბალში იყვნენ და საუბრობდნენ. ამ დროს სახლში შესულა უშიშროების აგნენტი და პეეტერსის მთელი ნივთები გაუჩხრეკა. ცხადია, ვერაფერი საეჭვო ვერ უპოვია და ნასულა. როცა ეს აღმოაჩინეს, ბატონი ილია ძალიან შეწუხებულა, მაგრამ პეეტერს აქეთ დაუმშვიდებია იგი. ბატონი ილიას არქივში დაცულია პეეტერსის წერილები, სადაც ის იგონებს საქარაში გატარებულ დღეებს, მშვიდ საღამოებს და მათი კოლექტიური მუშაობით მიღებულ სიამოვნებას.

ქალბატონი ელო უფრო აქტიური იყო. იგი ხედავდა თანამედროვე მოთხოვნებს. დროც შეიცვალა, ფარდა გაიხსნა. ქალბატონი ელო ბევრს მოგზაურობდა, შესაძლებელი გახდა უცხოელ მეცნიერთა აქეთაც მოწვევა, ჩვენც გვაგზავნიდა საზღვარგარეთ. ის, რაც ბატონმა ილიამ კანტიკუნტად შეძლო, ქალბატონმა ელომ გააფართოვა და სხვა სიმაღლეზე აიყვანა. არას-დროს დამავიწდება ქალბატონი ელოს ჩემდამი დახმარება. თუ არ ვცდები, „დიალექტიკას“ ტექსტს რომ ვამზადებდი, საჭირო იყო გადაბეჭდვა საბეჭდ მანქანაზე, რომელიც მე არ მქონდა. ქალბატონმა ელომ თვით შემომთავაზა და თავისი მანქანა მათხოვა. სამწუხაროდ, ის ხიბლი, ის თავდადება, რაც ბატონ ილიას და ქალბატონ ელოს ჰქონდათ, დღეს აღარ არის. ყველა-ფერი გადასულია პრაგმატიზმზე, მომგებიანობაზე. მე არ წარმომიდგენია, რა მომგებიანობა შეიძლება ჰქონდეს ქართულ ფილოლოგიას, და, მითუმეტეს, ძველ ქართულ ხელნაწერებთან დაკავშირებულ კვლევებს. ჩვენ გვქონდა შეხვედრა საქართველოს პრეზიდენტთან, როცა გრანტები მივიღეთ. ჯერ პრეზიდენტმა მოგვმართა სიტყვით და არაერთხელ ახსენა „მომგებიანობა“. შემდეგ ერთ-ერთი ინსტიტუტის დირექტორმაც ილაპარაკა „მომგებიანობაზე“. ბოლოს მეც გამოვედი სიტყვით და ასეთი რამ ვთქვი: „ხელნაწერები, რომლებიც ჩვენთან ინახება, ისეთი სულიერი სა-

განძურია, რომ მის მომგებიანობაზე ლაპარაკი სრული გაუგებრობა და გაუნათლებლობაა. როგორ შეიძლება დღეს ვიღაპარაკოთ IV საუკუნის ღვთისმეტყველის ტექსტების მომგებიანობაზე. მას ხომ ჩვენი სულიერებისთვის, ჩვენი კულტურისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. INTAS-ის საერთაშორისო ფონდმა სამჯერ დააფინანსა ჩვენი ინსტიტუტის იმ ჯგუფის მუშაობა, რომელიც გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებებს სწავლობდა. ეს არის უპრეცედენტო შემთხვევა ამ ფონდის ისტორიაში. მომგებიანი იყო ეს სამუშაო და იმიტომ? ცხადია, არა. მომგებიანობის თვალსაზრისით ჩვენ უდიდესი განძის პატრონები ვართ. ოღონდ გვჭირდება ცოტაოდენი ფინანსური მხარდაჭერა. ნუ ჩავითქმობენ იმ ტრადიციას, იმ ცეცხლს, რომლის გაღვიცებისათვის ამდენი შრომა და გარჯა გასწიეს ბატონმა ილიამ და ქალბატონმა ელომ. მათი დიდი ძალისხმევით შეიქმნა შესანიშნავი სკოლა. ახლა ჩვენზეა დამოკიდებული, რომ ეს ყველაფერი თავდაყირა არ დადგეს და ხელნაწერთა კვლევის საქმე ვიწრო ნაჭუჭში არ ჩაიკეტოს.“

არ ვიცი, იმ ფართო აუდიტორიაში ჩემს სიტყვებს რა რეაქცია მოჰყვა, მაგრამ ჩემთვის დღესავით ნათელია, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტის თოთვეული თანამშრომელი, რომელიც ილია აბულაძისა და ელენე მეტრეველის ტრადიციებზე გაიზარდა, არასოდეს მუხლს არ ჩაიყრის ქართული ხელნაწერების მოვლისა და შესწავლის საშვილიშვილო საქმეში.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის საგამოფენო დარბაზი.
მარჯვნიდან: ელენე მაჭავარიანი, ილია აბულაძე, მანანა დოლაქიძე.

616 ყანჩაველი

ხელნაწერთა ინსტიტუტში ჩემი მუშაობის დაწყებისას (ეს იყო 1958 წლის აგვისტო, ინსტიტუტის დაარსებისთანავე) იქ დამხვდნენ ქრისტინე (ჩიტო) შარაშიძე, ილია აბულაძე, ელენე მეტრეველი. ესენი იყვნენ ფიგურები, რომელთაც დიდი მოწინებით შეცვურებდით ახალგაზრდები. იქ დაგვცედნენ აგრეთვე ლილი ქუთათელაძე, შოთა ბურჯანაძე, თამარ ბრეგაძე, თინა ენუქიძე, ნუკრი შოშიაშვილი, ანა ბაქრაძე და სხვანი, რომელიც შემდგომში თავ-თავისი დარგის აღიარებული მეცნიერების გახდნენ და რომლებთანაც ჩვენ, ახალგაზრდებს, ძალიან კარგი ურთიერთობები ჩამოვციყალიბდა. უფროს-უმცროსები ერთად დავდიოდით ექსკურსიებზე, ისე – შეკრებებზე, რაც კიდევ უფრო გვახლოვებდა ერთმანეთს.

ახლად შექმნილ ინსტიტუტში მიმმდევს ლაბორატორია და სამკითხველო დარბაზში. ერთი წლის შემდეგ გადამიყვანეს უმცროს მეცნიერ თანამშრომლად და გაეხდი ფილოლოგის განყოფილების თანამშრომელი, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ელენე მეტრეველი. იმის მიუხედავად, რომ ვიყავი სპეციალობით არაბისტი და სამუშაო თემატიკურ შესაბამისი მქონდა, განყოფილების სხდომებზე მოხსენების წაკითხვისას ქალბატონი ელო ისეთ შეკითხვას დაგისვამდა და შენიშვნებს და სურვილებს გამოთქვამდა, გეგონებოდათ აღმოსავლეთმცოდნეობის დარგში მომუშავე სპეციალისტია.

საგანგებოდ მინდა აღვნიშნო, რომ ქალბატონი ელო კარგად მახსოვს საკონცერტო დარბაზებიდან. მუსიკალური განათლების მქონეს, კლასიკური მუსიკის მცოდნესა და დამფასებელს, არ მახსოვს გაეცდინოს რომელიმე მეტ-ნაკლებად რიგიანი შემსრულებლის მიერ ჩატარებული კონცერტი. ხოლო მისი შეფასებები ამ მხრივ პროფესიონალური იყო.

ელენე მეტრეველის დიდი მეცადინეობით ხელნაწერთა ინსტიტუტმა 80-იან წლებში შეიძინა სახალხო მხატვარ ქეთევან მაღალაშვილის პირადი არქივი. რახან მაღალაშვილები ჩვენი ოჯახის ახლობლები იყვნენ, ქალბატონმა ელომ მე დამავალა ამ არქივის გარჩევა და დამუშავება. დამუშავების პროცესი მისი სისტემატური ყურადღების საგანი იყო, აინტერესებდა, რა სახის მასალა იყო დაცული არქივში. გაეცნო თუ არა მასალას ზოგადად, დამავალა გამეცემთებინა წინასწარი ანგარიში და დამენერა სტატია, სადაც მიმოხილული იქნებოდა მხატვრის პირადი ფონდი და აღინიშნებოდა მისი ფასეულობა. მართლაც, დავწერე სტატია სათაურით – „ხელნაწერთა ინსტიტუტის ახალი შენაძენი“, რომელიც გამოქვეყნდა გაზეთ „ლიტერატურული საქართველოს“ 1984 წლის 31 აგვისტოს ნომერში.

არქივი მართლაც სანტერესო გამოდგა. გარდა მისა, რომ იქ დაცული მასალანარმოაჩენს თვითმხატვერის პიროვნებას, მისი ნიდოვიდუალობას, ხანგრძლივ, დაუღალავსა და ნაყოფიერ შემოქმედებით საქმიანობას, არქივი მდიდარ მასალას იძლევა აგრეთვე იმსაზოგადოებრივი გარემოცვისა და გითარების გასაცნობად, რომელშიც მოუხდა ცხოვრება და მოღვაწეობა ქეთევან მაღალაშვილს.

დიდი სიხარული მოჰკვარა ქალბატონ ელოს იმ ამპავმა, რომ ქეთევან მაღალაშვილის არქივში დაცულია გრიგოლ წერეთლისა და დიტო შევარდნაძის ცხოვრებისა და შემოქმედების ამსახველი მასალებიც. ესაა გრიგოლისა და დიმიტრის წერილები მხატვრისადმი, გრიგოლ წერეთლის უამრავი ლექსი. გრიგოლ წერეთლი იმის გარდა, რომ მსოფლიოში აღიარებული პაპიროლოგი იყო და საერთოდ, ანტიკური სამყაროს დიდი და გამოჩენილი მკვლევარი, იყო აგრეთვე პოეტი, ლირიკოსი პოეტი, ამ სიტყვის ნამდვილი გაგებით. თითქმის ყოველდღიურად წერდა ლექსებს, თარგმნიდა გერმანულიდან ჰაინრიხ ჰაინრიხსა და ლენაუს. აღარას ვამბობ ბერძნულიდან თარგმანებზე, რომლებსაც სტუდენტებთან ლექციებზე იყენებდა ხოლმე. „მე მის ლექციებს ვესწრებოდი“, – იგონებდა ქალბატონი ელო, – „არაჩვეულებრივად საინტერესო ლექციები ჰქონდა. ძველი ბერძნული ლიტერატურის ნიმუშებს საკუთარი თარგმანებით გვაცნობდა. გარეგნობითაც საინტერესო იყო: დიდრონი ცისფერი თვალები ჰქონდა, ოდნავ კეხიანი ცხვირი, ხმა – არაჩვეულებრივი ტემპრისა, ბარიტონი. ძალიან ბევრნი ვესწრებოდით ლექციებს და ყველანი სულგანაბულნი და მოჯადოებულნი ვუსმენდით.“ მოგვიანებით ქეთევან მაღალაშვილი ანა კალანდაძესთან საუბარში იტყვის: „გრიგოლს ყველაზე მეტად თავისი ბერძნული ღმერთები უყვარდა.“ ადვილი წარმოსადგენია, რა გატაცებით ისაუბრებდა იგი ამ თემაზე!

ქალბატონი ელოს ინიციატივით და დავალებით მე და ანა ბაქრაძემ შევარჩიეთ გრიგოლ წერეთლის ფონდიდან მისი პირადი წერილები მეუღლისადმი, უდავოდ მრავალმხრივ საყურადღებო, გავუკეთეთ კომენტარები, დავურთეთ ნიმუშად რამდენიმე ლექსი და გამოვეცით წიგნად – «Из эпистолярного наследия Григория Филимоновича Церетели». გამოსცა გამომცემლობა „ლოგოსმა“ 2000 წელს. წიგნის დედანი გულისყურით წაიკითხა ქალბატონმა თინა ყაუხჩიშვილმა და ჩვენც მისი საგულისხმო შენიშვნები და რჩევები გავითვალისწინეთ გამოცემისას.

რაც შეეხება დიმიტრი შევარდნაძეს, მას ქალბატონი ელო პირადად არ იცნობდა, მაგრამ ძალიან კარგად იცოდა და ესმოდა ამ პიროვნების როლი და მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიისათვის. კითხულობთ დიტო შევარდნაძის წერილებს ქეთო მაღალაშვილისადმი და თვალწინ წარმოგიდგებათ ცოცხალი, დაუდგრომელი ენერგიის ადამიანი, საქმიანი, მზრუნველი მეგობარი. ქეთევან მაღალაშვილის დახასიათებით, იგი იყო უდიდესი ერუდიციისა და არაჩვეულებრივი მხატვრული ალლოს მქონე ადამიანი, წათელი და სპეციალისტი პიროვნება, ფართო ინტერესების მქონე, რომლის როლი დიდი იყო ქართული ხელოვნებისა და საერთოდ, ქართული კულტურის წინსვლისა და განვითარების საქმეში. დღენიადაგ ზრუნავდა ქართული ხელოვნების ნიმუშების მოძიებაზე და შეგროვებაზე (სხვათა შორის, დიტო ამბობდა თურმე, მე საქართველოში ქართული ლუვრი უნდა დავაარსო). ამ მიზნით აწყობდა ექსპედიციებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. უნდა ალინიშნოს, რომ პირადად დიტო შევარდნაძის დაუღალავი შრომისა და მცდელობის შედეგად მის მიერ დაარსებულ „საქარ-

თვეელოს ეროვნულ გალერეაში“ თავი მოიყარა ნიკო ფიროსმანაშვილის ნამუშევრებმა. და, აი, მისივე ინიციატივით 1930 წელს მოსკოვსა და ლენინგრადში მოეწყო ნიკო ფიროსმანაშვილის სურათების გამოფენა, რასაც დიდი წარმატება მოჰყვა.

დიდად სამწუხაონდ, ეს გამორჩეული, განუმეორებელი პიროვნებები – გრიგოლ წერეთელიც და დიტო შევარდნაძეც, ორივე 1937 წლის რეპრესიების მსხვერპლნი შეიქნენ. „დიდი ადამიანები, დიდი პიროვნებები და ვკარგეთ“, იტყოდა დანანებით ქალბატონი ელო მეტრეველი.

ის, რომ ელენე მეტრეველი დიდი მეცნიერი იყო და უდიდესი წვლილი მიუძღვის ქართული ლიტერატურის ისტორიის კვლევის საქმეში და რომ მას მთელი სიცოცხლე შეალია, ცნობილია, უდავოა და ამ საკითხს მე არ შევეხები.

ახლა სხვა რამ მინდა ვთქვა. ქალბატონი ელო ძალიან მიმზიდველი და მომხიბლავი ქალბატონი ბრძანდებოდა. ერთ რამედ ღირდა მის მიერ ჩატარებული საუბრები ჩვენი ხელნაწერების გამოფენის დამთვალიერებლებთან. ამის მოწმე პირადად ვყიყავი, როცა მოსკოვიდან ჩამოვიდა გამორჩენილი ფიზიკოსი რევაზ დოლონაძე და მოისურვა ხელნაწერების ნახვა. მანამდე იგი არ იცნობდა ქალბატონ ელოს. აღტაცებული დარჩა ქალბატონი ელოს საუბრით და, რა თქმაუნდა, ხელნაწერებით. ამის შემდეგ მოსკოვში დაბრუნებული რეზო დოლონაძე ხშირად გზავნიდა თბილისში თავის რუს კოლეგებს და ურჩევდა გაეცნოთ ქართული ხელნაწერები და ელენე მეტრეველი. კიდევ ერთი შემთხვევა მინდა გავიხსენო. ხელნაწერთა ინსტიტუტს ეწვია მაშინდელი ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი ედუარდ შევარდნაძე. მან დიდხანს დაჰყო ინსტიტუტში – საუბრობდა ქალბატონ ელოსთან. შემდეგ ქალბატონმა ელომ იგი ხელნაწერთა საცავში შეიპატიუა. აქ ქალბატონი ელო ისევ შეუდარებელი იყო. თვით ედუარდ შევარდნაძის კითხვებიც მეტად საინტერესო და სიღრმისეული იყო. მახსოვს, ვახუშტის საქართველოს რუკას ათვალიერებდნენ. საერთოდ, ქალბატონ ელოსა და ბატონ ედუარდს საურთიერთო სიმპათიები ჰქონდათ.

გასული საუკუნის 80-იან წლებში ერევანში ჩატარდა მაშინდელი საკავშირო აკადემიის არქეოგრაფიის კომისიის სამეცნიერო სესია, რომლის მუშაობაში ჩვენი ინსტიტუტიც იღებდა მონანილეობას. ელენე მეტრეველი ვერ წამოვიდა ერევანში, რის გამოც დიდი სინაული გამოთქვეს სესიის მესვეურებმა. დასასრულ გაიმართა ბანკეტი, რომელზედაც სიტყვა მოითხოვა საკავშირო არქეოგრაფიული კომისიის თავმჯდომარემ, ცნობილმა ისტორიკოსმა სიგურდ ოტოს ძე შმიდტმა და შესთავაზა იქ შეკრებილთ სადღეგრძელო: За очаровательную Елену Павловну, передайте ей от меня сердечный привет.

ქალბატონი ელო, გარეგნულად თითქოს მკაცრი, ოფიციალური, მეტად გულთბილი და ვიტყოდი, გულწილიც იყო. 1985 წელს მძიმე დიაგნოზდასმული უნდა გავმგზავრებულიყავი რუსეთს სამკურნალოდ. ეს რომ გაიგო, ამოვიდა ჩემთან სამუშაო ოთახში, მესამე სართულზე, გამომკითხა

დაწვრილებით ყოველივე. თვალცრუმლიანი მისმენდა და მისვამდა შეკითხვებს. ჩემდა მოულოდნელად, ბოლოს ატირდა კიდეც. პარადოქსულად უდერს, მაგრამ მე მომიხდა მისი დამშვიდება... ჩემთვის ქალბატონი ელოს თანადგომა უაღრესად ფასეული იყო იმ პერიოდში.

დაბოლოს, მინდა ვთქვა, რომ ბედმა მარგუნა და მთელი ჩემი შეგნებული ცხოვრება ხელნაწერთა ინსტიტუტში ელენე მეტრეველის გვერდით და მისი ხელმძღვანელობით გავატარე. ჭეშმარიტად, დაუვიწყარია ეს წლები ჩემთვის...

ბერნარ უტიე

როგორ გავიცანი ქალბატონი ელენე მეტრეველი

მე დაინტერესებული ვიყავი ეფრემ ასურის თხზულებებით. გავიგვი, რომ არსებობდა ძველი ქართული თარგმანები მისი თხზულებებისა. მათ შორის ბევრი იყო ისეთი, რომელიც არ არსებობდა არც სირიულად და არც ბერძნულად. მე ძალიან ახალგაზრდა ვიყავი და არ ვიცოდი, რომ ზღვაში შევდიოდი. მე მაინტერესებდა შემედგინა მთელი სურათი – პირველ რიგში, სირიულის, ბერძნულის, სომხურისა და ქართულის. ამისათვის საჭირო იყო ხელნაწერებზე მუშაობა. როგორც მკვლევარი, ძალიან ბედნიერი ვიყავი, რომ მაინტერესებდა ის, რაც უცნობი იყო. პირველად ჩამოვედი პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში და ვიკითხე, ხომ არ შემოსულა ექვთიმე თაყაშ-ვილის შემდეგ ქართული ხელნაწერი. მითხრეს, რომ არის ერთი ხელნაწერი, ხელოვნურად გაერთიანებული – ცალკე ერთი ფურცელი და კიდევ სხვა ოთხი. ძალიან გამიხარდა, გავეცანი და ვნახე, რომ ის პირველი ფურცელი იყო ხანმეტი ლექციონარის პირველი ფურცელი. მე ძალიან ბედნიერი ვიყავი ჩემი აღმოჩენით და გამოვაქვეყნე „მუზეონში“. რამდენიმე წლის შემდეგ ქალბატონი ელო ჩამოვიდა საფრანგეთში. მისთვის ეს არ იქნებოდა ძნელი აღმოსაჩენი. მაგრამ მე მაინც ძალიან ბედნიერი ვიყავი, ჩემი მომავლისათვის ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. შემდეგ პარიზში გავიცანი სალომე ზურაბიშვილის მამა, რომელიც საფრანგეთში ქართული სათვისტომოს თავმჯდომარე იყო. მან მითხრა: „თუ გინდა ძველი ქართული ლი-

ბერნარ უტიე და ელენე მეტრეველი. გერმანია, 1977 წელი

ტერატურა შეისწავლო, იცოდე, რომ პარიზში გამოდის უურნალი „ბედი ქართლისა“ და ნახე კალე სალია.“ ისინი პოლიტიკურად დიდი მეგობრები არ იყვნენ, მაგრამ ორივეს ძალიან უყვარდა საქართველო. მართლაც, გავიცანი ნინო და კალე სალიები და მათ უურნალში გამოვაქვეყნე რამდენიმე სტატია. ერთხელ, კალე სალიამ გამომიგზავნა დეპეშა, სადაც მწერდა, რომ ჩამოვსულიყავი პარიზში, რადგან ჩამოდიოდა ქალბატონი ელენე მეტრეველი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორი და აუცილებელი იყო მისი ნახვა. ასეთივე დეპეშა გაუგზავნა მან მიშელ ვან ესბროკს ბელგიაში. ჩავედი პარიზში. კარგად მახსოვს, ხარების დღესასწაული იყო, 25 მარტი. სალიებთან ორ საათზე უნდა მივსულიყავი. დილით წავედი ეროვნულ ბიბლიოთეკაში. მაშინ ვმუშაობდი გიორგი მთაწმიდელის ავტოგრაფზე. ვიმუშავე და ორი საათისათვის მე და მიშელი მივედით ქალბატონ ნინოსა და ბატონ კალესთან. ქალბატონმა ელენემ დამინახა თუ არა, მითხრა: „ეს თქვენ იყავით დღეს ეროვნულ ბიბლიოთეკაში?“ მას დაუნახავს ეს ქართული ხელნაწერი, რომელიც საკმაოდ დიდი ზომისაა. ამის შემდეგ მისი მონვევით პირველად ჩამოვედი თბილისში 1975 წელს. მახსოვს ექსკურსიები ატენში, უფლისციხეში. მე აღტაცებული ვიყავი ატენის სილამაზით. ამ დროს დავინახე, რომ ქალბატონი ელენე დაჯდა მიწაზე – დაღლილი იყო. მე მინდოდა სურათის გადაღება, მაგრამ ქალბატონმა ელენემ მითხრა – არ გადამიღოთ, კოხტად არა ვარ გამოწყობილიო.

(ეს მოგონება ჩაწერილია ქალბატონი ელენეს საიუბილეო კონფერენციაზე, სადაც სურათები იყო გამოფენილი. ერთ-ერთ სურათზე ალბეჭდილი არიან ქალბატონი ელენე და ბერნარ უტიე. დარბაზიდან მას ჰკითხეს ამ სურათის ისტორია. ბერნარ უტიემ მოიგონა, როდის და სად გადაიღეს ეს სურათი. ბერნარ უტიემ თქვა: „ეს სურათი გადაღებულია მიუნხენში, იულიუს ასფალგის კაბინეტში. ქალბატონ ელენეს სევდიანი თვალები აქვს, რადგან მან ჯერ კიდევ არ იცოდა, რომ მან ავადმყოფობა დაამარცხა.“)

ქალბატონ ელენესთან მე ძალიან დიდხანს ვმუშაობდი.

1969 წელს დავიცავი საკანდიდატო დისერტაცია. ცოტა ხნის შემდეგ დამიბარა ქალბატონმა ელომ და მითხრა – უნდა ჩაგაბარო მეტად საპასუხისმგებლო საქმე და უარი არ მითხრა. მანამდე თვით ქალბატონი ელენე ხელმძღვანელობდა ხელნაწერთა ფონდებს, დაცვასა და მათ პატრონობას. მინდა აღვნიშნო, რომ მიუხედავად იმისა, რომ იგი მეტად დატვირთული იყო სამეცნიერო მუშაობით, ძალიან დიდ დროს უთმობდა ხელნაწერთა დაცვასა და მათ პატრონობას. იგი თვლიდა, რომ მისი უპირველესი საქმე ხელნაწერთა მოვლა-პატრონობა იყო. ის ყველანაირად ცდილობდა მოეპოვებინა ჩვენი განყოფილებისთვის სხვადასხვა ლიტერატურა, ინერდა უურნალებს, სადაც ცნობები იძექდებოდა ხელნაწერთა რესტავრაციის ახალი მეთოდების შესახებ. საიდან პქონდა მას ამდენი ენერგია, ახლაც მიკვირს. ერთ დღეს დამიბარა ქალბატონმა ელომ და მითხრა, რომ უნდა წაესულიყავი მოსკოვში, სადაც ტარდებოდა ყოველწლიური კონფერენცია ხელნაწერთა რესტავრაციის საკითხებზე. მე ძალიან გამიკვირდა და წინააღმდეგობაც გავუნიერ, რადგან კონფერენცია რესტავრაციის საკითხებზე ტარდებოდა. ქალბატონმა ელომ მითხრა: „შენ ხელნაწერთა დაცვას ხელმძღვანელობ და რესტავრაციის საკითხებში არ უნდა ერკვეოდე?“ მან დამარმუნა, რომ ჩემი იქ წასვლა მართლაც უცილებელი იყო. მე და ჩვენი რამდენიმე რესტავრატორი გავემგზავრეთ მოსკოვში, დავესწარით კონფერენციას, მოვინახულეთ ცნობილი სარესტავრაციო ცენტრები. ეს მოგზაურობა ჩემთვის მეტად სასარგებლო და საინტერესო აღმოჩნდა.

მინდა გავიხსენო როგორ ზრუნავდა ქალბატონი ელო ინსტიტუტის ახალი შენობისათვის. შეიქმნა სპეციალური კომისია, განიხილებოდა რამდენიმე პროექტი. ქალბატონი ელო ყველას იწუნებდა. ერთადერთი პროექტი, რომელიც მას მოეწონა იყო გივი მეტრეველისა. ეს პროექტი მართლაც შესანიშნავი იყო. მაგრამ ადგილი იყო იმდენად ცუდად შერჩეული, რომ ინსტიტუტმა უარი თქვა. ქალბატონი ელო ძალიან ბევრს ეცადა ინსტიტუტის შენობის საქმე მოეგვარებინა, მაგრამ, სამწუხაროდ, მაინც უბინაოდ დავრჩიოთ და დღესაც უბინაოდ ვართ. იგი საოცარი პრინციპულობით იბრძოდა, სიმკაცრესაც იჩენდა. მისი სიმკაცრე ყველას გამოგვიცდია. მაგრამ სულ სხვა იყო ქალბატონი ელო ინსტიტუტის გარეთ – საოცრად თბილი და სათნო ადამიანი.

არ დამავიწყდება მისი პატარა წერილები. ყოველ დილით შემომიგზავნიდა ხოლმე პატარა ბარათს, სადაც ჩამოწერილი იყო რა უნდა გამეკეთებინა მეორე დღისათვის. ხშირად მიფიქრია, რომ ის არასდროს ისვენებდა, 24 საათი მუშაობდა და ფიქრობდა, რა უნდა გაკეთებულიყო კიდევ.

იყო შემთხვევები, როცა რესტავრატორებს შორის იმართებოდა კამათი ამათუ იმ ხელნაწერის რესტავრაციასთან დაკავშირებით. ქალბატონმა

ელომსასწრაფოდ შექმნა მეთოდსაბჭო, რომელსაც თვითონ ხელმძღვანელობდა, მდივანი მე გახლდით. ამ მეთოდსაბჭოზე იხილებოდა ყველა სადავო საკითხი. ამით იმის თქმა მინდა, რომ ქალბატონი ელო ხელნაწერთა რესტრაციის საკითხებშიც უბრნყინვალესი ხელმძღვანელი იყო.

საფრანგეთში, პარიზში ეწყობოდა ქართული კულტურის გამოფენა. ვმონანილეობდით ხელნაწერთა ინსტიტუტი, საქართველოს ხელოვნების მუზეუმი და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი. ხელოვნების მუზეუმიდან მივიღეთ ცნობა, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტი სიიდან ამოღებულია. ქალბატონი ელო ძალიან გაპრაზდა. მაშინ კულტურის მინისტრი იყო ოთარ თაქტაქტვილი. ქალბატონმა ელომ დაურეკა მას და უთხრა, რომ თუ ლამარა ქაჯაია არ წავა, მე ხელნაწერებს არ გავუშვებ პარიზში. ასე იყო თუ ისე, დამიპარა ქალბატონმა ელომ და მითხრა, რომ სასწრაფოდ უნდა წავიდე მოსკოვში, წავილო ხელნაწერები და იქიდან გავირინდე პარიზში. სულ ოთხი დღე იყო დარჩენილი. ვიზას კი მხოლოდ ოცი დღით ადრე აძლევდნენ. ქალბატონმა ელომ მითხრა – ნუ გეშინია, იქ რეზო თაბუკაშვილი ნახე და ის დაგეხმარებაო. ჩავედი მოსკოვში. მივედი კულტურის სამინისტროში. ვიზა კი მომცეს, მაგრამ ბილეთს არ მაძლევენ, ვიდრე არ გამესაუბრება ცეკას განყოფილების გამგე საერთაშორისო საკითხებში, რომელმაც უნდა გამაცნოს ინსტრუქცია, თუ როგორ უნდა მოვიქცე პარიზში. ძალიან ავღელდი. შეიძლება ვეღარ მოვასწრო დანიშნულ დღეს გაფრენა, პარიზში კი უკვე მელოდებიან. დავურეკე რეზო თაბუკაშვილს, რომელმაც მითხრა: „ლამარა, მე ჩემი თავი გამჭირვებია, შენ რა უნდა დაგეხმარო.“ რა უნდა მექნა? მივედი მეორე დილას ცეკაში. განყოფილების გამგემ გამაცნო ინსტრუქცია, მაგრამ შემდეგ დაინტერესდა, თუ რატომ ამომიღეს თავი-დან სიიდან და მერე როგორ მოვხვდი. როგორც ჩანს, მას ეგონა, რომ მე ომარ ქაჯაიას (საქართველოს ცეკას განყოფილების გამგე იყო იმ ხანებში) ნათესავი ვიყავი. როცა დარწმუნდა, რომ მე ომარ ქაჯაიას საერთოდ არ ვიცნობდი, მომცა უფლება გავმგზავრებულიყავი. მართლაც, გავფრინდი პარიზში. თან ექვსი ხელნაწერი მიმქონდა დიდი ყუთით. ძალიან ვღელავდი. ფრანგული მე არ ვიცი. ვინ დამხვდება, როგორ გავაგებინებ რამეს. მაგრამ საბედნიეროდ ყველაფერი კარგად დასრულდა. აეროპორტში თარჯიმანი დამხვდა, ტრანსპარანტით, რომელზეც ჩემი გვარი ეწერა.

(ჩაწერილია ელენე მეტრეველის საიუბილეო კონფერენციაზე)

თამილა მგალობლიშვილი

1966 წლის გაზაფხულზე პირველად მოვხვდი ხელნაწერთა ინსტიტუტში, ბატონ ილია აბულაძესთან, რომელიც მაშინ ჩვენი ინსტიტუტის დირექტორი იყო. მას ბატონ ფარნა ერთეულიშვილისთვის უთხოვია, რომ უნივერსიტეტის ახალდამთავრებული ახალგაზრდა შეერჩია, რომელიც ხელნაწერთა ინსტიტუტში ასპირანტურის კურსს გაიღლიდა მასთან. მე ახალი დაცული მქონდა დიპლომი. დავამთავრე უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი სპარსული ფილოლოგიის სპეციალობით. ბატონმა ფარნამ, რომელიც თანამედროვე ქართული ენის კურსს გვიკითხავდა პირველ და მეორე კურსზე, მთხოვა ბატონ ილიასთან მისვლა. მე არ ვიცოდი „სად“ მივდიოდი, რა სპეციალობაში იქნებოდა ასპირანტურაში ადგილი. ჩემდა სამარცხვინოდ, არც ბატონ ილია აბულაძის შეახებ ვიცოდი ბევრირამ.

დათქმულ დროს მივედი ხელნაწერთა ინსტიტუტში ბატონ ილიასთან შესახებრად. ბატონი ილია გამესაუბრა და დამაგალა დამეწერა რეფერატი შეუა საუკუნეების სპარსული მწერლობის შესახებ. საუბრის ბოლოს კი მითხრა, რომ ასპირანტურაში ადგილი მასთან არმენოლოგიაში იყო. უნდა ვაღიარო, რომ მაშინვე უარი ვუთხარი, რადგანაც არაფრით არ მხიბლავდა არმენოლოგიაში მუშაობა. როცა ჩემი ასეთი საქციელის შესახებ გაიგეს ბატონმა ფარნამ და ბატონმა სიმონ ყაუხეჩიშვილმა, ძალზე გამიბრაზდნენ. მათ ვერც კი წარმოედგინათ, რომ მე შემეძლო ბატონი ილიას ასპირანტობაზე უარის თქმა. ამის შემდეგ ბატონი სიმონი შეხვდა ბატონ ილიას და თხოვა, რომ ასპირანტურის პირველ წელს ბატონ სიმონთან დავიწყებდი ძველი ბერძნულის შესწავლას, ხოლო შემდეგ მასთან გავაგრძელებდი ძველი სომხურის სწავლას. ჩემდა გასაოცრად, ბატონი ილია დათანხმდა. აი, ასე „იძულების წესით“ აღმოვჩნდი ხელნაწერთა ინსტიტუტში. გამოცდებამდე, მხოლოდ ორჯერ შევხვდი ბატონ ილიას. ქალბატონი ელენე კი მაშინ არ მინახავს.

ასპირანტურაში მისაღები გამოცდები შემოდგომაზე მქონდა. მასოვს, ინსტიტუტში ხშირად ახსენებდნენ ქალბატონ ელენე მეტრეველს, აინტერესებდათ, დაესწრებოდა თუ არა იგი მისაღებ გამოცდებს. ქალბატონი ელო გამოცდაზე არ მოსულა. იგი საკმაოდ დიდ ხანს არ დადიოდა ინსტიტუტში. მე მხოლოდ მოვიანებით შევიტყვე, რომ სწორედ ამ პერიოდში მას მთაში დაეღუპა დისშვილი. გამოცდა მხოლოდ ბატონმა ილიამ ჩაატარა. უნდა გითხრათ, რომ ბატონი ილია საოცრად რბილი იყო გამოცდაზე, თუმცა სულ მესმოდა მისი სიმკაცრის შესახებ. მოკლედ, ჩავირიცხე ხელნაწერთა ინსტიტუტის ასპირანტურაში ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის განხრით. ოქტომბრის ბოლოდან დამეწყო სემინარები: ბატონ ილიასთან ვკითხულობდით ძველი ქართული მწერლობის ნიმუშებს, ბატონ სიმონთან ვსწავლობდი ძველ ბერძნულს, ხოლო ქალბატონ ელოსთან – ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიას.

შუაში: დათო ხარაშვილი (ელენე მეტრეველის დისტვილი). 1966 წელი

პირველივე ტექსტი, რომლის კითხვაც ბატონ ილიასთან ერთად დავიწყო, იყო „მოქცევა ქართლისა“¹. ყოველდღიურად ვკითხულობდით ერთი ან ორი საათის მანძილზე, მაგრამ წელიწადნასევრის ბოლოს აღმოჩნდა, რომ მხოლოდ 10 გვერდი გვქონდა წაკითხული: ბატონი ილია დეტალურად მიხსნიდა ტექსტს, მაცნობდა თავის მოსაზრებებს, იგი არ იშურებდა არანაირ ინფორმაციას ახალგაზრდა კოლეგის თვის, თუნდაც გამოუქვეყნებელს.

იმ პერიოდში ინსტიტუტის ცხოვრებაში ბევრი უსიამოვნო რამ მოხდა. ბატონმა ილიამ დატოვა ინსტიტუტი. თუმცა, მიუხედავად ამისა, იგი ყოველდღე მიბარებდა სახლში და ვაგრძელებდით ჩვენს სემინარებს, ყიდრე ბატონი ილია საავადმყოფოში არ აღმოჩნდა. მაგრამ როგორც კი გამოვიდა საავადმყოფოდან (ამის შემდეგ მან მხოლოდ ხუთი დღე იცოცხელა), მაშინვე დამიბარა თავის დასთან, ქალბატონ ნინოსთან, სადაც იგი საავადმყოფოდან გამოსვლის შემდეგ ცხოვრობდა. მასთან ყოველდღე საღამოს ექვს საათზე მივდიოდი და გვიანობამდე ვმუშაობდით. მეხუთე საღამოს, რომელიც მისთვის უკანასკნელი აღმოჩნდა, შუალამედე დავყავი მასთან. საოცარია, რომ ამ ხუთი დღის მანძილზე მან სათითაოდ ჩაიკითხა ბარათები, რომლებზეც ამონერილი მქონდა კირილე იერუსალიმელის ჰომილიების ძველი ქართული ტექსტის ბერძნულთან და სომხურთან შეჯერებული მასალა. ეს ბარათები ორ დიდ ყუთში იყო მოთავსებული. ყველა ბარათზე თავისი ხელით წერდა შენიშვნებს, მითითებებს, თავის მოსაზრებებს. სამწუხაროდ, ეს ორივე ყუთი თავის ბარათებიანად ბატონ ილიას გარდაცვალების შემდეგ ინსტიტუტში გაქრა. თუმცა დღემდე მაქვს შე-

ნახული პატარა ბლოკნოტები, სადაც ვიწერდი მის შენიშვნებს ან მოსაზრებებს, „მოქცევასა“ თუ სხვა ტექსტების მისეულ განმარტებებს, იმას, რასაც ვერსად წავიკითხავდი. ალბათ, არასოდეს დამავიწყდება ჩემი პირველი სემინარი, როდესაც ბატონმა ილიამ მცველს სეიფიდან გამოატანინა „კლარჯული მრავალთავი“ (X.ს.) და დამავალა პირველი 50 გვერდის გადანერა. ეს ჩემთვის ნამდვილი კოშმარი იყო, რადგანაც უნივერსიტეტში ძველ ქართულ ენასა და ლიტერატურას კი უსწავლობდით, მაგრამ ძველი ქართული ხელნაწერი თვალით არ მენახა. ბატონი ილიას მუშაობა ახალგაზრდებთან ნიმუში იყო იმისა, თუ როგორ უნდა ასწავლო, როგორ შეაყვარო ახალგაზრდა კოლეგას თავისი სპეციალობა. ამას იგი აკეთებდა სრულიად უშურველად. იგივე შეიძლება ითქვას ქალბატონ ელოზეც.

ქალბატონი ელო იყო არაჩვეულებრივი მეცნიერ-ხელმძღვანელი, თითქოს მკაცრი, მაგრამ ასევე ძალზე თბილი და უდალატო მეგობარი. მართლაც, ალბათ, დიდი ბედნიერება იყო ჩემთვის, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტში ასეთი მასწავლებლები მყავდა. თუმცა ქალბატონ ელოსთან უფრო ხანგრძლივი და ძალზე საინტერესო ურთიერთობები მაკავშირებდა. სამწუხაროა, რომ ქალბატონი ელო უფრო მეტად დაფასებულია უცხოეთში, ვიდრე ჩვენში. რა თქმა უნდა, ეს არ ეხება მის კოლეგებს, მათ, ვინც მისი სკოლა გაიარეს ან რომელთაც მასთან სამეცნიერო ურთიერთობა ჰქონდათ. რატომ მოხდა ასე არ ვიცი, მაგრამ ძალიან მწყდება გული ამის გამო.

ბატონი ილიას გარდაცვალების შემდეგ ჩემი ხელმძღვანელი ქალბატონი ელო გახდა. ქალბატონ ელოსთან სემინარები კვირაში ერთხელ გვქონდა. ჩემთან ერთად სემინარებს ესწრებოდნენ ჩვენი ინსტიტუტის თანამშრომლები ლია ახობაძე და უჩა ცინდელიანი, რომელთაც საკანდიდატო მინიმუმით გათვალისწინებული გამოცდა უნდა ჩაებარებინათ ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ქალბატონი ელო გვაძლევდა რაიმე ერთ პრობლემას, გვითითებდა ლიტერატურას და შემდეგ ჩვენ უნდა მოგვეხსენებინა მისთვის ჩვენი აზრი ამა თუ იმ საკითხზე. როგორიც არ უნდა ყოფილიყო ჩვენი მოსაზრება, იგი ყოველთვის პატივისცემით უყურებდა ამას. სემინარების მოსამზადებლად თითქმის მთელ დღეებს ვატარებდი კორნელი კეკელიძის კაბინეტში, სადაც თავმოყრილი იყო მთელი ის ლიტერატურა, რაც მჭირდებოდა. მინდა აღვნიშნო, რომ კაბინეტური სისტემა, რომელიც ჩვენს ინსტიტუტში არსებობდა, ძალიან სასარგებლო და აუცილებელი იყო სამეცნიერო მუშაობისთვის არა მარტო ახალგაზრდებისთვის, არამედ მთელი ინსტიტუტისთვის. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ თანამედროვე ბიბლიოთეკებიდან ის ბიბლიოთეკა ითვლება საუკეთესოდ, სადაც მეცნიერს თავად შეუძლია თაროსთან მისვლა. სამწუხაროდ, ეს სისტემა ამჟამად ნელ-ნელა სახეს იცვლის. ძალიან სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია, რომ ბევრი რამ, რაც ასე საჭირო და კარგი იყო ხელნაწერთა ინსტიტუტში, წლების მანძილზე მოიშალა. შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენთან ხდება რაღაც „კულტურული რევოლუციის“ მსგავსი და ამის გამოსწორებას მომავალში, შეიძლება, ათეული წლები დასჭირდეს. ასევე არ შემიძლია ორი-

ოდე სიტყვა არ ვთქვა ე.ნ. „პიარის“ „შესახებ. „პიარი“ მეცნიერებისთვისაც საჭიროა და აუცილებელი. ცხადია, საზოგადოებამ უნდა იცოდეს, რა ხდება მეცნიერებაში, რა წარმატებებს აღწევენ ჩვენი მეცნიერები, მაგრამ ეს არ უნდა გახდეს თვითმიზანი. არ შეიძლება წამდაუწუმ ვილაპარაკოთ „აღმოჩენაზე“, როცა აღმოჩენასთან არ გვაქვს საქმე. თქვენი ყურადღება მინდა შევაჩერო ერთ ასეთ „აღმოჩენაზე“, რომელიც გრიგოლ წერეთლის არქივს უკავშირდება. მოგეხსენებათ, გრიგოლ წერეთელი, გარდა იმისა, რომ დიდი მეცნიერი იყო, თავისი სახსრებით ცდილობდა შეეძინა პაპირუსები ევროპი-სა თუ აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ერთხელ ვთქვი და კიდევ გავიმეორებ, რომ გრიგოლ წერეთელი არ იყო „სოლომონ ისაკიჩ მეჯლანუაშვილი“, რომელიც ქონებას აგროვებდა. გრიგოლ წერეთელმა კარგად იცოდა, თითოეული პაპირუსის ფასი. იგი საგანგებოდ არჩევდა ისეთ პაპირუსებს, რომელთაც მინიჭვნელობა ექნებოდათ მომავალი სამეცნიერო კვლევებისათვის და რომელთა საქართველოში ჩამოტანაც აუცილებელი იყო. ჩვენს ინსტიტუტში დაცულია მისი არქივი, სადაც მის მიერ შეძენილ ყოველ ნიმუშს ახლავს მოკლე ჩანაწერი იმის შესახებ, თურას წარმოადგენს ესა თუ ის პაპირუსი. სამწუხაროდ, გრიგოლ წერეთელს არ დასცალდა ამ მასალაზე მუშაობა – იგი 37 წლის რეპრესიების მსხვერპლი გახდა.

80-იანი წლების დასაწყისში ხელნაწერთა ინსტიტუტში ჩამოვიდა ლენინგრადელი მეცნიერი ი. ფიხმანი, რომელიც გრიგოლ წერეთლის არქივზე მუშაობდა. მას ამ საქმეში ეხმარებოდა ჩვენი თანამშრომელი, ქალბატონი ნანა ყანჩაველი. ქალბატონი ნანა წლების მანძილზე მუშაობდა ამ არქივზე და მისი არაერთი შესანიშნავი მოხსენება მოგვისმენია ამ თემაზე. ამავე დროს, მან გრიგოლ წერეთლის შესახებ გამოაქვეყნა კიდეც ძალიან კარგი სტატია რუსულ ენაზე. 80-იან წლებში ი. ფიხმანი ისრაელში გადავიდა საცხოვრებლად. როცა მე ისრაელში გავემგზავრე მივლინებით, ქალბატონმა ნანა ყანჩაველმა მასთან გამატანა თავისი სტატია. ბატონ ფიხმანს მაშინ ვერ შევხვდი. მაგრამ რამდენიმე წნის შემდეგ მივიღე გერმანიაში მოღვაწე ბრიტანელი მეცნიერისაგან წერილი, სადაც ის მწერდა, რომ მან ი. ფიხმანისგან შეიტყო გრიგოლ წერეთლის არქივის შესახებ და მთხოვდა დავხმარებოდი მას ამ არქივზე სამუშაოდ ნებართვის მიღებაში. მისი ოხოვნა გადავცი ბატონ ზაზა ალექსიძეს. ამ ახალგაზრდა მეცნიერმა მიიღო ნებართვა და ჩამოვიდა კიდეც თბილისში. მაშინ მას არ შევხვედრივარ. ამის შემდეგ იგი კვლავ დამიკავშირდა. იგი მეტად მადლიერი იყო ჩვენი ინსტიტუტის და მატყუბინებდა, რომ მიიღო დაფინანსება იტალიური ფონდიდან, რომელიც პაპირუსოლოგთა მუშაობას აფინანსებდა და კვლავ სურდა თბილისში ჩამოსვლა. იგი მართლაც ჩამოვიდა. ამჯერად ჩვენ შევხვდით ჩემთან სახლში, სადაც მშვენიერი საღამო გავატარეთ. ამ საღამოს ესწრებოდა ბერნარ უტიეც, რომელმაც ბევრი საინტერესო რამ უამბო მას საქართველოს შესახებ. ამის შემდეგ, მეორე თუ მესამე დღეს, მივედი ინსტიტუტში და დერეფანში შემხვდა ჩვენი სტუმარი. იქვე ტელეოპერატორების სიმრავლეც შევნიშნე, მაგრამ არ მიფიქრია, რომ მასთან იქნებოდა დაკავში-

რებული. იმავე საღამოს ყველა ტელეარხმა გადმოსცა ინფორმაცია ხელ-ნაწერთა ინსტიტუტში სენსაციური აღმოჩენის შესახებ. ჩვენი სტუმრის სიტყვებიდან (მხედველობაში მაქვს ინგლისური ტექსტი) არ ჩანდა, რომ მან რაიმე აღმოჩენა გააკეთა, თუმცა თარგმანი გვაუწყებდა, რომ ამ მეც-ნიერმა გრიგოლ წერეთლის არქივში აღმოჩინა სამედიცინო ტრაქტატი. საქმეში ჩატარებული ადამიანი იფიქრებდა, რომ ამდენი წლის განმავლობაში არავინ გასცნობია გრიგოლ წერეთლის არქივს და არც არავინ იცოდა, რა ინახებოდა იქ. სინამდვილეში ბრიტანელმა მეცნიერმა თქვა, რომ იგი გაე-ცნო მეტად საინტერესო სამედიცინო ტრაქტატს და სასურველი იქნებოდა მისი გამოქვეყნება (მართალია, მისი ინტერვიუს ინგლისურ ტექსტს ფარავდა ქართული ტექსტი, მაგრამ მე მაინც მოვახერხე გამეგო, მისი ნათევამი, რაც შემდეგ მან თავადაც დამიდასტურა). კიდევ ერთხელ ვიმე-ორებ, რომ მას სიტყვა „აღმოჩენა“ არ უსსენებია.

უცხოელებთან ურთიერთობასთან დაკავშირებით მინდა მოვიგონო ისიც, რომ ბატონი ილია აბულაძე ამ მხრივ ძალზე ფრთხილი იყო. მას ამის საფუძველი ჰქონდა – მისი ოჯახი რეპრესირებული გახლდათ. ბატონი ილია არც პარტიის წევრი იყო. ახლაც მიკვირს, როგორ დანიშნეს იგი ინ-სტიტუტის დირექტორად. მოგეხსენებათ, იმ დროს როგორი მნიშვნელობა ენიჭებოდა პარტიულობას. მახსოვს, როგორ სასონარკვეთილებაში ჩავარდა ბატონი ილია, როცა რაიკომში მოითხოვეს ჩემი კომკავშირის ბილეთი და მან გაიგო, რომ მე ეს ბილეთი არ მქონდა. საქმე ის გახლდათ, რომ იმ წელს, როცა ჩემი კლასი კომკავშირში მიიღეს, მე სკოლაში არ დავდიოდი – ავად ვიყავი. როგორც ყველა ჩემი თანაკლასელი, მეც მიმიღეს კომკავ-შირში, მაგრამ რაკი სკოლაში არ დავდიოდი, ჩემთვის ბილეთის მოცემა არავის გახსენებია. საწევრო გადასახადს კი პატიოსნად ვიხდიდი და სა-თანადო მარკებიც მქონდა ჩაკრული რაღაც ბარათში. ბატონმა ილიამ კითხა ასაკი და როცა გაიგო, რომ მხოლოდ 22 წლის ვიყავი, საშინლად შეწუხდა – 28 წლამდე როგორ შეგინახოთ. მოგეხსენებათ, კომკავშირული ასაკი 28 წლამდე იყო. დღესაც არ ვიცი, რა თქვა ბატონმა ილიამ რაიკომში, მაგრამ ეს საქმე მშვიდობიანად დამთავრდა.

პირველად უცხოელი მეცნიერები ჩვენს ინსტიტუტში 1966 წელს გა-მოჩნდნენ – რუსთაველის საიუბილეო დღეებში. ესენი იყვნენ ცნობილი მეცნიერები უერარ გარიტი და იულიუს ასფალგი. ამის დასტურია მშვენი-ერი ფოტოც – ინსტიტუტის თანამშრომლები სტუმრებთან ერთად. იმ ხა-ნებში უცხოელების სტუმრობა იშვიათობა იყო. მხოლოდ ბატონი ილიასა და ქალბატონი ელოს პირადი ურთიერთობების შედეგად გახდა უცხოე-ლების ჩვენთან სტუმრობა შესაძლებელი. უნდა ითქვას, რომ ქალბატონმა ელომ ეს ურთიერთობები გაასმაგა. მან გააცნო უცხოელებს ჩვენი ინ-სტიტუტი და ეს მან მოახერხა თავისი შრომებით, მოხსენებებით. ქალბა-ტონმა ელომ უამრავი ერთგული მეგობარი შესძინა ხელნაწერთა ინსტი-ტუტს. ამის მაგალითად შეიძლება გავიხსენოთ კალისტრატე და ნინო სა-ლიები და მათი ფონდის შექმნისა და ხელნაწერთა ინსტიტუტისთვის გად-

ელენე მეტრეველი უცხოულ ქართველობობისან და
ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლებთან ერთად. 27 სექტემბერი, 1966 წელი

მოცემის ისტორია. მე თავად გახლდით ამ ამბების უშუალო მონაწილეც. 1971 წელს, პარიზში ყოფნისას ქალბატონმა ელომ გაიცნო ბერნარ უტიე და მიშელ ვან ესბროკი, ახალგაზრდა ქართველობოგები, რომელთაც უამრავი სასიკეთო საქმე გააკეთეს ჩვენი ინსტიტუტისათვის. ეს ახალგაზრდები ქალბატონმა ელომ კალისტრატე და ნინო სალიებთან გაიცნო. მოგეხსენებათ, ესენი იყვნენ ცნობილი ქართველოლოგიური უურნალის „ბედი ქართლისა“ დამაარსებელნი და გამომცემელნი. ქალბატონი ელოსა და სალიების დაახლოებისა და დამეგობრების შედეგი იყო ის, რომ სალიებმა გადაწყვიტეს შეექმნათ ჩვენი ინსტიტუტისთვის უნიკალური ბიბლიოთეკა, ანუ შეეძინათ ჩვენთვის აუცილებელი წიგნები. სალიები ცხოვრობდნენ პარიზის ცენტრში, ლუი ბერლიოზის ქუჩაზე, სამსართულიან სახლში. ბიბლიოთეკის შესაძენად მათ დააგირავეს თავისი სახლის მესამე სართული და ამ ფულით დაიწყეს წიგნების შეძენა. ალბათ, ბევრმა არც კი იცის, რომ ჩვენთვის სპეციალურად ჩამოიძეჭდა ბატროლოგის ტომები. ამ საქმეში მათ დიდ დახმარებას უწევდნენ ბერნარ უტიე და მიშელ ვან ესბროკი.

მაგრამ ყველაფერი კეთდებოდა ქალბატონი ელოს მითითებებით. ქალბატონ ელოს ძალიან უნდოდა, რომ ჩვენთვის გადმოეცათ მიხაკო წერეთლის არქივიც, რომელიც სალიებთან ინახებოდა, მაგრამ საბჭოთა კავშირის საელჩომ საფრანგეთში მაშინ ამის ნება არ მისცა, მოგვიანებით გამოგიგზავნითო. საბოლოოდ, მაინც არ მისცეს ნება და შეთანხმდნენ მხოლოდ წიგნების გადმოგზავნაზე. ბიბლიოთეკა უკვე შეძენილი იყო, მაგრამ გამოგზავნა ვერ ხერხდებოდა. იმ დროს დირექტორის მოადგილე იყო ბატონი საშა გამყრელიძე. არ შემიძლია არ მოვიგონო ეს არაჩვეულებრივი ადამიანი. ბატონ საშას ჰქონდა ენციკლოპედიური განათლება. არ არსებობდა საკითხი, რომელზეც ის ვერ გიპასუხებდათ, ან დაგაკვალიანებდათ, სად, რომელ გამოცემაში უნდა მოგეძებნა შენთვის საინტერესო საკითხზე პასუხი. ამავე დროს იყო საოცრად რბილი და თბილი ადამიანი. წიგნების გამოგზავნის საქმეს ხელნაწერთა ინსტიტუტში ბატონი საშა ხელმძღვანელობდა. სამწუხაროდ, სწორედ მაშინ, როცა ყველაფერი მზად იყო წამოსალებად, ბატონი საშა ტრაგიკულად დაიღუპა. ამ ამბავმა იმდენად შეძრა არა მხოლოდ ჩვენი ინსტიტუტი, არამედ მთელი ქართული საზოგადოება, რომ ბიბლიოთეკისთვის არავის ეცალა. თითქმის წელიწადი ყუთებში ჩალაგებული წიგნები ელოდა თბილისში გადმოგზავნას. ამასთანავე, ბატონი კალისტრატე და ქალბატონი ნინო მეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ – მათ საკმაოდ დიდი თანხა უნდა გადაეხადათ ტვირთის გაჩერების გამო. ამიტომ ბერნარ უტიერ და მიშეღ ვან ესბროკმა ცინკის ყუთებში ჩაწყობილი წიგნები თავისი ხელით გადაიტანეს სოლემის მონასტერში. მათ მატარებლით მოუხდათ მთელი ტვირთის გადატანა. ბატონი საშას გარდაცვალების შემდეგ დირექტორის მოადგილედ დაინიშნა ბატონი ლაშა ჯანაშია, რომელსაც დაევალა ბიბლიოთეკის ჩამოტანა. ვფიქრობ, ეს იყო საოცრად სწორი გადაწყვეტილება ქალბატონი ელოს მხრიდან, რადგან ლაშა ჯანაშია იყო არა მხოლოდ არაჩვეულებრივად განათლებული, კულტურული, საოცრად კარგი ადამიანი, არამედ ძალიან კონტაქტურიც, რაც ასე საჭირო იყო ამ საქმისათვის. ქალბატონ ელოსა და ლაშა ჯანაშიას მრავალი სიძნელის გადაღახვა მოუხდათ პარიზიდან ბიბლიოთეკის ჩამოსატანად. ამას წელიწადზე მეტი დრო დასჭირდა. როგორც იქნა, ლაშა გაემგზავრა პარიზში. მაგრამ მოხდა ისე, რომ მას მთელი ბიბლიოთეკის წამოლების უფლება არ მისცეს და პირველ წასვლაზე მან მხოლოდ ნაწილი წამოიღო. მთავარი სირთულე კიდევ იმაში მდგომარეობდა, რომ ყუთები მოსკოვში არ უნდა გახსნილიყო (მოგეხსენებათ, იმ ხანებში უცხოეთიდან მხოლოდ მოსკოვის გავლით შეიძლებოდა ჩამოსვლა ან რაიმეს გამოგზავნა). ყუთები კი არ უნდა გახსნილიყო იმიტომ, რომ თუ იქ აღმოჩნდებოდა ისეთი წიგნი, რომელიც მოსკოვის ლენინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკაში არ ინახებოდა, მას აუცილებლად ამოილებდნენ და ამ ბიბლიოთეკას გადასცემდნენ. მე თვითონ არაერთხელ ვყოფილვარ ამის მსხვერპლი. ქალბატონი ელოსა და ლაშა ჯანაშიას დამსახურებაა, რომ წიგნები უკლებლივ ჩამოვიდა თბილისში. ეს ეხება ბიბლიოთეკის პირველ წაწილს. როგორც

უკვე ვთქვი, ლაშას არ მისცეს უფლება ერთ ეტაპად ჩამოეტანა ბიბლიოთეკა. ამიტომ მას მეორედ მოუხდა პარიზში წასვლა. ლაშამ წამოიღო წიგნები, მაგრამ ტვირთი მოსკოვში დააკავეს. უკვე თბილისიდან ქალბატონი ელო და ლაშა ცდილობდნენ რაიმე მოეხერხებინათ, რომ წიგნები მოსკოვიდან გამოეგზავნათ, მაგრამ უშედეგოდ. მოვიდა ზაფხული. მე მივემგზავრებოდი ლენინგრადში მივლინებით (ჩვენ ამითაც განებივრებული ვიყავით იმ წლებში. ყველა თანამშრომელს შეეძლო წელიწადში ერთი ან ორი თვით მივლინებაში წასვლა მოსკოვისა და ლენინგრადის ბიბლიოთეკებში სამუშაოდ). ქალბატონმა ელომ მთხოვა ორი დღით მოსკოვში გავჩერებულიყავი და გამეგოდა კარგული წიგნების ამბავი. მე, ცხადია, შევპირდი. თუმცა, ბუნდოვნად მქონდა წარმოდგენილი, რა უნდა გამეეცეტებინა. ქალბატონმა ელომ შეიძლება იმიტომაც დამავალა მოსკოვში გაჩერება, რომ იცოდა, რომ მოსკოვში ახლო წათესავები მყავდა. ჩავედი მოსკოვში. ორი დღის წაცვლად ათი დღე დამჭირდა იქ ყოფნა. თავიდან მივედი იმ ორგანიზაციაში, რომელსაც ეხებოდა ეს საქმე. ეს იყო სადაც ბელორუსის „გაგზალთან“ ახლოს. მაგრამ იქ მითხრეს, რომ წიგნები ინახებოდა ქალაქებარეთ, ადგილზე, სადაც „ელექტრიჩკით“ უნდა წავსულიყავი. მე მეორე დღესვე გადავწყვიტე წასვლა, ოღონდ სახლში არ ვთქვი, სადაც მივდიოდი – არაფრით არ გამიშვებდნენ. დილით ჩავჯექი მატარებელში და გავემგზავრე. ჩავედი დანიშნულების ადგილზე. დამხვდა სრულიად უკაცრიელი ადგილი. გადავიარე დიდი მინდორი და მივადექი რაღაც ბარაკის ტიპის შენობებს. შესასვლელში ჯარისკაცი იდგა, რომელმაც, ცხადია, არ შემიშვა. მე ვუთხარი, ვინც ვიყავი და ვთხოვე უფროსთან დავეკავშირებინე. გამოვიდა ახალგაზრდა ოფიცერი. როცა ვუთხარი, ვინ ვიყავი და რა მინდოდა, მან მიპასუხა – ეს თუ არა დანიშნულების მიღება. ბოლოს მან გამიღიმა და მითხრა, რომ ამ საქმის მოგვარებისთვის ორი ბოთლი კონიაკი იყო საჭირო. ოფიცერმა ერთი კვირის შემდეგ დამიბარა. დავბრუნდი მოსკოვში და დავიწყე კონიაკის ძებნა. მე არც ის ვიცოდი, რომელი კონიაკი უნდა მეყიდა. აღმოჩნდა, რომ იმ ხანებში მოსკოვში კონიაკი არ იშოვებოდა. იძულებული ვიყავი ჩემი მასპინძლებისთვის მეთხოვა. რასაკვირველია, არ მითქვამს, ვისთვის მჭირდებოდა. ვუთხარი, რომ „ლენინის ბიბლიოთეკაში“ რაღაც არქივის სანახავად არ მიშვებდნენ, თუ კონიაკს არ მივიტანდი. მიყიდეს კონიაკი და მომავალ შაბათს კვლავ გავემგზავრე ქალაქებარეთ. მივედი ჩემს წაცნობ ოფიცერთან, გადავეცი მას ორი ბოთლი კონიაკი და ისიც შემპირდა, რომ ტვირთს ერთ კვირაში გამოაგზავნიდა. ათ დღეში წიგნები თბილისში იყო. საოცარი იყო, რომ იმ დროს, 70-იანი წლების საბჭოთა კავშირში, არავინ დაინტერესებულა, რა იყო ყუთებში, რომელიც საფრანგეთიდან იყო გამოგზავნილი. როგორც ჩანს, მათი არსებობა აღარც ახსოვდათ და ორი ბოთლი კონიაკის ფასად ყველაფერი მოგვარდა. მე უკვე ლენინგრადში ვიყავი, როცა ქალბატონმა ელომ დამირეკა და შემატყობინა, რომ წიგნები უვნებლად ჩამოვიდა თბილისში.

ერთხელ ბატონმა ვახტანგ ჯობაძემ აუქციონზე გამოტანილი ნახა ერთი უძველესი ქართული ხელნაწერი, სინური ნარმომავლობის, V-X საუკუნეების პალიმფსესტი. ეს იყო ჰომილეტიკური კრებული. ქალბატონმა ელომ გადმომცა ბატონი ვახტანგის გამოგზავნილი აღნერილობა და მთხოვა მისი თარგმნა. ხელნაწერის თავდაპირველი ფასი 100 000 ლარი იყო. რა არ იღონა ქალბატონმა ელომ ამ თანხის მოსაპოვებლად, მაგრმ უშედეგოდ. ხელნაწერი გაიყიდა. სად, ვის კოლექციაში აღმოჩნდა იგი, დღეს არავინ იცის.

დავუბრუნდები ისევ სალიების ფონდთან დაკავშირებულ ამბებს: გარდა უნიკალური ბიბლიოთეკისა, სალიებმა ასევე შეგვიძინეს ჩვენთვის სრულიად აუცილებელი საბეჭდი მანქანა, რომელიც აღჭურვილი იყო ბერძნული, არაბული და სხვა შრიფტებით. მოგეხსენებათ, ჩვენი ინსტიტუტის გამოცემებს ყველა ეს შრიფტი ესაჭიროება. თავის დროზე, ცნობილ ქართველ მეცნიერს გიორგი წერეთელს სპეციალურად მოუმზადებია ასოთამწყობები, რომელთაც არაბული და სხვა აღმოსავლური ტექსტების აწყობა შეეძლოთ. თუმცა, მოგვიანებით სხვა ენებზე ტექსტის ასაწყობად თვით ავტორებს გვჭირდებოდა სტამბაში მუშაობა ასოთამწყობებთან ერთად. ამ საბეჭდი მანქანის ჩამოტანამ კი უამრავი პრობლემა მოუხსნა ჩვენს ავტორებს. ესეც ქალბატონი ელოს დამსახურება იყო.

ზემოთ უკვე ვთქვი, რომ ბიბლიოთეკის შესაძენად სალიებმა თავისი სახლის ერთი სართული დააგირავეს. ერთი წლის შემდეგ ქალბატონმა ნინო სალიამ შეძლო სახლის დაბრუნება. იგი ცნობილი იყო ნელსაცხებლების დამზადებით და სწორედ მათი გაყიდვით მოახერხა მან, ალბათ, სახლის მესამე სართულის გამოსყიდვა. რამდენიმე ხნის შემდეგ სალიებს გაუჩნდათ აზრი თავისი სახლიც გადმოეცათ ხელნაწერთა ინსტიტუტისათვის. საბჭოთა კავშირის პერიოდში ეს სრულიად გაუგონარი ოცნება იყო. მათი სურვილი იყო ამ სახლში ყოფილი ყართული კულტურის ცენტრი. ამ მიზნით შეადგინეს კიდეც ანდერძი ქალბატონი ელოს სახელზე. ანდერძის მიხედვით, მეუღლებს შორის, რომელიც პირველი გარდაიცვლებოდა, ის უნდა ჩამოსვენებინათ საქართველოში და აქ დაეკრძალათ. ხოლო ცოცხლად დარჩენილი უნდა წამოსულიყო საქართველოში და მასზე მზრუნველობა ეკისრებოდა ხელნაწერთა ინსტიტუტს, როგორც მათ მემკვიდრეს. გარდაცვალების შემდეგ იგი მეუღლის გვერდით უნდა დაეკრძალათ. შემდეგ დაიწყეს ფიქრი იმაზე, რეალურად როგორ უნდა გაფორმებულიყო ეს საბჭოთა კავშირის პირობებში. მე ვიცი, რომ ქალბატონმა ელომ დიდი დრო და ენერგია შეალია ამ საქმეს. თვით ედუარდ შევარდნაძესთანაც არაერთგზის ჰექონდა შევედრა ამ თემაზე. როცა ბატონი კალისტრატე გარდაიცვალა, იგი ჩამოსვენეს თბილისში და დაკრძალეს დიდუბის პანთეონში. კალისტრატეს გარდაცვალების შემდეგ ქალბატონ ნინოს სკლეროზი დაეწყო. რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია ქალბატონი ელოსგან, ორმა ქართველმა, ერთმა პარიზელმა და მეორემ – თბილისელმა, ისარგებლეს ნინოს მდგომარეობით და ანდერძი შეაცვლევინეს (მათ გვარებს შეგნებულად არ ვასახელებ). ცოტა ხნის შემდეგ ნინოს კვალი საერთოდ გაქრა. არავინ იცოდა, სად ჰყავდათ

იგი. არც მისი გარდაცვალება გაუგია ვინმეს და არც ის ვიცით დღემდე, სად არის იგი დაკრძალული. 1991 წელს ამსტერდამში გავემგზავრე კონფერენციაზე, იქ შეხვდი ბერნარ უტიეს, რომელიც დიდი ხნის უნახავი მყავდა საქართველოში მიმდინარე ცონბილი მოვლენების გამო. ბერნარმა დამინახა თუ არა, მაშინვე მკითხა: „სად არის ქალბატონი ნინო?“ ბერნარს თურმე არ დაუტოვებია პარიზელი ქართველები, ვისთანაც ნინო სალია არ უძებნია, მაგრამ ვერაფერი გაურკვევია. შემდეგ გავიგე ქალბატონი ელისგან, რომ იმ ორ პიროვნებას სალიების სახლი გაუყიდიათ. იმ ფულით რაღაც საქმე წამოუწყიათ, მაგრამ ვერაფერს გამხდარან და ყველაფერი დაუკარგავთ. ორივე მათგანი მალევე გარდაცვალა, საკმაოდ ახალგაზრდა ასაკში. ასე დაიკარგა სალიების სახლი ხელნაწერთა ინსტიტუტისთვის.

უფრო ადრე, ვიდრე ლაშა ჯანაშია ჩამოიტანდა სალიების ბიბლიოთეკას, მე მქონდა შეხვედრა ბატონ კალისტრატესთან პარიზში. ეს იყო 1972 წელს. იმ ხანებში ასეთი მოვზაურობები მეტად იშვიათი იყო. აი, როგორ მოხდა ჩემი პარიზში გამგზავრება: ერთ დღეს გურამს (თამილა მგალობლიშვილის მეუღლე, ან გარდაცვლილი, გურამ ოთხმეზური) ქუჩაში შეხვდა გურამ ფანჯიკიძე და უთხრა, რომ კუბაზე, მაროკოსა და პარიზში მიემგზავრებოდა და თარჯიმანი ჭირდებოდა. მან ჩემს მეუღლეს თხოვა, რომ იქნებ მე წავყოლოდი ჯგუფს თარჯიმნად. მე სიამოვნებით დავთანხმდი. ეს იყო ტურისტული ჯგუფი. თუმცა გურამ ფანჯიკიძის მიზანი იყო ამ მოვზაურობის დროს ჩე გევარას ცხოვრების ზოგიერთი ეპიზოდის დადგენა. ასე გავემგზავრე ამ ჯგუფთან ერთად. ორი კვირა ვიყავით კუბაზე, რამდენიმე დღე მარკოში, ითხი დღე კი პარიზში. როცა მივემგზავრებოდი, ქალბატონმა ელომ გამაფრთხილა, რომ პარიზში მნახავდა კალისტრატე სალია, რომელსაც რაღაც უნდა გამოეტანებინა ჩემთვის. მე, რასაკვირველია, უარი არ მითქამს. ბატონი კალისტრატე აეროპორტში უნდა დამხვედროდა. მაგრამ იგირატომლაც ვერ დამხვდა. მთელი დღე ავტობუსით გვატარეს პარიზში, შემდეგ დაგვაბინავეს სასტუმროში და საღამოს ჩავედით სავახშმოდ. უცპად შემოდის ფრანგი შვეიცარი და ამბობს, რომ მგალობლიშვილს გარეთ ელოდებიან. მაშინვე მივხვდი, რომ ეს ბატონი კალისტრატე იქნებოდა. მართლაც, გარეთ დამხვდა ბატონი კალე, რომელიც ჩემს ნომერში ავიყავნე. იქ ბევრი ვისაუბრეთ. გამომშვიდობებისას მან მთხოვა, რომ არავისთვის მეთქვა ჩვენი შეხვედრის შესახებ და მეორე დღეს დამითქვა შეხვედრის ადგილი. ჩვენ ყოველდღე ვხვდებოდით ერთმანეთს და ბატონმა კალემ მაჩვენა ყველაფერი, რისი ნახვაც ამ ითხი დღის მანძილზე შეიძლებოდა. მათთან სახლშიც ვიყავი. თუმცა პირველ დღეს სასტუმროდან ბატონ კალეს როცა ვაცილებდი, ჩემი ნომრიდან გამოვედით თუ არა, დავინახე ჩვენი ჯგუფის ხელმძღვანელი, უსიმპატიურესი ადამიანი, გივი კაჭკაჭიშვილი, რომელიც არასდროს არ ჩარეულა არავის საქმეში. მე იძულებული გავხდი მისთვის გამეცნო ბატონი კალე და მეთქვა, რომ იგი იყო ემიგრანტული სამეცნიერო უურნალის რედაქტორი, რომელიც საფრანგეთის აკადემიის გრიფით გამოდიოდა. როცა ბატონი

კალენავიდა, გივი კაჭკაჭიშვილმა მითხრა, რომ ფრთხილად ვყოფილიყავი და არავისთან მელაპარაკა ამ შეხვედრების შესახებ. იმ დროს, 1972 წელს, სხვა ხელმძღვანელს შეეძლო საერთოდ გამოვესტუმრებინე საფრანგეთიდან. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პიროვნება მას მერე არასდროს შემხვედრია, დღემდე მისი უსაზღვროდ მადლობელი ვარ. წამოსვლის დღეს ბატონმა კალემ შინ მიმიყვანა. ქალბატონი ნინო შეუძლოდ იყო. ბატონმა კალემმაჩვენა „ბედი ქართლისას“ ის ნომრები, რომელიც ჩვენ ინსტიტუტში არ გვქონდა და მე უნდა წამომედო. ამავე დროს მკითხა, თუ წამოვილებდი გრიგოლ რობაქიძის ბიბლიოგრაფიასაც – იცოდეთ მაინც, რა დაწერაო. მე დავთანხმდი. ბატონმა კალემ კვლავ გამაფრთხილა არავისთვის მეთქვა ამის შესახებ, გრიგოლ რობაქიძის ბიბლიოგრაფიას გაუკეთა „ბედი ქართლისას“ ყდა და ისე გამომატანა. როცა სასტუმროში დავბრუნდი, ბატონ გივი კაჭკაჭიშვილს უჟითსარი, რომ უურნალები უნდა წამედო საქართველოში. მან მირჩია, რომ უურნალები ჩემოდანში არ ჩამედო და რაიმე ღია ჩანთაში მომეთავსებინა. საბედნიეროდ, ორი ნაჭრის ჩანთა ვიშოვე და იმაში ჩაგაწყვე ყველაფერი. სალიებთან ბოლო სტუმრობისას ქალბატონმა ნინომ ძალიან ლამაზი ნაქსოვი შალი მაჩუქა. ეს შალიც იმ ნაჭრის ჩანთაში ჩავდე. ჩამოვთრინდით მოსკოვში. საკონტროლო პუნქტზე ჩანთები გამიჩხრიკეს. მე ავუხსენი, რომ წიგნები ინსტიტუტისთვის მიმქონდა. მერე შალზე მკითხეს. ვუთხარი, რომ მაჩუქეს. რა უცნაურიც არ უნდა იყოს, შალი ჩამომართვეს, უურნალები კი გამომატანეს. როგორც კი თბილისში ჩამოვედი, იმ დღესვე მივედი ქალბატონ ელოსთან. მის გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა გრიგოლ რობაქიძის ბიბლიოგრაფია დაინახა. იმ წლებში გრიგოლ რობაქიძის ბიბლიოგრაფიის ჩამოტანა საბჭოთა საქართველოში, ალბათ სიგიჟის ტოლფასი იყო. დღესაც კარგად მახსოვეს, როგორც ჩავიტანეთ გრიგოლ რობაქიძის ბიბლიოგრაფია რარიტეტის ფონდში და იქ საგულდაგულოდ შეინახა ქალბატონმა ელომ.

გრიგოლ რობაქიძის არქივი, რომელიც სალიებთან ინახებოდა, მეტად მნიშვნელოვანი და საინტერესო იყო. ქალბატონი ელო, რომელიც ხშირად დადიოდა პარიზში, ცხადია, იცნობდა მას და ძალიან წყდებოდა გული, რომ ვერ ხერხდებოდა მისი საქართველოში ჩამოტანა. ამ არქივის უდიდესი ნაწილი ქალბატონი ნინოსა და გრიგოლ რობაქიძის მინერ-მონერა გახლდათ. ნინო სალია, ქალიშვილობაში კურდელაშვილი, 14 წლის იყო, როცა ნათლიამ ნუკრიანიდან თბილისში ჩამოიყვანა. დაახლოებით ორი წლის შემდეგ იგი პეტერბურგში გაემგზავრა, სადაც მან განათლება მიიღო და მედდა გახდა. იქვე, პეტერბურგში იგი ცოლად გაცყვა რუს ოფიცერს, რომელიც კეთილშობილური წარმომავლობისა და საკმაოდ მდიდარი იყო. რევოლუციის შემდეგ ნინო და მისი მეუღლე გერმანიაში გაემგზავრნენ. ნინოს მეუღლე იქ მალევე გარდაიცვალა ტუბერკულოზით. მისი ქონება ნინოს დარჩა. გერმანიაში გაიცნო მან კალისტრატე სალია და იქვე დაქორნინდნენ. გერმანიაშივე გაიცნო ნინომ გრიგოლ რობაქიძეც და ძალიან დამეგობრდნენ. შემდეგ სალიები პარიზში გადავიდნენ. ნინო იყო საოცრად ცნობისმოყვარე,

სწავლასმონ्पურებული ადამიანი. იგი თითქმის ყოველდღიურად სწერდა გრიგოლ რობაქიძეს ნერილებს შეკითხვებით. ისიც პასუხობდა. ეს არის რაღაც ლექციების მსგავსი, საოცრად საინტერესო ნერილები. მოგვიანებით, რეზო თაბუკაშვილი მიდიოდა პარიზში და ქალბატონმა ელომ სთხოვა მას ამ არქივის წამოლება. ბატონი კალე ალარ იყო ცოცხალი, ნინო კი უკვე ავადმყოფობდა. ქალბატონმა ელომ ისიც კი უთხრა ბატონ რეზოს, რომელ კარადაში ინახებოდა ეს არქივი. არ ვიცი, რა მოხდა, რა არ მოეწონა ნინოს, მაგრამ მან რეზო თაბუკაშვილს უთხრა, რომ ეს არქივი მასთან აღარ იყო. ქალბატონი ელო დარწმუნებული იყო, რომ ნინომ ის მოატყუა. ეს, ალბათ, მაინც მისი ავადმყოფობის გამომოხდა. ასე იყო, თუ ისე, ეს არქივი დაიკარგა.

ქალბატონი ელო საოცრად მორიდებული ადამიანი გახლდათ. მახსოვეს, როცა ის ავად იყო და ოპერაცია გაუკეთეს „ლეჩკომბინატში“, როგორ წუხ-და, რომ იქ ზედმეტ ყურადღებას აქცევდნენ. მას ოპერაცია კოტე მაღიჩმა გაუკეთა, რომელმაც შესანიშნავად იცოდა ქალბატონი ელოს ფასი. დი-ლიდან 13 საათამდე მასთან ქალბატონი მაია მამაცაშვილი მორიგეობდა, მას შემდეგ კი მე ვცელიდი. ღამით ქალბატონი თინა ჯობაძე მოდიოდა. ქალბატონი ელო ძალიან წუხდა, ერიდებოდა ჩემი და მაიასი. მაგრამ როცა ქალბატონი თინა გამოჩენდებოდა, ის სულ იცვლებოდა, უფრო თამამდე-ბოდა. ეს კი იმიტომ ხდებოდა, რომ მე და მაია მისი თანამშრომლები ვიყა-ვით, ქალბატონი თინა კი მისი უახლოესი მეგობარი.

მინდა მოვიგონო ერთი ხელნაწერის ისტორია. საქმე ეხებოდა პეტერ-ბურგის აღმოსავლეთ ციონისტური დაცულ ქართულ ხელ-ნაწერს. ეს არის X საუკუნის პალიმფსესტი, რომელიც ცნობილმა მეცნი-ერმა, რუსუდან ორბელმა აღწერა. მე პეტერბურგში მივდიოდი მივლინე-ბით. სწორედ მაშინ მიიღო ქალბატონმა ელომ რუსუდან ორბელის ეს აღწე-რილობა. რუსუდან ორბელთან ქალბატონ ელოს დიდი ხნის მეგობრობა აკავშირებდა. როცა ამ აღწერილობას გავეცანი, ვნახე, რომ რუსუდან ორ-ბელს შეცდომით ჰქონდა ერთი ტექსტი გატანილი კატალოგში. ეს ტექსტი ადვილად ამოვიცანი, რადგან სწორედ მაშინ ვამზადებდი ალექსანდრე კვიპრელის ქრონიკას გამოსაცემად. როცა ეს ამბავი ქალბატონ ელოს ვუთხარი, მან დამავალა მეთქვა ეს რუსუდან ორბელისთვის, როცა პე-ტერბურგში ჩავიდოდი და თვითონ მენახა ხელნაწერი. რუსუდან ორბელმა ყურადღებით მომისმინა, მაგრამ მიპასუხა, რომ ხელნაწერს ვერ მაჩვე-ნებდა, რადგან თვითონ მუშაობდა მასზე. რა უნდა მექნა? დავბრუნდი თბილისში ისე, რომ ხელნაწერი ვერ ვნახე. რამდენიმე ხნის შემდეგ ჩვენ-თან ტარდებოდა საერთაშორისო კონფერენცია. ჩამოსული იყო რუსუდან ორბელიც. უცხოელებს შორის იყო მიშელ ვან ესპროკი. მე მიშელს ვუამბე ამ ხელნაწერის შესახებ. მიშელმა მითხრა, რომ შეეცდებოდა ეს საქმე მო-ეგვარებინა. ერთ საღამოს მე და მიშელი მივედით ქალბატონ ელოსთან. მიშელმა თავისი გეგმა გააცნო. ყველაფერი იმით დამთავრდა, რომ ქალ-ბატონმა ელომ რუსუდან ორბელი ორი კვირით დატოვა თავისთან სტუმ-რად, ხოლო მიშელს გაუფორმა მივლინება და გააგზავნა პეტერბურგის

აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში. მიშელი წავიდა პეტერბურგში, გადაწერა კიდეცა ამ პალიმფსესტური ხელნაწერის ქვედა ფენის 75 გვერდი და ერთი წლის თავზე გამოაქვეყნა კიდეც სტატია ამ ხელნაწერის შესახებ, სადაც ჩემი ვარაუდიც გამართლდა. ქალბატონმა ელომრუსუდან ორბელი არ გაანაწეუნა, მაგრამ ისე მოაწყო ყველაფერი, რომ საქმე გაკეთდა. რუსუდან ორბელს, ალბათ, მიშელის ეს სტატია არც კი უნახავს.

ქალბატონი ელოსთვის უმნიშვნელოვანესი იყო ხელნაწერების მოვლა, მათი შენახვა და პატრონობა. მახსოვს, რამდენი იბრძოლა იმისთვის, რომ ლაფსყალდის ხელნაწერი სვანეთიდან ჩამოეტანათ სარესტავრაციოდ. რესტავრაცია ერთ წელიწადს გრძელდებოდა. თითქმის ყველა ჩვენი რესტავრაციონი იღებდა ამაში მონაწილეობას. ქალბატონი ელო კიყოველდღიურად ამონმებდა მათ მუშაობას. ხელნაწერი საშინელ მდგომარეობაში ჩამოიტანეს – ეტრატი სულ დაგრეხილი იყო. მაგრამ ჩვენი რესტავრატორების დაუღალავი, პროფესიული შრომით ხელნაწერი განახლდა. ამის შემდეგ ქალბატონმა ელომ არაფრით უფლება არ მისცა უკან სვანეთში დაებრუნებინათ ხელნაწერი. მას ეშინოდა, რომ იქ, იმ პირობებში, მას იგივე დაემართებოდა. რამდენიმე წელი გაგრძელდა ქალბატონი ელოსა და მესტიის მუზეუმის დავა ამ საკითხზე. ბოლოს მათ მაინც წაიღეს ხელნაწერი. რამდენიმე წლის შემდეგ ქალბატონმა ელომ მე და ბერნარ უტიე გაგვიშვა მესტიის მუზეუმში სამუშაოდ. სწორედ მაშინ ვნახეთ, რომ ადიშის ოთხთავისთვის ვიღაცას ანდერძი მოეხია. შემდეგ ლაფსყალდის ხელნაწერიც მოვიკითხეთ. ის რკინის სეიფში აღმოჩნდა შენახული. როცა სეიფი გახსნეს, ვნახეთ, რომ ხელნაწერი იგივე მდგომარეობაში იყო ჩავარდნილი, როგორც რესტავრაციამდე.

ქალბატონი ელოს დილა ინსტიტუტში იწყებოდა რესტავრაციით და მთავრდებოდა რესტავრაციით. მახსოვს, ის საშინელი დღეები, როცა საცავში იბი გაჩნდა. რამდენიმე თვის განმავლობაში მთელი ინსტიტუტი იმით იყო დაკავებული, რომ სარდაფიდან, სადაც მაშინ საცავი იყო მოთავსებული, ხელნაწერები აგვეტანა მეორე სართულზე. თანამშრომლებს ცოცხალი ჯაჭვი გვქონდა გაკეთებული, ერთმანეთთან ძალიან ახლოს ვიდექით, რომ ხელნაწერები გადატანის დროს არ დაზიანებულიყო. არ ყოფილა არც ერთი დღე, რომ ქალბატონ ელოს ამ გადატანაში მონაწილეობა არ მიეღო.

ალბათ, ვერ ნახავთ ინსტიტუტში თანამშრომელს, რომელსაც ქალბატონი ელო არ დახმარებოდა უცხოეთიდან საჭირო ფოტოფირის თუ ლიტერატურის მოპოვებაში. გარდა ამისა, საფრანგეთში ყოფნისას, იმ ფულით, რაც მას ყოველდღიურად საკვებისთვის ეძლეოდა, ყიდულობდა წიგნებს ინსტიტუტისთვის და სალიების ფონდს ამატებდა. უნდა ითქვას, რომ ამ მხრივ, ძალიან ბევრს აკეთებდნენ მიშელ ესბროკიც და ბერნარ უტიეც. მათვის ქალბატონი ელო არ იყო მხოლოდ მასწავლებელი, ისინი საოცრად უფრთხილდებოდნენ მასთან ურთიერთობას. პირად ცხოვრებაშიც კი არ გააკეთებდნენ ისეთ რამეს, რომ ქალბატონი ელოსთვის გული ეტკინათ. მახსოვს, ქალბატონი ელოს გარდაცვალებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ

მიშელი ჩამოვიდა თბილისში და მთხოვა ქალბატონი ელოს საფლავზე წავლა. ის დიდხანს იდგა დაჩირქილი მის საფლავზე და ლოცულობდა. შემდეგ წამოდგა და მითხრა: „მე და შენ ხომ ქალბატონი ელოს ტყუპები ვიყავითო“.

1989 წელს, როცა მე პირველად გამიშვეს საზღვარგარეთ, კონფერენციაზე, მიშელი ჩამოვიდა ჩემს სანახავად და წამიყვანა მიუნხენში. მიმიყვანა იქმუიტთა ცენტრში, სადაც ცხოვრობდა, შემიყვანა თავის ოთახში და მაჩვენა დედის დიდი სურათი და მკითხა: „ხომ ძალიან ჰგავს ქალბატონ ელოს?“

ინსტიტუტში გამოსაცემად მზადდებოდა ისტორიული დოკუმენტების კორპუსი. ამ გამოცემას ხელმძღვანელობდა ნუკრი შოშიაშვილი, უნიჭიერესი ისტორიკოსი, რომელსაც ქალბატონი ელობალიან აფასებდა. საკმაოდ დიდხანს გაგრძელდა ისტორიკოსებს შორის დავა – ვერაფრით ვერ თანხმდებოდნენ გამოცემის ძირითად პრინციპებზე. ყველა სხდომა თუ სემინარი ამ თემაზე კამათით იწყებოდა და მთავრდებოდა. ქალბატონი ელო დიდი ინტერესით ისმენდა. რამდენიმე წლის ლოდინის შემდეგ კი ერთ-ერთ ასეთ სხდომაზე მან სრულიად მოულოდნელად წარმოადგინა თავისი კონცეფცია, რომელსაც ყველა დასათანხმდა.

80-იანი წლების დასაწყისში უკვე ძალიან ბევრი რამ იყო გაკეთებული ჩვენს ინსტიტუტში წმინდა მიწის ქართული კოლონიის ისტორიის კვლევის საქმეში. მაშინ უკვე გამოცემული იყო „ძლისპირნი“, „უძველესი იადგარი“, ტიმოთე გაბაშვილის მოგზაურობა. ინსტიტუტში უკვე მუშაობდა ჯგუფი, რომელიც სწავლობდა იერუსალიმურ ჰიმნოგრაფიას, ასევე დაიწყო მუშაობა იერუსალიმის ლექციონარზე. ყოველივე ამან მასშტაბური კვლევის ხასიათი მიიღო ქალბატონი ელოს ხელმძღვანელობით. ამის საფუძველი უკვე არსებობდა ჩვენს ინსტიტუტში და ემყარებოდა ისეთი ცნობილი მეცნიერების ნაშრომებს, როგორებიც იყვნენ ნიკო მარი, ივანე ჯავახიშვილი, ალექსანდრე ცაგარელი. მაგრამ ქალბატონმა ელომ ყოველივე ამას მეტი მასშტაბურობა შესძინა. ძალიან საინტერესო მუშაობა მიმდინარეობდა. კვირაში ორჯერ იმართებოდა განყოფილების სხდომები, სადაც იკითხებოდა მოხსენებები ამ საკითხებზე. ეს სხდომები მეტად მნიშვნელოვანი იყო არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ამ მიმართულებით მომუშავე ყველა თანამშრომელი ვალდებული იყო მოეხსენებინა ქალბატონი ელოსთვის ჩატარებული სამუშაოს შესახებ, არამედ ეს იყო სკოლა ახალგაზრდა მეცნიერებისთვისაც. ამავე დროს, სწორედ იმ პერიოდში შეიქმნა ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭოც, რომლის თავმჯდომარე მე ვიყავი.

ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭოს ეგიდით მან დაარსა მუდმივმოქმედი სემინარი, რომელიც თვეში ერთხელ იმართებოდა, ზოგჯერ კი უფრო ხშირადაც. ამ სემინარის მუშაობასა და თემატიკის შერჩევაში ქალბატონი ელომუდამ იღებდა აქტიურ მონაწილეობას. სემინარის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ ასევე სხვა სამეცნიერო დაწესებულებების თანამშრომლებიც, უცხოელი მეცნიერები. ყველა სიამოვნებით მოდიოდა ჩვენს სემინარებზე, რადგან იცოდნენ, რომ ჩვენთან კარგად მომზადებული აუდიტორია დახვდებოდათ. თანდათანობით ფართოვდებოდა პალესტინის

შემსწავლელი ჯგუფიც – ქალბატონი ელოს თაოსნობით ამ ჯგუფს შეუერთდნენ აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის თანამშრომლები, ასევე, აღმოსავლემცოდნეები და არმენოლოგები უნივერსიტეტიდანაც. ყველას თავისი სფერო ჰქონდა მიჩენილი – უნდა შეგვეკრიბა სრული ინფორმაცია ქართველთა წმ. მიწაზე მოღვაწეობის შესახებ. მაშინ ინსტიტუტში კომპიუტერი ჯერ არ არსებობდა და ამიტომ მთელი მასალა გადაგვექონდა დიდ ბარათებზე და ეს ყველაფერი ქალბატონ ელოს ოთახში ინახებოდა. მოგვიანებით, 1988 წლიდან, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ ერთი კომპიუტერი მოგვცა და მაშინ შეუერთდა ჯგუფს ნიკო ხუციშვილი, რომელსაც ეს მასალა კომპიუტერში უნდა შეეტანა. ამას წლები დასჭირდა. სამწუხაროდ, ნიკო ხუციშვილის გარდაცვალების შემდეგ ეს მასალა დაიკარგა – ვერ მოხერხდა მისი მოძიება. ამიტომ ქალბატონი ელოს ჩანაფიქრის განსახორციელებლად ისევ ძალიან ბევრი რამ არის გასაკეთებელი.

1989 წლიდან გარკვეული კონტაქტების დამყარება მოხერხდა ისრაელ მეცნიერებთან. პირველი კონფერენცია თბილისში ჩატარდა ქართულ – ებრაული საზოგადოების თაოსნობით, რომელსაც მაშინ ხელმძღვანელობდნენ გივი ღამბაშიძე და შალვა წიწუაშვილი. ისრაელის მხრიდან კონფერენციაში, ძირითადად, საქართველოდან წასული ებრაელი მეცნიერები მონაწილეობდნენ. მათ შორის ყველაზე აქტიური იყო გერშონ წიწუაშვილი, თბილისის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის კურსდამთავრებული, ძალიან კარგი მეცნიერი. მისი მცდელობით ისრაელში, საკმაოდ ცნობილ, ბენცვის ჰუმანიტარულ ინსტიტუტში დაარსდა კავკასიის კვლევების მიმართულება. ამის შემდეგ უკვე ისრაელში უნდა ჩატარებულიყო მეორე კონფერენცია. ცხადია, იერუსალიმში წამსვლელთა სიაში იყო ქალბატონი ელოც, მაგრამ რატომდაც იგი არ გაუშვეს. ვერც მე წავედი იმ მიზეზით, რომ 1975 წლიდან საზღვარგარეთ არ მიშვებდნენ ბრიტანელი მეცნიერის, ბარეტის საქართველოდან გაძევების შემდეგ, რომელსაც ქართულს ვასწავლიდი.

საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების გამო მხოლოდ 1995 წელს მოახერხა მაიკლ სტოუნმა ქალბატონი ელოსა და ჩემი მიწვევა ისრაელში. ქალბატონი ელო დიდი ენთუზიაზმით შეხვდა ამ ამბავს, მაგრამ წასვლამდე ერთი თვით ადრე მითხრა, რომ მის წასვლას აზრი არ ჰქონდა. იმ ხანად მას უკვე სერიოზული პრობლემები ჰქონდა მხედველობის მხრივ. მე ძალიან არ მინდოდა ქალბატონი ელოს გარეშე წასვლა – ლამის უსინდისობად ვთვლიდი ამას, რადგან ქალბატონმა ელომ მთელი ცხოვრება სწორედ ამ საკითხების კვლევას მიუძღვნა. სხვათაშორის, აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ როცა უკვე ცუდად ხედავდა, გადმომიღო თავისი „დავთრები“, სადაც საოცრად ჰქონდა განაწილებული ჩვენი ჯგუფის სამუშაო გეგმა. ფაქტიურად, ეს არის სერიოზული ნაშრომი და დღესაც, მინდა გითხრათ, მთელი ჩვენი ჯგუფი ამ გეგმის საფუძველზე მუშაობს.

როცა 1995 წლის დეკემბერში იერუსალიმში ჩავედი, მაიკლ სტოუნი ძალიან მომზადებული დამხვდა. მისი თაოსნობით შეიქმნა ქართული კულ-

ტურული მემკვიდრეობის კვლევის ხელშემწყობი ჯგუფი ისრაელში, რომელშიც შედიან ცნობილი ბიზანტიისტები, ისტორიკოსები, არქეოლოგები, ლიტერატურათმცოდნეები, რელიგიის ისტორიკოსები. პირველი პრეზიდენტი თავად სტოუნი გახლდათ. ეს ჯგუფი დღემდე მუშაობს და დღესაც ქალბატონი ელოს შრომები, მის მიერ დასახული მიზნებია მისი საფუძველი. ჩვენი ჯგუფის იერუსალიმიდან ყოველი დაბრუნების შემდეგ ქალბატონი ელო ისმენდა ჩვენს ანგარიშებს და გვაძლევდა მომავალი მუშაობისთვის მითითებებს. მახსოვს, როგორი გახარებული იყო იგი, როცა თინა ცერაძემ მიიღო სტიპენდია და ერთი წელი იერუსალიმში სამუშაოდ გაემგზავრა. საოცარი ინტერესით ელოდა თინას ყოველ ზარს, აქედან ეხმარებოდა, თუ თინას რაიმე დასჭირდებოდა. 2001 წელს კი უკვე ჩვენი კომპლექსური ექსპედიცია გაემგზავრა წმ. მინაზე. ჩვენი ექსპედიციის ოთხთვიანი მუშაობის დროს მე თითქმის ყოველდღიური კონტაქტი მქონდა ქალბატონ ელოსთან. იმ დროს იგი სრულიად დაბრმავებული იყო და ხშირად მეხსიერებაც დალატობდა. მიუხედავად ამისა, როგორც კი საქმეზე ენტყუბდით საუბარს, ქალბატონ ელოს გონება უნათდებოდა და ჩვეული გულმოდგინებით გვაძლევდა საჭირო რჩევებს. დღესაც, თუ რამე კეთდება წმინდა მინასთან დაკავშირებით, ისევ ქალბატონი ელოს დამსახურება და რაოდენ სამწუხაროა, რომ ის დღეს ჩვენთან ალარ არის.

კიდევ ერთი რამ მინდა გავიხსენო: 1991 წლის ზაფხულში მოსკოვში ტარდებოდა ბიზანტიისტთა საერთაშორისო კონგრესი. თბილისიდან საკმაოდ ბევრნი ვიყყავით. მოგვათავსეს აკადემიის სასტუმროში. ქალბატონი ელოსთვის ოროთახიანი წმინდა იყო დაჯავშნული. მაგრამ მოხდა ისე, რომ

ბულგარეთის ქათალიკოს პატრიარქი, ილია შიოლაშვილი, ელენე მეტრუველი. 1974 წელი

ერთ-ერთი ქართველი მონაწილისთვის არ აღმოჩნდა ადგილი. ქალბატონი ელოძალიან შეწუხდა. დამიძახა და მითხრა: „თამილა, თუ შენ არ შეწუხდები, მე და შენ იქნებ ერთ ნომერში მოვთავსდეთ“. ასე აღმოვჩნდით მე და ქალბატონი ელოდილით ძალიან ადრე იღვიძებდა და ფრთხილად იწყებდა ადგომას, რომ არ გავედვიძებინე, მიუხედავად ჩემი განცხადებებისა, რომ მეც უკვე მეღვიძა. მაშინ იგი უკვე ცუდად ხედავდა და ამიტომ ყველგან ერთად დავდიოდით. ჩვენთან ერთად იყვნენ ხოლმე პეტერბურგელი მეცნიერები ლენა მეშჩერსკაია და ლენა პიატროვსკაია. ისინიჩემი ტოლები არიან და მათ კარგად ვიცნობდი. ისინი კი დიდ პატივს სცემდნენ ქალბატონ ელოს და ცდილობდნენ, რომ რაც შეიძლება მეტი დრო გაეტარებინათ მასთან. კონფერენციაზე ქალბატონმა ელომ არაჩვეულებრივი მოხსენება წაიკითხა. იმ ხანად უკვე მწვავედ იდგა აფხაზეთის საკითხი. იქაურმა მეცნიერმა, ივანოვმა წაიკითხა მოხსენება აფხაზური ანბანის შესახებ და ყველა ქართული წარწერა აფხაზურად გამოაცხადა, აჩვენა ქართული კულტურის ძეგლები როგორც აფხაზური და იქამდეც კი მიყიდა, რომ ათონელებსაც შეეხო. ქალბატონი ელო ჩაება დისკუსიაში და თავისი ჩვეული აკადემიურობით მას პასუხიც გასცა. მახსოვს, მოხსენების შემდეგ ქალბატონ ელოსთან მოდიოდნენ უცხოელი მეცნიერები და ცდილობდნენ მისთვის თავისი პატივისცემა გამოხატათ.

ფაქტიურად, ბატონმა ილიამ დაიწყო, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ ქალბატონმა ელომ იტვირთა ჩვენი ქვეყნის ყველაზე მნიშვნელოვანი საგანძუროის, ჩვენი ეროვნული მეხსიერების არა მარტო დაცვაზე ზრუნვა, არამედ მსოფლიო სტანდარტების დონეზე კვლევა. მან შექმნა მსოფლიოში აღიარებული უნიკალური ქართველოლოგიური კვლევის ინსტიტუტი, სადაც მუშაობა არა მარტო ჩვენთვის იყო საპატიო, არამედ ცნობილი უცხოელი მეცნიერებისთვისაც.

მიშეღვან ესბროკი, თამილა მგალობლივილი, იულიუს ასფალგი. მიუნხენი, 1993 წელი

მზია სურგულაძე

რაც დრო გადის, მით უფრო მეტს ვფიქრობ ქალბატონ ელოზე. ხშირად მეუფლება გულგატეხილობა იმის გამო, რომ იმ ადამიანთა სახელები, რომ-ლებიც ქართველოლოგიური მეცნიერებების სათავეებთან იდგნენ, დავიწყებას მიეცემა. რასაკვირველია, ეს ასე მოხდება, თუ მათ საქმეს გამგრძელებლები აღარ ეყოლება. დარწმუნებული ვარ, დღეს რომ ცოცხლები ყოფილიყვნენ კორნელი კეკელიძი, ილია აბულაძე და ელენე მეტრეველი, მათაც უცერემონიოდ დაითხოვდნენ სამსახურებიდან ენერგიული ახალგაზრდები, თანაც პროგრესის სახელით. მე არა მგონია, რომ ნაციონალურ-მა იდეამ შეიძლება იმ საზოგადოებაში გაიმარჯვოს, რომელიც პატივს არ სცემს ინტელექტუალურ ავტორიტეტებს, რომელსაც არ ქსმის, რომ ასეთი ადამიანების ჩანაცვლება მექანიკურად არ ხდება, რომ მათი მსგავსი ინტელექტუალური და მორალური ფიზიონომიის ჩამოყალიბებას რამდენიმე თაობა ესაჭიროება. მე არ ვაპირებ ჩვენი დღეებანდელი საუბარი ქალბატონ ელოს მეცნიერულ დამსახურებას მივუძღვნა. ამას, დარწმუნებული ვარ, ჩემზე უკეთ მისი უშეულო მოწაფები გააკეთებენ. მე მინდა ვილაპარაკო იმ თვისებებზე, რითაც ქალბატონი ელო მართლაც განუმეორებელი იყო და რამაც მას სიცოცხლეშივე მაღალი ავტორიტეტი მოუპოვა. ნუ დაგვავიწყდება, რომ ეს ავტორიტეტი არ ემყარებოდა პარტიული ფუნქციონერების წინაშე ლაქუცს, ფარისევლურ მორალს ან პოპულარობის კენს სწრაფვას. ეს ავტორიტეტი ეფუძნებოდა ერთადერთ პრივილეგიას, რასაც ადამიანს ბუნება და აღზრდა ერთდროულად მიანიჭებს – ეს იყო სულიერი არისტოკრატიზმი და შინაგანი დისციპლინა. ამ თვისებათა წყალობით მას თითქმის არ შეხებია საბჭოთა პერიოდის ადამიანისათვის დამახასიათებელი „გაორებანი“, კონფორმისტული სულისკვეთება და ა.შ. იგი იყო მტკიცე, ძლიერი ნებელობის პიროვნება, რომელმაც ზუსტად იცოდა, რა უნდა ეკეთებინა და როგორ ეკეთებინა. ქალბატონი ელო თავის საქმიანობას აღიქვამდა როგორც დიდ მისიას, რომელიც მიმართული იყო არა იმდენად წარსულისაკენ, რამდენადაც მომავლისაკენ. მან შესანიშნავად იცოდა, რა პოლიტიკური მომავალი ელოდა მცირე ერებს, თუ ისინი საკუთარ კულტურებს არ დაიცავდნენ, არ წარმოაჩინდნენ და არ განავითარებდნენ. ვინ, თუ არა ქალბატონმა ელომ იცოდა ეროვნული კულტურის განვითარებისათვის უცხოურ კულტურულ ცენტრებთან სამეცნიერო თანამშრომლობის ფასი. ამიტომ წამოსწია ეს თემაზე მან თავის კვლევებში და ამიტომაც, ძველი ათონელების დარად, ახალ, უკვე თანამედროვე ინტერესთა დონეებზე დამყარებულ კონტაქტებს ავითარებდა ევროპულ სამეცნიერო ცენტრებთან.

ქალბატონი ელო უშეღავათო იყო საკუთარი თავის მიმართ. იგი სავსე იყო ახალ-ახალი სამეცნიერო იდეებით და მათ განსახორციელებლად განუწყვეტლივ შრომობდა. ამ შრომაში ჩართული იყვნენ მისი მონაფეები, ამიტომ ეს პროცესი ორმხრივ საინტერესო იყო და არ იყო დაძაბულობას

მოკლებული. საერთოდ, ქალბატონ ელოსთან ურთიერთობა არ იყო ადვილი. უძელავათო იყო როგორც საკუთარი თავის, ასევე თანამშრომლების მიმართ. იგი არასოდეს იძლეოდა სიფხიზლის მოდუნების საშუალებას. უყვარდა რთული და გაბედული ამოცანების გადაწყვეტა და შესაბამის დავა-ლებებსაც იძლეოდა. დამწყები სპეციალისტი თავიდან შეიძლება ვერც მიმხვდარიყო რა ამოცანას შეეჭიდა. მხოლოდ მაშინ, როცა საქმეს ღრმად შეყვებოდი, გრძნობდი, როგორი სასარგებლო იყო ეს დავალება შენთვის.

არაჩვეულებრივი იყო ქალბატონი ელო კონფერენციების დროს. მისი მონაწილეობა დებატებში მუდამ აფხიზლებდა, სააზროვნო სიტუაციას ქმნიდა. ყველა მომხსენებელს გულდასმით უსმენდა და მაშინაც კი, როცა საკითხი მისთვის უცნობი იყო, თავისი შეკითხვებით თუ შენიშვნებით საკითხის არსა ავლენდა და ნათელს ხდიდა იმას, თუ რა მიმართულებით უფრო პერსპექტიული იყო კვლევის გაგრძელება.

ბევრი რამ გვაქვს მოსაგონარი ჩვენ, ვინც მის ხელში გავიზარდეთ. მაგრამ მინდა გავიხსენო მასთან ურთიერთობის ერთი ასპექტი-ქალბატონი ელო ინსტიტუტში შეუვალი იყო. ჩვენ საოცარი მონიჩება გვქონდა მის მიმართ, არა იმიტომ, რომ ის დირექტორი იყო, არამედ მისი მეცნიერული ავტორიტეტის გამო და ის არც იძლეოდა საბაბს, რომ დაწესებულებაში გაბატონებულიყო რაღაც იერარქიული მიმართებები. ჩვენ გავიზარდეთ უნივერსიტეტში, სადაც გვასწავლიდნენ ძალიან კარგი პედაგოგები და გვქონდა, რასაკვირველია, მონიჩება მათ წინაშე. პირადად მე მასწავლიდნენ ისეთი ცნობილი მეცნიერები, როგორებიც იყვნენ გიორგი წერეთელი, ლექსო ლეკიაშვილი, თინა მარგველაშვილი და სხვები. ისინი თავიანთი ადამიანური თვისებებითაც მისაბაძნი იყვნენ. ჩვენს თაობას საერთოდ ჩამოუყალიბდა პატივისცემა ცოდნის მიმართ.

ქალბატონი ელო, როგორც ადმინისტრატორი არასდროს არ იწვევდა შიშს. ის პოლიციურ რეჟიმს არ ამყარებდა ინსტიტუტში. ჩვენთვის სირცევილი იყო მოხსენებების თუ საბჭოს სხდომების დროს არ წამოგვცდებოდა რაიმე ისეთი, რაც ჩვენს არცოდნას გამოამჟღავნებდა. ეს კი გვაიძულებდა გვეშრომა ჩვენი პროფესიის კარგად დაუფლებისათვის და რომ სწორება ყოფილიყო ქალბატონ ელოზე და მის მსგავს ადამიანებზე. სამეცნიერო დაწესებულებაში ეს ძალიან კარგ სამუშაო ატმოსფეროს ქმნიდა და პროდუქტიულობაც მაღალი იყო. ეს იყო ორმხრივი ანგარიშგანვეა. მე მახსოვს, როცა დავამთავრე ჩემი პირველი ნაშრომი, როგორი ინტერესით კითხულობდა მას ქალბატონი ელო, მიუხედავად იმისა, რომ მე მისი უშუალო მონაცე არ ვიყავი - ასპირანტურაში ისტორიოგრაფიის სპეციალობით ვსწავლობდი. ქალბატონი ელო ყველა ახალ მოსულს აკვირდებოდა, სწავლობდა, რომ შემდეგ იმ სფეროში ემუშავებინა, რაც ამ ახალგაზრდი-სათვის უფრო შესაფერისი იქნებოდა. იგი არასდროს დამალავდა, თუ რა-იმე მოენონებოდა, მაგრამ არც იმას გაპატივებდა, თუ რაიმე შეგეშლებოდა. მაგრამ ეს ურთიერთობა არასდროს გადადიოდა სარკაზმში. მისთვის მთავარი იყო ხარისხიანად შესრულებული სამუშაო. ასეთი ხელმძღვანელი

სრულიად აუცილებელი იყო ისეთ დაწესებულებაში, როგორიც ჩვენი ინ-სტიტუტია. ჩვენ წყაროებს გამოვცემდით, რაც არის ბაზა ჰუმანიტარული პროფილს ყველა მიმართულებისათვის. ამიტომ ჩვენ მიერ მომზადებული ტექსტები უნდა ყოფილიყო დაწურული, კრიტიკულად დადგენილი, აღ-ჭურვილი სათანადო კომენტარებით და სამეცნიერო აპარატით, რომ შემ-დგომში სხვადასხვა დარგის მკვლევრებს შეძლებოდათ მისი გამოყენება.

ქალბატონ ელოსთან ხშირად მქონდა შეხვედრები ინსტიტუტის გარეთაც – ეს იყო ექსპედიციები, კონცერტები, თუ საოჯახო წვეულებები. ყოველთვის ვიყავი გაოცებული როგორი სხვანაირი იყო იგი ინსტიტუტის გარეთ. სადღაც უკვალოდ ქრებოდა მისი სიმაცრე და იქცეოდა საოცრად მსუბუქ, არაჩვეულებრივ მოსაუბრედ და შემფასებელად იმისა, რაც ერ-თად გვენახა, წაგვეკითხა თუ მოგვესმინა. ქალბატონი ელო შესანიშნავად ერკვეოდა კლასიკურ მუსიკაში – მახსოვს, როგორ აფასებდა ამა თუ იმ შემსრულებლის შესრულების სიახლეს, ტექნიკას, ინტერპრეტაციის უნარს. ასეთ საკითხებზე იგი ნამდვილი პროფესიონალივით საუბრობდა.

ერთხელ ქალბატონ ელოს გახლდი სვანეთის ექსპედიციაში. სვანეთში სრულიად განსხვავებული სკოლაა ფრესკული მხატვრობის. მაშინ ექსპე-დიციაში ხელოვნებათმცოდნე არ გვყავდა და ქალბატონი ელო გვიწევდა მეგზურობას, როგორც ხელოვნებათმცოდნე. ჩემთვის აღმოჩენა იყო, რომ მას ასე თანაბრად შეეძლო ემსჯელა მომიჯნავე სფეროებზე. მისი გამოკ-ვლევებიც ამიტომ არის ასე მაღალხარისხოვანი, რომ ის მუშაობდა დის-ციპლინათშორის მიჯნაზე. იგი თანაბრად იყო როგორც ფილოლოგი, ისე ისტორიკოსი. მისთვის ცალკე ფილოლოგია არ არსებობდა – ფილოლოგია

მანანა დოლაქიძე, მზია სურგულაძე, თამილა მგალოდლიშვილი

იყო ინსტრუმენტი ისტორიული კვლევებისათვის და, პირიქით. მან ძალიან კარგად იცოდა, რომ თუ მეცნიერი მხოლოდ ფილოლოგით შემოიფარგლებოდა და არ გაითვალისწინებდა ისტორიულ კონტექსტს, მისი ნაშრომი ვერ იქნებოდა რეზონანსული. ეს ტრადიცია, რომელიც იმთავითვე იყო დამახასიათებელი ქართველობის სკოლისათვის, ქალბატონმა ელომ გააგრძელა და ახალ საფეხურზე აიყვანა.

ერთხელ უკვე ვთქვი, რომ ქალბატონი ელო, მკაცრი და შეუვალი სამსახურში, სრულიად სხვა ადამიანი იყო მის გარეთ. მინდა მოვიგონო ერთი შემთხვევა. იმ ხანებში ყველა ახალგაზრდის ოცნება იყო საზღვარგარეთ სამოგზაუროდ წასვლა. საოცარი ტანჯვით მოვიპოვე ე.წ. კომკავშირული საგზური. ახლა მთავარი იყო ქალბატონი ელოსაგან ნებართვის მიღება, რადგან ზაფხული არ იყო და ჩემს წასვლას მუშაობის ჩვეული რიტმიდან ამოვარდნა მოჰყვებოდა. შევედი ქალბატონ ელოსთან, შევუტანე ჩემი საბუთები და მოვახსენე, რომ მინდა უნგრეთში წასვლა. ქალბატონი ელო საშინლად გამიბრაზდა. მერე ჩვეული, ყველასათვის ცნობილი ირონიული ღიმილით მითხრა: „თქვენ გგონიათ რამეს ისიამოვნებთ?“ მე ძალიან შევცბი, გავპრაზდი კიდეც გულში – რატომ არ შემეძლო წავსულიყავი უნგრეთში? რასაკვირველია, გამიშვა, თუმცა დიდი ხალისით არა. მე კი, თუკი რამ ცუდად მაგონდება ჩემს სიცოცხლეში, იყო ეს წასვლა. ცხადია, არ ვგულისხმობ თვითონ ქვეყანას, სადაც სანახავი ნამდვილად ბევრი იყო. მაგრამ საშინელი იყო თვითმოგზაურობა – ჯგუფი, რომელშიც არავის იცნობ, ყოველ საღამოს „მინი“ კრებები, სადაც ხდებოდა განვლილი დღის შეჯამება. როგორც ჩანს, ვიღაც იყო ჩვენზე მოჩენილი, რომელიც „გეგმას ასრულებდა“ და ჯგუფის ხელმძღვანელს „უხასიათებდა“ ჯგუფის წევრებს. აუცილებელი იყო ჯგუფურად სიარული და ა.შ. ამ მოგზაურობის შემდეგ აღარასდროს გამჩენია სურვილი ე.წ. კომკავშირული საგზურით სადმე წასვლისა. როცა დავპრუნდი, ქალბატონ ელოს ჩამოვუტანე ღია ბარათები ბუდაპეშტის ხედებით და შევედი მასთან. ქალბატონმა ელომ კვლავ თავისი ირონიული ღიმილით მკითხა: „ისიამოვნეთ?“ მე შედარებით მსუბუქად, მაგრამ მაინც ვუამბე ჩემი შთაბეჭდილებები. ქალბატონმა ელომ მითხრა: „მე ვიცოდი, რომ ასე იქნებოდა, მაგრამ თქვენ არ დამიჯერებდით.“

ქალბატონი ელო დიდი ენთუზიაზმით ხვდებოდა ყოველ სიახლეს. 80-იანი წლების დასაწყისში გაჩნდა იდეა მონაცემთა კომპიუტერული ბაზების შექმნისა. ეს მაშინ სრულიად ახალი ხილი იყო არა მარტო ჩვენთვის. პერსონალური კომპიუტერები ჯერ ჩვენში არც იყო. იყო ერთი დიდი გამომ-თვლელი მანქანა გამოთვლით ცენტრში და იქ ხდებოდა ბარათებზე ამონერილი მასალის შეტანა და დამუშავება. ამ საქმის პიონერი ბესო გუგუშვილი გახლდათ, რომელსაც უნდოდა ამ საქმეში ჩაერთო აკადემიის ინსტიტუტები და ჩვენც შემოგვთავაზა. რასაკვირველია, შევედრა მოხდა ქალბატონ ელოსთან. ქალბატონი ელო ყოველთვის დიდი აღფრთოვანებით ხვდებოდა ყველა სიახლეს. არც ახალი ტექნოლოგიების დანერგვისა ეშინოდა ჩვენს საქმეში. ახლა შეიძლება სასაცილოდ მოგვეჩვენოს, რომ

ვინმე ოდესმე კომპიუტერის და ახალი ტექნოლოგიების წინააღმდეგი ყოფილიყო. ქალბატონი ელო ყოველთვის თანამედროვედ აზროვნებდა. იგი თვეებით მუშაობდა საზღვარგარეთ, ძირითადად საფრანგეთში. იქ მან ნახა, როგორ აიოლებს მეცნიერის მუშაობას ახალი ტექნოლოგიების გამოყენება და დიდი ენთუზიაზმით ცდილობდა ყველა სიახლე ჩვენთანაც დაენერგა. ქალბატონმა ელომ სწრაფად შექმნა ჯგუფი, რომელსაც დაევალა მონაცემთა ბაზებისათვის მოდელის შემუშავება. ამ ჯგუფის ერთეული ყველაზე აქტიური წევრი იყო ჩვენი კოლეგა, ან გარდაცვლილი, ნიკო ხუციშვილი. ჯგუფში შედიოდნენ თამარ მარგიანი, ნინო ენუქიძე, მე და აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტიდან – თამაზ აბაშიძე. ცხადია, იმ თაობის კომპიუტერებთან მუშაობა ბევრად ძნელი იყო, ვიდრე ახლა, მაგრამ ჩვენ მაინც შევძლით პროგრამის შექმნა, რომელიც საშუალებას გვაძლევდა ტექსტებიდან საჭირო ინფორმაცია მოვცემია. მაშინ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის თანამშრომლებთან ერთად გაკეთდა „შუშანიკის წამების“ საცდელი კომპიუტერული ლექსიკონი. შემდეგ, როცა უკვე ახალი თაობის კომპიუტერები შევიძინეთ, ქალბატონი ელოს თაოსნობით, „წმინდა მინის“ ქართული კოლონიის შემსწავლელმა ჯგუფმა დაიწყო მასალების კომპიუტერული დამუშავება და ბევრი რამეც გაკეთდა.

ქალბატონი ელოარ იყო პოპულარული საზოგადოებისათვის. ბევრმა არც იცოდა, რომ ასეთი პიროვნება არსებობდა და ასეთ დიდ საქმეებს აკეთებდა. მას მხოლოდ ვიწრო პროფესიული წრეები იცნობდნენ როგორც საზღვარგარეთ, ისე ჩვენთან. საზოგადოებისათვის ბევრი ისეთი მეცნიერი უფრო ცნობილი იყო, რომლებიც შესაძლოა ქალბატონ ელოს ვერანაირად ვერ გაუტოლდებოდნენ. მას არ უყვარდა საჯარო გამოსვლები, არავის-თვის გუნდრუკის კმევა. ეს იყო მისი პრინციპი. იმ დროს (კაცმა რომ თქვას, ახლაც), ამგვარი გამოსვლები „ქვეშევრდომულ ვნებებს“ აღვივებდა. იგი იმდენად თავისუფალი იყო შინაგანად, რომ ასეთი რამეებით თავს არ შეიზღუდავდა. ცხოვრობდა იმით, რაც იყო საინტერესო და ფასეული. მას პჲონდა ჩამოყალიბებული ფასეულობათა სისტემა თავისი იერარქიით – იცოდა, რა იყო პირველი რიგის, რა – მეორესი და არასდროს ამას არ დაარღვევდა. იგი შინაგანად კმაყოფილი იყო ასეთი არჩევანით. თუმცა ეს უჯდებოდა ძალიან მძიმე შრომად. საერთოდ, ასეთ ადამიანებს არ სჩვევიათ მოსვენება. ზაფხულებსაც შრომაში ატარებდა. ამიტომ არ იყო პოპულარული. თუმცა ასეთი ადამიანების დანატოვარით მერე მთელი საზოგადოება სარგებლობს.

ბევრი კარგი მეცნიერი გვყოლია ჩვენ, მაგრამ მათ სკოლა არ შეუქმნიათ. ქალბატონი ელოს უდიდესი დამსახურება არის ის, რომ მან შექმნა სკოლა. ჩვეულებრივი საუნივერსიტეტო განათლების ადამიანებს მისცა ისეთი ცოდნა, ისეთი ინსტრუმენტს დააუფლა, რომ ისინი ქმნიან სერიოზულ, მაღალი სტანდარტების ნაშრომებს. ეს არის სწორედ სკოლის დამსახურება. სკოლა იმას ნიშნავს, რომ სპეციალისტი თავისი ორგანიზებული შრომით, შესაბამისი მეთოდოლოგიური ჩვევებითა და უნარებით აღჭურვილი,

ემსახურება უკვე გამოკვეთილ სამეცნიერო იდეას. ქალბატონმა ელომ ეს მოახერხა. ამიტომაც იყო და ამჟამადაც არის ჩვენი ინსტიტუტის შრომები საინტერესო და სასურველი ჩვენი პროფილის უცხოელი მეცნიერებისათვის. სწორედ ამან შეუწყო ხელი იმ კონტაქტების დამყარებას, რაც ჩვენს ინსტიტუტსა და უცხოეთის სამეცნიერო ცენტრებს შორის არსებობს. სამწუხაროდ, ეს პროცესი შეიძლება შეწყდეს. ჩვენს სფეროში არასოდეს ხდებოდა ახალი კადრების დიდი ნაკადების შემოდინება. სავსებით საქმარისია 4-5 კარგი ახალგაზრდა რეგულარულად მივიღოთ, ისეთები, რომელთაც აქვთ ინტერესი ამ სფეროში მუშაობისა. სხვა შემთხვევაში ეს საქმე მოკვდება. საჭიროა შევინარჩუნოთ „მოძღვრისა“ და „მოწაფის“ ურთიერთობა, რადგან ჩვენს პროფესიაში ბევრია ისეთი რამ, რაც მხოლოდ სამეცნიერო პრაქტიკის დროს გადაიცემა, რასაც ვერსად წაიკითხავ. ჩვენც უნდა შევუწყოთ ხელი ამ პროცესს, რომ შევინარჩუნოთ უწყვეტობა გამოცდილებისა, რომ არ დაიკარგოს კონტაქტი ახალგაზრდებთან, ის საქმე, რასაც ასე ერთგულად ემსახურებოდა ქალბატონი ელო.

3.1. სიტყვას

ჩემთვის დიდი პატივია, რომ მომეცა საშუალება მოვიგონო ქალბატონი ელო – მეცნიერი და პიროვნება, რადგან მე მქონდა ბედნიერება მრავალი წლის მანძილზე მის გვერდით მემუშავა. ჩემ თვალწინ გაიარა ქალბატონი ელოს ცხოვრების ბოლო წლებმა. მინდა ვთქვა, რომ მე რომ ახლა მას მოვიხსენიებ როგორც ქალბატონ ელოს და არა ელენს, გახლავთ ჩვენი უდიდესი სიყვარულის გამოხატულება. სხვათა შორის, ის თვითონ არასძროს იყო წინააღმდეგი, რომ მისთვის ასე მიგვემართა.

ქალბატონ ელოს არსებობის შესახებ ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს ვიცოდი. ვიცნობდი მის ორ ბრწყინვალე მონოგრაფიას – ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლასა“ და „მასალებს იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის“. „ეს ორი წამრომი ქართული მეცნიერების კლასიკურ ფონ-დმია შესული, როგორც ისტორიულ-ფილოლოგიური კვლევის შესანიშნავი ნიმუშები. ისე რომ, მე ჯერ კიდევ სტუდენტმა ვიცოდი ელო მეტრველის, როგორც ძალიან მაღალი რანგის მეცნიერის შესახებ. როცა უნივერსიტეტს ვამთავრებდი, ჩემმა მასწავლებელმა, პროფესორმა შოთა მესხიამ დამიპარა და მითხრა, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტში სურთ ასპირანტად აიყვანონ ვაჟი და მე შემომთავაზა იქ მუშაობა. თავიდან მე დიდად არ მომზიდლა ამ წინადაღებამ – მოგეხსენებათ, უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ უმეტესობას ისევ უნივერსიტეტში უნდა დარჩენა. მაგრამ ბატონმა შოთამ მეორედაც დამიპარა და მითხრა, რომ მას დაურეკა ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორმა, ქალბატონმა ელო მეტრველმა და დაბეჯითებით თხოვდა გაეგზავნათ მათთან ვაჟი. მე ისიც არ ვიცოდი, რომ ქალბატონი ელო ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორი იყო. იმ დროს დიპლომატიკის განყოფილების გამგე იყო ბატონი ნუკრი შოშიაშვილი, რომელიც უნივერსიტეტში ლექციებს მიყითხავდა და ამდენად, მიცნობდა. როგორც ჩანს, როცა იყო საუბარი მომავალი ასპირანტის შერჩევაზე, ბატონმა ნუკრიმ გამიხსენა. იმ ხანებში ასპირანტების მიღება ინსტიტუტში საკმაოდ რთული იყო. ჩემამდე სულ ორი ასპირანტი ჰყავდათ – მზია სურგულაძე და თამილა მგალობლიშვილი. ახლა უნდოდათ მიეღოთ ისტორიკოსი, რადგან ფილოლოგები უკვე საკმაოდ ჰყავდათ, და აუცილებლად ვაჟი, რადგან ხელნაწერთა ინსტიტუტში უმეტესად ქალები მუშაობდნენ. ასე აღმოვჩნდი ხელნაწერთა ინსტიტუტში, გასაუბრებაზე ქალბატონ ელოსთან. ჩვენს საუბარს ესწრებოდა ბატონი სამა გამყრელიძე. მოგვიანებით ბატონი ნუკრი შოშიაშვილიც შემოვიდა. ჩვენი საუბარი დაახლოებით საათნახევარს გაგრძელდა. გამომკითხეს, რა ინტერესები მქონდა, რა სფეროში მინდოდა მემუშავა, თუ, რასაკვირველია, ასპირანტი გავხდებოდი. მინდა გითხრათ, რომ ამ პირველივე შეხვედრის დროს მე გაოცებული დავრჩი ქალბატონი ელოს უსაზღვროდ ფართო თვალთახედვით. მე მაშინვე დავინახე მისი ის თვისება, რომელიც ყოველთვის მხიბლავდა – მისთვის ყველაზე მნიშ-

ვნელოვანი იყო საქმე. ყოფილა შემთხვევა, როცა რაღაც წყენა ყოფილა ჩვენ შორის. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, თუ ვნახავდი რაიმე საინტერესო მინანერს ხელნაწერში, მაშინვე ჩავიდოდი ხოლმე ქალბატონ ელოსთან და ვაჩვენებდი. იმ წუთასვე მას ავინწყდებოდა ყველანაირი უხერხულობა, რაც ჩემი საქციელით იყო გამოწვეული. მისთვის არსებობდა მხოლოდ მეცნიერება. სხვა ყველაფერი არც მას და აღარც მე აღარ გვახსოვდა. ეს არაჩვეულებრივი თვისება, ჭეშმარიტი მეცნიერისათვის დამახსიათებელი, მას სისხლში ჰქონდა გამჯდარი. ეს იყო ის, რაც მისი ცხოვრების მთავარ ამოცანას და დანიშნულებას შეადგენდა. მე მოვიხიბლე ქალბატონი ელოთი. ცოტა ხნის შემდეგ რადიოთი მოვისმინე ბატონ არნოლდ ჩიქობავას გამოსვლა, სადაც მან ასეთი რამ თქვა: „თუ დღეს ახალგაზრდამ შეიძლება სადმე მიიღოს კვალიფიციური სამეცნიერო წრთობა, ეს არის მხოლოდ ხელნაწერთა ინსტიტუტი.“ ამან საბოლოოდ გადამაწყვეტინა ხელნაწერთა ინსტიტუტში მოსვლა და, რასაკვირველია, ეს არასდროს მინანია. დღეს რომ თავიდან დამჭირდეს ამ გზის გავლა, ისევ ხელნაწერთა ინსტიტუტს ავირჩევდი.

როცა დადგა საკალიფიკაციო თემის შერჩევის საკითხი, ქალბატონმა ელომ შემომთავაზა სინის მთის სულთა მატიანის შესწავლა. ქალბატონი ელო თვითონ ნამუშევარი იყო ამ საკითხებზე. ჩემი სადიპლომო შრომა იყო „ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლის ისტორია“. ამდენად, რაღაც წარმოდგენა ამ საკითხებზე უკვე მქონდა. ქალბატონმა ელომ დამავალა სინის მთის სულთა მატიანის გადმოწერა. ტექსტი ძირითადად მხედრულითაა შესრულებული, თუმცა ნუსხურიც გვხვდება. ჩემთვის ეს არ იყო პრობლემა, რადგან ჯერ კიდევ სკოლაში, მეათე კლასში შეგვასწავლა ქართულის მასწავლებელმა, ლიანა კოლოტაშვილმა ასომთავრული და ნუსხური დამწერლობა. მე ინტენსიურად ვიმუშავება და სულ ერთ კვირაში გადმოვწერე ტექსტი და ვაჩვენე ქალბატონ ელოს. როცა მან ნახა ტექსტი, თქვა, რომ აქ ძალიან ბევრი პირია მოხსენიებული, რომელთა იდენტიფიკაცია რთული იქნება, რადგან ბევრი სხვა ხელნაწერის დამუშავება დაგჭირდება და უკეთესი იქნება ჯერ ამ სამუშაოსგან თავი შევიკავოთო. ამავე დროს, თემა მაღლე უნდა დამტკიცებულიყო. მაშინ ქალბატონმა ელომ შემომთავაზა ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერების შესწავლა. უნდა შემოვფარგლულიყავი V-XI საუკუნეებით. მე მაშინვე შევადგინე ხელნაწერთა სია, რომლებიც უნდა შემესწავლა. მაგრამ ვერ გავითვალისწინებდი ათონურ ხელნაწერებს, რადგან იმ დროს ჩვენთან ჯერ არ იყო ათონური ხელნაწერების მიკროფირები. ერთი კვირის შემდეგ ქალბატონმა ელომ დამიბარა და მითხრა, რომ ათონური ხელნაწერების გათვალისწინების გარეშე ეს სამუშაო არასრულყოფილი იქნებოდა. ბოლოს იმაზე შევჩერდით, რომ რაკი ინსტიტუტში არ იყო ეპიგრაფიკის სპეციალისტი, მე შემესწავლა ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები. კერძოდ, დამევალა დასავლეთ საქართველოს ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლა (IX-XVIII ს.ს.). შეიძლება მოგეწვენოთ, რომ ჩემს თავზე მეტს ვლაპარაკობ, მაგრამ ეს იმის საჩვენებლად დამჭირდა, როგორ იყო ქალბატონი ელო თითოეული ასპირანტის თუ

თანამშრომლის თემის შერჩევით დაინტერესებული. მისი არჩევანი ყოველთვის ამართლებდა. მან წინასარ იცოდა, რა შედეგი მოჰყვებოდა ამა თუ იმ თემის დამუშავებას, თუნდაც რამდენიმე წლის შემდეგ. რასაკვირველია, ამის საშუალებას მას აძლევდა მისი კოლოსალური ერუდიცია. ქალბატონი ელოს 90 წლის საიუბილეო კონფერენციისათვის მე დამევალა მისი არქეოგრაფიული შრომების შესწავლა და წარმოდგენა. მას 1000-ზე მეტი ხელნაწერი ჰქონია აღწერილი. ეს არ არის უპრალო აღწერა. აქ არის ღრმა ფილოლოგიური და ისტორიული კვლევა. საერთოდ, ეს ყველა მისი ნაშრომისათვისაა დამახასიათებელი. განსაკუთრებით იერუსალიმის ქართული კოლონიის მასალებისა და ათონის სულთა მატიანისათვის.

ქალბატონი ელო დიდი პიროვნება იყო, თანაც რთული. ყველა დიდი პიროვნება რთულია. რაც დრო გადის, უფრო და უფრო ვრწმუნდებით, რომ იგი ძალიან დიდი პიროვნება იყო. მისი დაკრძალვის დღეს, სიონის ტაძარში, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა ილია მეორემ ასეთი სიტყვები წარმოთქვა: „დღეს ჩვენ ვეთხოვებით დიდ ქალბატონს, რომელმაც დიდი ღვანლი დასდო ქართულ მეცნიერებას, ქართულ ფილოლოგიასა და ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებას“. ასევე, შესანიშნავი სიტყვა წარმოთქვა საფლავზე ბატონმა ზაზა ალექსიძემ. მან ასე დაიწყო გამოსათხოვარი სიტყვა: „ქალბატონი ელოს გარდაცვალებით დაიხურა **XX** საუკუნის ქართული ფილოლოგია“. მართლაც, ქალბატონი ელო კორნელი კეკელიძისა და ალექსანდრე ბარამიძის გარდაცვალების შემდეგ ქართული ფილოლოგიის მედროშე იყო. მან ბევრად მეტის გაკეთება შეძლო. ცხადია, მათ კოლოსალური შრომა გასწიეს ქართული ფილოლოგიისათვის, მაგრამ ქალბატონმა ელომ შეძლო გაეტანა ევროპაში ქართული ფილოლოგია, დაენახვებინა ევროპელებისათვის რა არის ქართული ფილოლოგია, რისი გაკეთება შეუძლია მას. რასაკვირველია, დროც შეიცვალა და ამანაც მისცა მას ამის საშუალება. ჩვენ ყველა ვართ მოწმე იმისა, თუ როგორ იბრძოლა მან იმისათვის, რომ გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებების ქართული თარგმანები ქართველ მეცნიერებს მოემზადებინათ გამოსაცემად და არა ევროპელებს. ისინი თვით მუშაობენ არაბულ, სირიულ, სომხურ და სხვა თარგმანებზე, ცხადია, ბერძნულზეც. ასევე აპირებდნენ ისინი ქართული თარგმანების გამოცემასაც. მხოლოდ ქალბატონი ელოს დიდი ძალისხმევით და მისი უდიდესი ავტორიტეტის წყალობით ქართველ მეცნიერებს დაევალათ გრიგოლ ნაზიანზელის ქართული თარგმანების შესწავლა და გამოცემა. ქალბატონი ელო არ იყო ის მეცნიერი, რომელსაც თავისი პირადი ინტერესები ამოძრავებდა. მან მთელი ქართული ფილოლოგიური მეცნიერების გატანა შეძლო. მეორე ფაქტი, რომელიც არ შეიძლება არ აღინიშნოს. როდესაც ქალბატონი ელო მიიწვიეს ივირონის აქტების გამოცემაზე სამუშაოდ, ქალბატონმა ელომ მათ დაანახა, რა დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართულ მასალას ივირონის აქტების შესწავლისათვის. ფაქტიურად, ის თანაავტორი გახდა ამ გამოცემისა, რასაც შესავალში არაერთხელ აღნიშნავს ჟაკლეფორი. ფრანგულ გამოცემას კი აწერია თანამონაწილე, მაგრამ

ეს იმით აიხსნება, რომ ქალბატონი ელო არ იყო იმ ქვეყნის მოქალაქე, სადაც ეს წიგნი გამოდიოდა. ჩვენ ახლახან დავასრულეთ ივირონის აქტების ქართული თარგმანის გამოცემა, სადაც იგი თანაავტორადა მოხსენიებული, და სრულიად სამართლიანადაც. ასე რომ, ქალბატონმა ელომ გააცნო ევროპელ, და არა მარტო ევროპელ მეცნიერებს, ქართული ისტორიულ-ფილოლოგიური მეცნიერების მაღალი დონე.

ახლა მინდა გავიხსენო ქალბატონი ელოს წვლილი ჩემი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესების საქმეში, კერძოდ, ის ფაქტი, როგორ მომცეს მე ბინა. იმ დროს, მოგხესენებათ, ამგვარი საკითხები რაიალმასკომებში წყდებოდა. ჩემი ბინის საკითხიც იქ უნდა განხილულიყო. ქალბატონმა ელომ არ დაიზარა და დილიდან წამომყვა აღმასკომში, მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი ბინის საკითხი 32-ე ნომრად იყო შეტანილი. აღმასკომში რემონტი მიმდინარეობდა. ქალბატონი ელო 10 საათიდან ფეხზე იდგა, სკამიც ვერ ვიშმოვნე. ძალიან შევწიუხდი. 4 საათისათვის გამოვიდა აღმასკომის მდივანი, მირა ჩიქობავა და რომ დაინახა ქალბატონი ელო, მაშინვე სკამი გამოუტანა. ეს დღე არასდროს დამავიწყდება.

1972 წელს შედგა მეცნიერებათა აკადემიის სვანეთის კომპლექსური ექსპედიცია, რომელსაც მიხეილ ჩართოლანი ხელმძღვანელობდა. ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტიდან ექსპედიციის მუშაობაში მონაწილეობდა რუსულან ყენია, მუზეუმიდან – მიხეილ ჩართოლანი, მზია მაკალათია და ლამარა ბედუკაძე. ქალბატონი ელოს დამსახურებაა ის, რომ მე ამ ექსპედიციაში ჩამრთეს. ზაფხულის სამ თვეს სვანეთში ვატარებდით. გარდა იმისა, რაც გვევალებოდა, მე სხვა სამუშაოც გამომიჩნდა – აღმოჩნდა უამრავი ნაკანი წარწერა, რაც XI საუკუნით თარიღდება. ხშირად, როცა ექსპედიცია ამთავრებდა მუშაობას და ექსპედიციის წევრები თბილისში ბრუნდებოდნენ, მე მჭირდებოდა კიდევ დრო იმ მასალის დასამუშავებლად, რასაც ვნახულობდი. მე მქონდა უფლება დამერეკა ქალბატონი ელოს-თვის და კიდევ ორი კვირით მეთხოვა მივლინების გაგრძელება. როცა საქმეს ეხებოდა, ქალბატონი ელო არასდროს უარს არ ამბობდა. ერთადერთი, რასაც მთხოვდა, გამომეგზავნა დეპეშა, რათა ბულალტერიას საბუთი ჰქონდა. თავისთავად ეს წარწერები მეტად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა იმ თვალსაზრისით, რომ სვანეთის მოსახლეობა XI საუკუნეში მასობრივად წერა-კითხვის მცოდნე ყოფილა, რაც წიგნიერების მაღალ დონეზე ლაპარაკობს. ქალბატონმა ელომ ამომარჩევინა ორი წლის მანძილზე შეგროვებული წარწერები, გამაკეთებინა სტატია, რომელიც დაიბეჭდა მეტად ავტორიტეტულ გამოცემაში *Памятники культуры. Новые открытия*, რომელსაც აკადემიკოსი დიმიტრი ლიხაჩოვი რედაქტორობდა. ამ გამოცემის 1978 წლის ტომი სწორედ ჩემი სტატიით იხსნება. ეს ისევ ქალბატონი ელოს, მისი დიდი ავტორიტეტის დამსახურება იყო. იგი ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ ქართული მეცნიერების მიღწევები ფართო საზოგადოებისათვის ყოფილიყო ცნობილი.

თავისი მოღვაწეობის მანძილზე ქალბატონ ელოს, საზოგადოდ, ხელ-

ნაწერთა ინსტიტუტს, უხდებოდა ისეთ მასალაზე მუშაობა, რომლის გამოქვეყნებაც არსებულ ხელისუფლებას დიდად არ ხიბლავდა. მოგეხსენებათ, ეს ძირითადად იყო სასულიერო მწერლობის ძეგლები. ქალბატონ ელოს ორჯერ მოუხდა მოსკოვში წასვლა იმისათვის, რომ მიეღო ნებართვა გამოცემულიყო „უძველესი იადგარი“. ამ საქმეში აკად. ილია ვეკუაც იყო ჩართული იმისათვის, რომ ქალბატონი ელო აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტს, ფედოსეევს მიეღო. მახსოვს, შემდეგ ქალბატონი ელო ყვებოდა, რომ ის შეხვდა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტს, ფედოსეევს, რომელსაც ვერ გაეგო, რისთვისაა საჭირო ამ ტექსტების გამოცემა. ქალბატონი ელო დიდხანს უხსნიდა მას, რომ ეს არის ქართული, და არა მარტო ქართული, სასულიერო პიეზის შესანიშნავი ნიმუში, რომ მისგან აღმოცენდა „ვეფხისტყაოსანი“. მეორედ მოსკოვში ყოფნისას მეც ვახლდი ქალბატონ ელოს. მასთან ერთად იყო მისი და, ქალბატონი ქეთო. მახსოვს ჩვენი სტუმრობა რუსეთის საპატრიარქო. ალექსი II ახალი არჩეული იყო პატრიარქად. მას ჩვენ არ მივულივართ. შეხვედრა გვქონდა საპატრიარქოს წარმომადგენლებთან. ვერ წარმოიდგინთ, როგორი პატივისცემით და მონიწებით ეპყრობოდნენ ისინი ქალბატონ ელოს და ასეთი რამეც უთხრეს: „ჩვენ შავი შურით გვშურს, რომ თქვენ შეგიძლიათ ასეთი წიგნი გამოსცეთ. ჩვენ ამაზე ოცნებაც კი არ შეგვიძლია.“

განსაკუთრებით მინდა აღნიშნო ქალბატონი ელოსადმი უდიდესი პატივისცემა სიგურდ შმიდტისა, რომელიც იმხანად საკავშირო აკადემიაში არქეოგრაფიულ კომისიას ხელმძღვანელობდა. ქალბატონი ელო საქართველოს აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული ასეთივე კომისიის თავმჯდომარე იყო. აქვე ისიც მინდა ვთქვა, რომ ქალბატონ ელოს არაჩვეულებრივი ქალური ხიბლი ჰქინდა. ნამდვილად ვიცი, რომ მას უამრავი თაყვანის მცემელი ჰყავდა არა მხოლოდ როგორც შესანიშნავ მეცნიერს, არამედ როგორც მომხიბლავ ქალბატონს. 1963 წელს თბილისში ჩატარდა არქეოგრაფიული კომისიის გამსვლელი სესია. მახსოვს, როგორი პატივისცემით ექცეოდნენ მას სტუმრები. მათ შორის იყო დიმიტრი ლიხაჩივი. ეს არ იყო მხოლოდ სტუმრის პატივისცემა მასპინძლისადმი. აშკარად ჩანდა, რომ ეს ხალხი მოხიბლული იყო ქალბატონი ელოს არა მხოლოდ პროფესიონალიზმით, მისი უდიდესი ერუდიციით, არამედ იმ არაჩვეულებრივი ქალური ხიბლით, რასაც ის აფრქვევდა.

მინდა გავიხსენო ჩვენი ბოლო შეხვედრები. არ ჩამითვალოთ სენტიმენტალობად, მაგრამ ქალბატონი ელოს ინსტიტუტის დირექტორობიდან წასვლით თითქოს ნიადაგი გამომეცალა. მე იმდენად ახლოს ვიყავი მასთან მთელი ეს წლები, რომ ძალიან გამიჭირდა იმის წარმოდგენა, რომ მის გარეშე მეტუშავა ინსტიტუტში. ამავე დროს, სახელმწიფო მუზეუმში გათავისუფლდა ერთი ადგილი და მეც გადავწყვიტე დავბრუნებოდი ჩემს ძირეულ საქმეს. მოგეხსენებათ, მუზეუმში წარნერების შესანიშნავი კოლექციაა. ამისათვის მჭირდებოდა ორივე დაწესებულების დირექტორების თანხმობა. მოვიპოვე ორივე დირექტორის თანხმობა და გავემართე აკა-

დემიაში, რათა კადრების განყოფილებაში მიმეტანა ეს საბუთები. სპორტის სასახლეს რომ მივუახლოვდი, ქალბატონი ელო შემომხვდა. ის ინსტიტუტში მიდიოდა. მოვიკითხეთ ერთმანეთი და დამშვიდობებისას ვუთხარი: „მე წავედი.“ ქალბატონმა ელომ მითხრა: „კარგი, წადი.“ მე ვეუბნები: „არა, ქალბატონო ელო, მე ინსტიტუტიდან წავედი.“ ამაზე ქალბატონმა ელომ გაოცებულმა შემომხედა და მითხრა: „ცხოვრება საესეა კურიოზებით.“

ქალბატონი ელოს გარდაცვალება მეტად მძიმედ გადავიტანე. მე ახალციხეში ვიყავი და არაფერი ვიცოდი. საღამოს მირეკავს მანანა დოლაჟიძე და მეუბნება: „სად ხარ? რატომ არ ჩანხარ პანაშვიდებზე?“ და მაშინ გავიგე მისი გარდაცვალების შესახებ. მეორე დღეს უკვე დაკრძალვა იყო. იგი დიდი პატივით დაკრძალეს, ისე, როგორც ეს დიდ ქალბატონს შეეფერებოდა. ქალბატონი ელო იყო არა მხოლოდ დიდი მეცნიერი, შესანიშნავი აღმზრდელი, რომელიც მუდამ ზრუნავდა თავისი თანამშრომლების მეცნიერული დონის ასამაღლებლად. იგი პირდაპირ აიძულებდა თანამშრომლებს დაეცვათ დისერტაციები, გამოექვეყნებინათ სტატიები. ჩემი ასპირანტობის წლებში ხელნაწერთა ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს წევრები იყვნენ ქართული ფილოლოგის ისეთი თვალსაჩინო წარმომადგენლები, როგორებიც იყვნენ ალექსანდრე ბარამიძე, არნოლდ ჩიქობავა, სერგი ჯიქია. ესეც ქალბატონი ელოს დამსახურება იყო. თვით ქალბატონი ელო კი არაერთი სამეცნიერო საბჭოს წევრი გახლდათ. ამავე დროს იგი იყო დიდი საზოგადო მოღვაწე. ეს თითქოს თვალში საცემი არ იყო, მაგრამ დღეს ჩვენ დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ის საკმაოდ აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. თუნდაც მისი ბოლო წერილი რომ გავიხსენოთ „საქართველოს რესპუბლიკაში“ გამოქვეყნებული – „ამ საქმეში აჩქარება არ ეგების“. წერილი ეხება მუზეუმებში დაცული სიძველეების ეკლესიისათვის გადაცემის საკითხს. აქ შესანიშნავად ჩანს ქალბატონი ელო, როგორც საზოგადო მოღვაწე, ქვეყნის მასტაბით მოაზროვნე ადამიანი.

6060 ქაჯაია

ქალბატონ ელოს უფრო ადრე შევხვდი, ვიდრე ხელნაწერთა ინსტიტუტში დავიწყებდი მუშაობას. ეს იყო ტრიფონ რუხაძის სადოქტორო დისერტაციის დაცვაზე. ქალბატონი ელო მისი ოპონენტი იყო. მე იმდენად მოვიხიბლე მისი გამოსვლით, მისი აზროვნებით, მისი ცოდნით, რომ ცხოვრების მიზნად დავისახე მემუშავა იქ, სადაც ქალბატონი ელო იქნებოდა. ამას წინ უძღლდა ასპირანტურის წლები. ასპირანტურაში ჩემი ხელმძღვანელები იყვნენ ალექსანდრე ბარამიძე და ლეო მენაბდე. ვმუშაობდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში. ასპირანტურის დამთავრების შემდეგ ერთი წელი უმუშევარი ვიყავი, რადგან სამნი ვიყავით ერთ ადგილზე და გაძნელდა ჩვენთვის საათების გამოძებნა. მაგრამ ბედის შენევნით მოვხვდი ქალბატონ ელოსთან. ჩემი პირველი შრომები უნდა გამოქვეყნებულიყო აკადემიკოს სიმონ ყაუხჩიშვილის წარდგინებით. მან გამაგზავნა ქალბატონ ელოსთან, როგორც რედკოლეგის წევრთან, რათა მას წაეკითხა და თავისიაზრი გამოეთქვა მათ შესახებ. როცა მივედი ქალბატონ ელოსთან ჩემი შრომების წამოსაღებად, შემაქო და შევატყვე, რომ კმაყოფილი იყო. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ ჩემი მუშაობა ხელნაწერთა ინსტიტუტში უცნაურად დაიწყო. მე მივედი ქალბატონ ელოსთან და ვუთხარი, რომ თანახმა ვიყავი მემუშავა მასთან წებისმიერ თანამდებობაზე, რომ შემდგომში ჩავმდგარიყავი მეცნიერთა რიგებში. ქალბატონმა ელომ შემომთავაზა მისი პირადი მდივნობა, ვიდრე მეცნიერის შტატი გამოჩნდებოდა. მე სიამოვნებით დავთანხმდი და 1975 წლის 25 აგვისტოს დავიწყე ხელნაწერთა ინსტიტუტში ქალბატონი ელოს მდივნად მუშაობა. უნდა გითხრათ, რომ ეს სამუშაო ბევრად სცილდებოდა მდივნის მოვალეობებს და არც ვნანობ, რადგან ეს იყო ჩემი ცხოვრების უბედინიერესი და საუკეთესო წლები.

სალიების ფონდი ეს ის თემაა, რომელზეც გაუთავებლად შეიძლება საუბარი. ეს ფონდი მოიცავს 4500 ერთეულს, მხოლოდ უცხო ენებზე ლიტერატურას და მთლიანად არის მისადაგებული ხელნაწერთა ინსტიტუტის პროფილთან. მარტო ორი გამოცემის – Patrologia Greaca და Patrologia Latina-ს დასახელებაა საკარისი იმისათვის, რომ ამ ფონდის მნიშვნელობაზე ვილაპარაკოთ. ეს ორი გამოცემა სრული სახით მხოლოდ ჩვენს ინსტიტუტშია. ფონდის ჩამოსვლამდე ჩვენს მეცნიერებს ამ გამოცემებით სარგებლობისათვის მოსკოვში უხდებოდათ წასვლა. ქალბატონმა ელომ საფრანგებში მივლინებით ყოფნის დროს გაიცნონ ნინო და კალისტრატე სალიები. ისინი ძალიან დაახლოვდნენ. დარწმუნებული ვარ, რომ ნინო სალიას პირადი სიმპათიები ქალბატონი ელოსადმი გახდა ამ ფონდის შექმნის საბაზი. რომ არა ქალბატონი ელო, შეიძლება ეს უნიკალური ფონდი არც გვქონდა. ამ ფონდმა შესამჩნევად ასწია ქართული მეცნიერების დონე. დაარსების დღიდან განვაგებდი ამ ფონდს და შემიძლია ვთქვა, რომ არ დარჩენილა საქართველოში არც ერთი სამეცნიერო დაწესებულება, რომლის თანამ-

შრომლებსაც არ ესარგებლათ ამ ფონდით. არა მარტო ჩვენი მეცნიერები, არამედ ჩვენთან ჩამოსული ყველა უცხოელი ქართველოლოგი სალიების კაბინეტის ხშირი სტუმარი იყო. კალისტრატე და ნინო სალიების ახლო ნათესავებიც არაერთხელ ყოფილან ჩვენთან. ქალბატონი ელო ძალიან ამაყობდა სალიების ფონდით. იგი აქტიურად მონაწილეობდა არა მხოლოდ ფონდის ჩამოტანაში, არამედ ამ კაბინეტის მოწყობაშიც. მას აინტერესებდა ყველაფერი – როგორი კარადები შევუკვეთეთ, როგორ დალაგდა წიგნები, როგორ გალამზდა კაბინეტი. ძალიან სამწუხაროა, რომ ამჟამად ამ კაბინეტის ფუნქციონერება შეწყვეტილია. კიდევ ვიმეორებ, რომ ამ ფონდმა ძალიან დიდი როლი შეასრულა ქართული პუმანიტარული მეცნიერების განვითარების საქმეში.

ახლა მინდა ვილაპარაკო ქალბატონ ელოზე როგორც მეცნიერზე. ინსტიტუტში რომ მოვედი, მე უკვე მეცნიერებათა კანდიდატი ვიყავი, შრომებიც მქონდა გამოქვეყნებული. მე არ ვიყავი ხელნაწერთა ინსტიტუტის აღზრდილი. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ინსტიტუტში მოვედი, არც ერთი სტრიქონი არ გამომიქვეყნებია ქალბატონი ელოს გარეშე. იგი ყოველთვის დაუზარებლად კითხულობდა, რჩევებს მაძლევდა. არ მახსოვს, რომ მისი შენიშვნა არ გამეტვალისწინებინოს. იგივე შეიძლება ითქვას ინსტიტუტის ნებისმიერ თანამშრომელზე. ახლაც მიკვირს, როგორ შეეძლო ასეთ ბრწყინვალე მეცნიერს, უამრავი ფუნდამენტური შრომის ავტორს, არ დაეტოვებინა უცხოურადლებოდ არც ერთი თანამშრომელი, მიუხედავად ასაკისა და მდგომარეობისა; როგორ ურჩევდა ახალგაზრდა მეცნიერებს მომავალ სამეცნიერო თემებს, როგორ აყენებდა მათ სწორ გზაზე და მერე როგორ კითხულობდა მათ ნაშრომებს. ქალბატონი ელოს ვერდიქტი საბოლოო იყო. მე ბედნიერი ვარ, რომ მომიხდა მის გვერდით მუშაობა და ხშირად მისი შექებაც დამიმსახურებია. მოხარული ვარ იმისა, რომ ქალბატონი ელო მენდო – მე ხომ არ ვიყავი ხელნაწერთა ინსტიტუტის აღზრდილი. მან ხელი გამომინდა, მე კი ვცდილობდი ეს ნდობა გამემართლებინა.

ქალბატონი ელო ინსტიტუტის დირექტორი იყო. ვფიქრობ, „დირექტორი“ ვერ ასახავს იმას, რაც ქალბატონი ელო იყო ხელნაწერთა ინსტიტუტისათვის. ის კი არ განაგებდა ინსტიტუტს, რაც რიგითი საკითხების მოგვარებაში გამოიხატებოდა. ქალბატონმა ელომ გააგრძელა ილია აბულაძის დაწყებული საქმე და შექმნა უძლიერესი ფილოლოგიური სკოლა, რომლის მსგავსი ძალიან ცოტაა მსოფლიოში. ამას მან მიაღწია თავისი დაუღალავი შრომით, ზრუნვით თითოეულ ჩვენგანზე, უშურველი კონსულტაციებით. ქალბატონი ელო ჩვენ გვზრდიდა როგორც მეცნიერებს. ინსტიტუტი, რომელიც მდებარეობდა რუსაძის 1-ში, ყველა დიდი სამეცნიერო ცენტრისათვის იყო ცნობილი. შემდეგ უკვე ჩვენი შრომებიც გავიდა საზღვარგარეთ. ქალბატონმა ელომ ისეთი ძლიერი სკოლა შექმნა, რომ ჩამოყალიბდა მონუმენტური ინსტიტუტი, რომელსაც ვერაფერი დააკლო ვერც საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურმა პროცესებმა, ვერც სიცივემ, ვერც გაჭირვებამ. მაოცებდა ჩვენი თანამშრომელების ძალა, რომ მდებმაც თავისი

შრომებით სახელი გაუთქვეს თავის ქვეყანას, თავის ხალხს. უკიდურესი გაჭირვების დროსაც კი ინსტიტუტი სავსე იყო თანამშრომლებით. მეც ერთ-ერთი მათგანი ვიყავი, როგორც სისხლი სისხლთაგანი და ხორცი – ხორცთაგანი. ყველასათვის ცნობილია ჩვენი პროფესიული დაავადება – მხედველობის დაქვეითება, ასევე სიმსივნეური დაავადებები. ბევრმა ჩვენმა თანამშრომელმა ამ დაავადების გამო ხანდაზმულ ასაკს ვერ მიაღწია. მიუხედავად ამისა, ისინი დაუღალავად შრომობდნენ და აგრძელებდნენ ილია აბულაძისა და ელენე მეტრეველის დანერგილ ტრადიციას. შეიძლება ითქვას, რომ ისინი ფანატიკოსები იყვნენ თავისი საქმისა.

როგორც ყველა დიდი ადამიანისათვის არის დამახასიათებელი, ქალბატონ ელოს გაცნობიერებული ჰქონდა თავისი როლი, ვინ იყო და რა უნდა გაეკეთებინა თავისი ქვეყნისათვის, თავისი ხალხისათვის. დღეს, როგორც არასდროს, ყველა ჩვენგანს საოცრად აკლია ქალბატონი ელო. მინდა გამოვყო მისი შემდეგი თვისებები – არავითარი პოპულიზმი, არავითარი ქედმაღლობა. იგი იყო დიდთან დიდი და პატარასთან – პატარა. ნებისმიერ ჩვენგანს შეეძლო შესულიყო მასთან ნებისმიერ დროს და მიეღო მისი რჩევა. რასაკვირველია, ჩვენ შორის იყო რაღაც მიჯნა, რომელიც დიდ პატივისცემასა და მოწინებაში გამოიხატებოდა. მაგრამ მასთან ურთიერთობა ძალიან ადვილი იყო.

მოუხედავად იმისა, რომ ინსტიტუტში მოსვლიდან ოც დღეში საკანდიდატო დისერტაცია დავიცავი, მე მაინც არ მქონდა უქმარისობის გრძნობა იმის გამო, რომ მეცნიერის ადგილი ვერ დავიკავე და თითქმის ორი წელიწადი ქალბატონი ელოს პირადი მდივნის მოვალეობას ვასრულებდი. ამის მიზეზი ის გახლდათ, რომ ამ ორ წელიწადში მე ძალიან ბევრი რამ ვისწავლე ქალბატონი ელოსგან, უდიდესი გამოცდილება მივიღე მასთან მუშაობით და მასთან სიახლოვით. როგორც ზემოთ უკვე ვთქვი, ეს იყო ჩემი ცხოვრების უბედინიერესი წლები. ვფიქრობ, ქალბატონი ელოც კმაყოფილი იყო ჩემი მუშაობით და შეიძლება ამიტომაც გაახანგრძლივა ჩემი პირად მდივნად მუშაობა. მერე კი, როცა სალიების ფონდი ჩამოვიდა საფრანგეთიდან, ქალბატონმა ელომ გადამიყვანა ამ ფონდში, თავდაპირველად ბიბლიოთეკარის, შემდეგ უკვე მეცნიერი თანამშრომლის თანამდებობაზე. ყველა ჩემი წარმატება სამეცნიერო საქმიანობაში უკავშირდება ხელნაწერთა ინსტიტუტს და ქალბატონი ელოს სახელს. სამწუხაროდ, ახლა ინსტიტუტში აღარ ვარ, კონკურსი ვერ გავიარე. შორიდან ვადევნებ თვალს ინსტიტუტს და ბევრი რამ არ მომწონს, რაც ახლა იქ ხდება. არაფერს ვამბობ იმ გაუგებრობაზე, რასაც ინსტიტუტისათვის კორნელი კეკელიძის სახელის ჩამოცილება ჰქვია. ამბობენ, ჩვენს ახალგაზრდა მესვეურებს უთქვამთ – არ არის კორნელი კეკელიძე იმ დონის მეცნიერი, რომ ინსტიტუტს მისი სახელი ერქვასო. ძალიან სამწუხაროა, თუ მართლა ასე ფიქრობენ. კორნელი კეკელიძის ტიტანურ მხრებზე დგას ქართული თხუთმეტსაუკუნოვანი ქართული მწერლობა. ნუთუ იგი არ იმსახურებდა იმას, რომ ხელნაწერთა ინსტიტუტი მისი სახელობის ყოფილიყო? გარდა ამისა, ჩვენს ინ-

სტიტუტს საერთაშორისო სამეცნიერო ცენტრებში სწორედ მისი სახელით იცნობდნენ. სხვა ბევრი რამ არის მიუღებელი ჩემთვის, თუნდაც გარეთ მყოფისათვის. მე ოცდათი წელი გავატარე ხელნაწერთა ინსტიტუტში. არ ყოფილა არც ერთი დღე ჩემს ცხოვრებაში ინსტიტუტის გარეშე. როცა ჩემს პირველ წიგნს ვამზადებდი გამოსაცემად, 10 წლის მანძილზე დილით 8 საათზე უკვე ინსტიტუტში ვიყავი, რომ წიგნზე მემუშავა. ამ წლების მანძილზე არც შვებულებით მისარგებლია. ახლა კი ძალიან მტკივა გული, რომ ბევრი რამ შეიცვალა ინსტიტუტში. საუკეთესო მეცნიერები ინსტიტუტს გარეთ დარჩნენ, მათი ადგილები კი ხელმძღვანელთა მეგობრებმა დაიკავეს. ქალბატონი ელო (ასე იყო ილია აბულაძის დროსაც) ყველა ახალ მოსულ თანამშრომელს ორი წელი მაინც ცდიდა, ამუშავებდა, შეიძლება მისთვის შეუფერებელ უბანზეც კი და მხოლოდ მას შემდეგ აიყვანდა მას მუდმივ შტატში, როცა დაინახავდა, რომ ეს ახალგაზრდა ამას იმსახურებდა. მისთვის უცხო იყო ნათესაობა, ნაცნობობა. მთავარი კრიტერიუმი იყო საქმი-სადმი თავდადება. ხელნაწერთა ინსტიტუტში რჩეულნი მოდიოდნენ და ამიტომაც იქცა ის ქართული ფილოლოგის კვლევის ერთ-ერთ შესახიშნავ კერად. კორნელი კეკელიძე სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე ამბობდა, რომ ყველაფერი გააკეთეთ იმისათვის, რომ ქართველოლოგიამ უცხოეთში არ გადაინაცვლოს. ხელნაწერთა ინსტიტუტის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ მან ეს შეძლო და ეს გახლავთ ილია აბულაძისა და ელენე მეტრეველის დამსახურება, რომელთაც შექმნეს ბრწყინვალე ქართველოლოგიური სკოლა, ქართული მწერლობის შესწავლის უძლიერესი ცენტრი. ქალბატონმა ელომ გააკეთა ის, რომ მთელი მსოფლიოდან მოიზიდა ქართველოლოგები, რომელიც ჩამოდიოდნენ ჩვენთან და ჩვენგან სწავლობდნენ.

განსაკუთრებული იყო ქალბატონი ელოს დამოკიდებულება უცხოელ მეცნიერებთან. მე უშუალო მხილველი გახლდით ამ ურთიერთობებისა, რადგან ყველა ჩამოსული სტუმარი სალიას კაბინეტში მუშაობდა ხოლმე. ქალბატონი ელო ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ მათ კარგად ეგრძნოთ ჩვენთან თავი და არ შექმნოდათ პრობლემები მუშაობის დროს. რაც მთავარია, ის ცდილობდა გაელვიდებინა მათში დიდი ინტერესი ქართული კულტურისადმი. ის, რაც ახლა ხდება ინსტიტუტში, ჩემთვის სრულიად მიუღებელია. ინსტიტუტის მესვეურებმა ისეთი გაუგონარი თანხები დაანესეს ხელნაწერით სარგებლობის თუ ფოტოპირების გადაღებისათვის, რომ ალბათ ცოტა მათგანი თუ შეძლებს ამ თანხების გადახდას. მოგეხსენებათ, მეცნიერები არც უცხოეთში არიან ფინანსურად ძლიერნი. მახსოვეს, როცა მე ჩართული ვიყავი დიდ საერთაშორისო პროექტში, რომელიც ითვალისწინებდა ბასილი კესარიელის თხზულებათა სრული კორპუსის გამოცემას ბერძნულ, სირიულ, ქართულ, სომხურ, კოპტურ და ა.შ. ენებზე, მე დავალებული მქონდა ქართული მასალის მომზადება. ახლა უკვე გამოვიდა 8 ტომი ბასილის თხზულებებისა. სწორედ ამ პროექტზე მუშაობის დროს მივიღე წერილი კანადელი მეცნიერის, პოლ ფედვიკისგან, რომელიც მთხოვდა მისთვის გამეგზავნა ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ბასი-

ლის ბერძნული ხელნაწერის მიკროფირი. ეს გახდავთ XI საუკუნის უნიკალური ხელნაწერი. შევედი ქალბატონ ელოსთან და გადავეციამ მეცნიერის თხოვნა. ქალბატონმა ელომ მაშინვე გამაგზავნა საცავში, რათა დაემზადებინათ მისთვის მიკროფირი და გავუგზავნეთ კიდეც. არავითარი თანხა ამაში ქალბატონ ელოს არ მოუთხოვია. ვატიკანში მუშაობს ბერძენი მეცნიერი ხრისტოს კანავასი, რომელსაც იქ სტიპენდია აქვს დანიშნული. როგორ შეძლებს ეს მეცნიერი გვერდში 30\$-ის გადახდას? ამით ჩვენ დავკარგავთ ქართული კულტურით, ძველი ქართული მწერლობით დაინტერესებულ მეცნიერებს, ჩვენს მეგობრებს და მხარდამჭერებს. ქალბატონი ელო ყოველთვის უსასყიდლოდ აძლევდა დაინტერესებულ მეცნიერებს ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ხელნაწერებით სარგებლობის უფლებას. მე აღარ ვლაპარაკობ იმაზე, თუ როგორ ზრუნავდა იგი ჩვენი სტუმრების ყოფითი საკითხების მოსაგვარებლად.

ისევ მინდა დავუბრუნდე სალიების ფონდის საკითხს. როცა ფონდი ჩამოვიდა საფრანგეთიდან, მე დამევალა ამ ფონდის კატალოგიზაცია. ეს საკმაოდ რთული და საპასუხისმგებლო საქმე იყო. რამდენადაც მე არ ვიყავიამ საქმეში განაფული, ქალბატონმა ელომ მოიწვია გამოცდილი ბიბლიოთეკარი, ქალბატონი თინა ჯანელიძე. ჩვენ ერთად დავამუშავეთ 1000 წიგნი. შემდეგ, როცა ქალბატონ თინას გაუჭირდა ხშირად სიარული – ასაკოვანი ქალბატონი გახლდათ, მე შევთავაზე ქალბატონ ელოს მარტო დამემუშავებინა დანარჩენი 3500 წიგნი. ქალბატონმა თინამ ისე კარგად მასწავლა ეს საქმე, რომ დამოუკიდებლადაც შევძლებდი მუშაობას. ქალბატონი ელო მენდო და მთელი ფონდი დამუშავდა, გაკეთდა კატალოგი, წიგნები დალაგდა ბუდობრივად – თემატიკის მიხედვით. ეს ძალიან უადვილებდა კაბინეტში სამუშაოდ შემოსულ მკითხველს სასურველი წიგნის მოძებნას. მაგრამ მოხდა ისე, რომ რეფორმა, რომელსაც ინსტიტუტში ატარებენ, პირველ რიგში შეეხო სალიების ფონდს, რაც იმაში გამოიხატა, რომ გაანადგურეს კატალოგი, წიგნები დააწყვეს ფორმატისა და ფერის მიხედვით. როგორც ამბობენ, იგივე ბედი ეწვია ინსტიტუტში არსებულ სხვა კაბინეტებსაც.

სალიების ფონდი ფასდაუდებელი საგანძურია. მისმა ჩამოტანამ საქართველოში საოცრად ასწია თითოეული ჩვენი თანამშრომლის კვალიფიკაცია, მათ შორის ჩემიც. მინდა ორიოდე სიტყვა ვთქვა კალისტრატე და ნინო სალიებზე. ყველასათვის ცნობილია, რომ ესენი იყვნენ საფრანგეთში მცხოვრები ქართველი ემიგრანტები. სწორედ მათი საჩუქარია სალიების ფონდი. იდეა, როგორც ამბობენ, ქალბატონ ელოს ეკუთვნოდა. ნინო სალიამ 100000\$ გადაიხადა ამ წიგნების შესაძენად. ამ ფონდში წარმოდგენილია უძვირფასესი ლექსიკონები, პატრისტიკული ლიტერატურა, ხელოვნებათმცოდნება, ისტორია, ენათმეცნიერება და უამრავი სხვა რამ, ყველაფერი ის, რაც ჩვენი ინსტიტუტის პროფილს მიესადაგება. ეს ფონდი ლაშა ჯანაშიამ ჩამოიტანა საფრანგეთიდან. მან არაერთი წერილი მიუძღვნა ამ ფონდს და მის დამაარსებლებს. მეც რამდენიმეჯერ გამოვაქვეყნე წე-

რილები ფონდის უდიდესი მნიშვნელობის შესახებ. ჩვენმა პუბლიკაციებმა დიდი ინტერესი გამოიწვია ქართულ საზოგადოებაში. ხშირად ვღებულობდი წერილებს, სადაც მთხოვდნენ უფრო დაწვრილებით მიგვეწოდებინა ცნობები ნინო და კალისტრატე სალიების შესახებ. ძალიან მტკიცა გული, რომ დღეს ეს ფონდი სათანადოდ ვეღარ ემსახურება მკითხველებს.

ცისანა ბიბილეიშვილი

ხელნაწერთა ინსტიტუტში ვიდრე დავიწყებდი მუშაობას, ვმუშაობდი მეცნიერებათა აკადემიის აბასთუმნის ობსერვატორიაში. რამდენიმე ხნით ადრე მქონდა შემოთავაზება უნივერსიტეტიდან და ვაპირებდი იქ გადასვლას. მაგრამ ბატონი ევგენი ხარაძე კატეგორიული წინააღმდეგი იყო და მეც დავრჩი. რამდენიმე წლის შემდეგ ვასწავლიდი ფრანგულ ენას ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ერთხელაც, დამიბარა ქალბატონმა ელომ და შემომთავაზა გადასულიყავი ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინფორმაციის განყოფილებაში. როცა ეს ვუთხარი ბატონ ევგენის, ის საშინლად აღშფოთდა და ორი კვირა ხმას არ მცემდა. მაგრამ ორი კვირის შემდეგ დამიბარა და მითხრა: „შენ ისეთ ადამიონთან აპირებ გადასვლას, რომ მე მორალური უფლება არ მაქვს ხელი შეგიშალო. რომ არა ქალბატონი ელო, სხვასთან არ გაგიშვებდი“. ამის შემდეგ გადმოვედი ხელნაწერთა ინსტიტუტში. ეს იყო 1981 წელი. ბატონი ევგენისაოცრად დიდ პატივს სცემდა ქალბატონ ელოს. ყოველთვის, როცა მასთან მივდიოდი ან სადმე შევხვდებოდი, აუცილებლად მოიკითხავდა. შემდეგ, 1988 წელს, როცა ქალბატონი ელო გადადგა დირექტორობიდან, ბატონი ევგენი ძალიან შეწუხდა და მითხრა: „ძალიან იჩქარა, არ უნდა წასულიყო“. ასეთივე დამოკიდებულება ჰქონდა ქალბატონ ელოს ბატონი ევგენისადმი. უკვე შემდგომ პერიოდში, როცა თვითონაც მოხუცებული იყო და სახლიდან ვეღარ გამოდიოდა, ძალიან წუხდა მის ავადმყოფობას. ბატონი ევგენის გარდაცვალების ამბავი დიდხანს არ მითქვამს. მერე კი, როცა გაიგო, ხშირად მთხოვდა მის საფლავზე წაყვანას. სულ რაღაც

ელენე მეტრეველი, ცისანა ბიბილეიშვილი, ვინჩენტ პოველი. 1990 წელი

მიზეზს ვპოულობდი, რომ ეს მისი სურვილი არ შემესრულებინა – თუ ზამთარი იყო, ვეუბნებოდი, რომ ახლა ძალიან ცივა; თუ ზაფხული იყო, ახლა ძალიან ცხელა და რომ აგრილდება, მერე წაგიყვანთ-მეთქი.

ქალბატონი ელო სხვა ადამიანი იყო სახლში და სულ სხვა – ინსტიტუტ-ში. ინსტიტუტში ის იყო ყველას სთან ოფიციალური, მკაცრი, ნამდვილი დირექტორი, თვით ძალიან ახლობლებთანაც კი. სახლში იგი იყო საოცრად თბილი, ახლობელი, გახსნილი. აინტერესებდა ყველაფერი. თუ რამე გიჭირდა, ცდილობდა დაგხმარებოდა. ინსტიტუტში კი მისი სთვის ყველა თანამშრომელი ერთი იყო. დილით, ათის ნახევარზე, ყველას ამონმებდა. დარეკავდა კანცელარიაში და მოიკითხავდა ამა თუ იმ თანამშრომელს. მერე დაიბარებდა, ჰკითხავდა, შეიძლება რაიმე უმნიშვნელო რაიმეს. ვთქიქრობ, ამით ყველას ამონმებდა. მოკლედ, ის ინსტიტუტში იყო ჩვეულებრივი დირექტორი. მისთვის მთავარი იყო საქმე. მახსოვს, ერთ წელიწადს, ახალი წლის წინა დღეებში, ერთად ვიმუშავეთ და ფაქტიურად დავამთავრე თარგმნა. ამიტომ ახალი წლის შემდეგ ავიდე შვებულება – რამდენიმე დღით აბასთუმანში მინდოდა წასვლა. მაგრამ ეს ვერ მოვახერხე, რადგან 2 იანვარს ქალბატონმა ელომ სახლში დამიბარა და ვიდრე ეს ჩემი თარგმანი არ გადავცემდე, არ გამიშვა.

ასევე არ შემიძლია არალვნიშნო მისი პრინციპულობა. მეცნიერებათა აკადემიაში ქალბატონი ელო ძალიან დიდ ავტორიტეტად ითვლებოდა. მის სიტყვას ყოველთვის ანგარიშს უწევდნენ. მე მახსოვს სამი ისეთი შემთხვევა, როცა არჩევნების დროს იგი უბრალოდ არ წავიდა აკადემიაში – მას არ უნდოდა ხმა მიცდა იმ ადამიანისათვის, რომელიც მას ამის ღირსად არ მიაჩნდა. ერთხელ, როცა დაურეკეს აკადემიიდან და უთხრეს, რომ ხვალ უნდა მობრძანდეთ ხმის მისაცემადო, მან უპასუხა – ხვალ მე ავად ვიქნები.

მინდა გავიხსენო ქალბატონი ელო ხელნაწერების საცავში, როცა ის მეგზურობას უწევდა უცხოელ მეცნიერებს. მე არაერთხელ მქონია ბეჭინიერება მომესმინა მისი არაჩვეულებრივად ლაკონური, საინტერესო და ყოვლისმომცველი საუბრები ქართული ხელნაწერების შესახებ. იგი ისეთი სიყვარულით უყვებოდა უცხოელებს ამ ხელნაწერებზე, რომ ეს სიყვარული მათაც გადაედებოდათ ხოლმე.

ქალბატონ ელოს სთან ერთად არაერთხელ ვყოფილვარ ქალაქებარეთ, მაგრამ განსაკუთრებული იყო ჩვენი მოგზაურობა კახეთში. თბილისში ჩამოსული იყვნენ ფრანგი მეცნიერები, უან-პიერ მაე და უაკლეფორი. დოდო ნინუას, ან გარდა ცვლილი ჩვენი თანამშრომლის და მისი მეუღლის, ჯუნაზალდასტანიშვილის თაოსნობით დავგეგმეთ კახეთში წასვლა. ქალბატონმა ელომ გვითხრა, რომ არაფერი განსაკუთრებული საჭირო არ არის, მე წამოვიდებ ბუტერბროდებს და ეს სავსებით საკმარისი იქნებაო. ცხადია, დოდო ამას არ დასჯერდა და სათანადოდ მოემზადა მოგზაურობისთვის. დილაადრიან გავემგზავრეთ. გადავედით გომბორზე. ჩვენი სტუმრები აღფრთოვანებული იყვნენ. განსაკუთრებით მახსოვს ლეფორის აღტაცება ძველი შუა მთით. ბოლოს ჩავედით თელავში, სადაც დაგვხვდნენ ჯუნას

მეგობრები და არაჩვეულებრივ სუფრასთან მიგვიწვიეს. ჩვენც და ჩვენმა სტუმრებმაც ძალიამ მოვილხინეთ. ჯუნას მეგობრები შესანიშნავად მღეროდნენ. მიუხედავად ამისა, შვიდი საათი შესრულდა თუ არა, ქალბატონმა ელომ დაიყინა თბილისში გამგზავრება. წასვლა კი არც სტუმრებს უნდოდათ და არც ჩვენ. მაშინ ჯუნამ ასეთი რამ მოიფიქრა – ქალბატონ ელოს უთხრა, რომ ახლა მგზავრობა ძალიან გაგვიჭირდება, რადგან ნახირი ბრუნდება სახლში და გზებზე საცობები იქნება. ქალბატონმა ელომაც დაუჯერა და დავრჩით. ლენინი ლამის თორმეტ საათამდე გაგრძელდა.

არასდროს დამავიწყდება 1991 წლის დეკემბერი, როცა თბილისში უკვე დაძაბულობაა. კიტოვანი დაბანაკებულია ტელევიზიაში. რადიოთი ვისმენთ ინფორმაციას, რომ ხუთ საათზე ომი დაიწყება. შუა დღეზე ქალბატონი ელო მორბის ინსტიტუტში (ამ დროს ის დირექტორი აღარ არის) და გვეუბნება: „ინსტიტუტი საფრთხეშია, შეიძლება ტელევიზიასთან დაიწყოს შეტაკება და მე უნდა ღამე აქ დავრჩი“. ცხადია, მას მარტო არ დავტოვებდით და დაახლოებით ათი თანამშრომელი მასთან ერთად დავრჩით. მახსოვეს, მესახლში გავიქცი, თბილი ქურთუკი და შავი პური მოვიტანე (მძიმე დღეები იყო და სხვა საჭმელი სახლში არც მქონდა). ქალბატონ ელოს ყველაზე მეტად ხანძრის ეშინოდა. გეგმაც კი გვერდა, როგორ უნდა ამოგველო ეზოს აუზიდან ვედროებით წყალი ცეცხლის ჩასაქრობად. უკვე დაღამებული იყო, როცა ორი ჩვენი თანამშრომელი მოკლე გზით ჩავიდა ტელევიზიასთან. იქიდან კი საიმედო ცნობა მოიტანეს – კიტოვანმა დატოვა ტელევიზია. ქალბატონმა ელომ შევებით ამოისუნთქა. ინსტიტუტი გაადარჩა. ხელნაწერებს აღარაფერი ემუქრებოდა და ჩვენც წავედით სახლებში. რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა მართლა დაიწყო თბილისის ომი და ისევ გაჩინდა ხანძრის საშიშროება, ისევ ქალბატონი ელოს თაოსნობით ხელნაწერები საცავებიდან სარდაფებში ჩავიტანეთ – ინსტიტუტის თანამშრომლებმა ცოცხალი ჯაჭვი გავაკეთეთ და ისე ვეზიდებოდით ხელნაწერებს. ამ დღეებშიც ყველაზე აქტიური ქალბატონი ელო იყო. იგი ამ ხელნაწერებით ცხოვრობდა და მთელი თავისი ცხოვრება მათ შესწავლას, მოვლა – პატრონობას მოახმარა.

განსაკუთრებული იყო ქალბატონი ელოს ურთიერთობა უცხოელ მეცნიერებთან. ყველაფერმა ამან ჩემ თვალწინ ჩაიარა. მაგრამ როცა მის არქივს ვამუშავებდი, სულ სხვა თვალით დავინახე ბევრი რამ. კორესპონდენტები არიან მსოფლიოს ყველა კუთხიდან – დაწყებული იაპონიიდან და დამთავრებული ევროპის სხვადასხვა ქვეყნით. მას სწერენ სრულიად უცხო ადამიანები – სტუდენტები, რომელთაც სურთ ქართულის შესწავლა, თხოვენ სახელმძღვანელოებს, ლექსიკონებს; სწერენ ძალიან ცნობილი მეცნიერები თავის სამეცნიერო მიზნების თუ პრობლემების შესახებ. ქალბატონი ელო ყველას პასუხობს, ეხმარება სათანადო ლიტერატურის მოპოვებაში. ეს გრძელდება სიცოცხლის ბოლომდე. როცა ამ წერილებს ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით კითხულობ, კარგად ჩანს, რომ თავიდან ეს წერილები ოფიციალურია, შემდეგ კი ისინი ერთმანეთს პირად სატკი-

ვარზეც წერენ, უზიარებენ ერთმანეთს ოჯახურ ამბებს. ზოგიერთ მათ-განთან ისეთი ურთიერთობა დამყარდა, რომ მისი ბავშვობის მეგობრები გეგონებათ. ასეთი ურთიერთობა ჰქონდა მას გერმანელ ფერი ლილიენ-ფელდთან და ფრანგ დენიზ პაპაქრისანთუსთან.

საერთოდ ძალიან საინტერესოა ეს წერილები. ზოგი თხოვს დაეხმაროს მას წიგნებით, ლექსიკონებით. ესენი დამწყები ქართველოლოგები არიან. ქალბატონი ელო მაშინვე უწევს მათ დახმარებას, უგზავნის წიგნებს. გარდა ამისა, იგი აძლევს მათ რჩევებს, იწვევს საქართველოში, რომ უფრო კარგად შეისწავლონ ქართული ენა. დიდი ხნის მეგობრობა აკავშირებდა ქალბატონ ელოს იტალიელ ქართველოლოგთან, ანდრე ჯაკობსთან. ერთ-ერთ წერილში ჯაკობსი წერს: „მე შეიძლება იმედი ვერ გაგიმართლოთ და კარგი ქართველოლოგი ვერ გავხდე, მაგრამ იმას მაინც შევძლებ, რომ აქაურებს კარგად გავაცნო საქართველო“. უცხოეთში მოღვაწე ქართველოლოგებით უკირაიმე ახალ ქართულ მასალას ნახავდნენ უცხოურ სიძვე-ლეთსაცავებში, პირველ რიგში ქალბატონ ელოს შეატყობინებდნენ ხოლმე და რჩევას ეკითხებოდნენ – პირველი ექსპერტი ყოველთვის ქალბატონი ელო იყო. საკმარისი იყო რომელიმე მათგანი თბილისში ჩამოსულიყო, რომ აქ ქალბატონი ელო არა მხოლოდ სამეცნიერო საქმიანობაში ეხმარებოდა მათ, არამედ ზრუნავდა იმაზე, რომ მათ ყოფითი პრობლემებიც მოგვარებული ჰქონდათ. ხშირად იწვევდა სახლში სადილად. ქალბატონი ელოს ეს დამოკიდებულება უცხოელებისადმი კარგად ჩანს ფრანგი მეცნიერის, ბერნაუ უტიეს წერილებიდან. მისი პირველი წერილები ქალბატონ ელო-სადმი იწყება მიმართვით – ძვირფასო ქალბატონო ელენ! და ბოლოს – ჩემო ქართველო დედა! ეს შემთხვევითი არ არის, რადგან ქალბატონი ელო მართლაც დედასავით ზრუნავდა მათზე. ძალიან კარგად მახსოვს მისი დამოკიდებულება ფრანგი მეცნიერის, უაკ ლეფორტისადმი. ყოველ დღე, დილიდან პირველ საათამდე, ისინი ქალბატონ ელოსთან, შინ მუშაობდნენ, მერე აუცილებლად ასადილებდა, შემდეგ ერთად მოდიოდნენ ინსტიტუტში და აქ აგრძელებდნენ მუშაობას ექვს საათამდე. ამის შემდეგ კი მე გადმომილოცავდა ხოლმე ლეფორტზე ზრუნვას, რომ იგი საღამოობით მარტო არ ყოფილიყო, ენახა რაც შეიძლება მეტი. ლეფორტს ძალიან უნდოდა სვანეთის ნახვა. ეს მაშინ ასე ადვილი არ იყო – საჭირო იყო სპეციალური ნებართვა, რომლის მოპოვებასაც სჭირდებოდა საკმაო დრო და დასაბუთება იმისა, თუ რატომ უნდა წასულიყო ეს მეცნიერი სვანეთში. ლეფორტის ერთ-ერთი ჩამოსვლის დროს დასაბუთება კი წარადგინა ქალბატონმა ელომ, მაგრამ ნებართვის მიღებას გარკვეული დრო სჭირდებოდა. ლეფორტი კი უკვე რამდენიმე დღეში საფრანგეთში უნდა დაბრუნებულიყო. მაშინ ქალბატონმა ელომ დამავალა მისი ყაზბეგში წაყვანა ყოველგვარი ნებართვის გარეშე – ამას ჩემს თავზე ვიღებო. მართლაც, დილაადრიან გავემგზავრეთ მე და ლეფორტი ყაზბეგში ჩვეულებრივი სარეისო ავტობუსით. ჩვენი სტუმარი აღფრთვანებული დარჩა ყაზბეგით. ამ მოგზაურობის შესახებ, საბედ-

ნიეროდ, არავის არაფერი გაუგია.

უაკლეფორი აღმერთებდა ქალბატონ ელოს. ისინი რამდენიმე წელს მუშაობდნენ ერთად ივირონის აქტებზე. ყოველი გამგზავრების წინა დღეს ლეფორს მივყავდი ბაზარში, სადაც ყიდულობდა უამრავ ქრიზანტემას, იმდენს, რომ ორივეს ძლივს მიგვქონდა და მიართმევდა ხოლმე ქალბატონ ელოს. თავიდან ქალბატონი ელო პროტესტს გამოთქვამდა – რა ამბავია ამდენი ყვავილი, რა საჭირო იყო. მაგრამ შემდეგ უკვე მიეჩვია ამ რიტუალს და სიამოვნებით იღებდა ყვავილებს. თვითონ კი აუცილებლად შამპანურს გვახვედრებდა. ასეთი იყო მათი დამშვიდობების ცერემონიალი.

ძალიან საინტერესოა, როგორ გაიცნო ქალბატონმა ელომ ბერნარ უტიე. ქალბატონი ელო მივლინებით იმყოფებოდა პარიზში. ერთ დღეს, როგორც იგი იგონებდა, ხარების დღესასწაულზე, შევიდა პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში და თავისი მაგიდისკენ მიმავალმა ერთ-ერთ მაგიდაზე შენიშნა გადამლილი ქართული ხელნაწერი – გიორგი მთაწმიდელის ავტოგრაფი. ქალბატონი ელო ძალიან დაინტერესდა, ვინ უნდო ყოფილიყო ამ ხელნაწერზე მომუშავე. ცოტა ხნის შემდეგ მან დაინახა ბერის სამოსში გამოწყობილი მამაკაცი, რომელიც ამ ხელნაწერს მიუჯდა. მაგრამ ქალბატონმა ელომ ვერ შეძლო მისი სახის დანახვა. იმ საღამოს იგი სადილად იყო მიწვეული კალისტრატე სალიას ოჯახში. მისი მისვლიდან ცოტა ხნის შემდეგ დაირეკა ზარი და კალისტრატე სალიამ შემოიყვანა ორი ახალგაზრდა და წარუდგინა ქალბატონ ელოს დამწყები ქართველოლოგები – ბერნარ უტიე და მიშელ ვან ესბროკი. პირველი მათგანი იყო სწორედ ის ახალ-

კოტე წერთელი, ელენე მეტრეველი, ჰუბერტ კაუფჰოლდი, გერმანია, 1977 წელი

გაზრდა ბერი, რომელიც ქართულ ხელნაწერს კითხულობდა პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში. ამის შემდეგ დაიწყო და ქალბატონი ელოს სიცოცხლის ბოლომდე გაგრძელდა მათი მეგობრობა არა მხოლოდ ქალბატონ ელოსთან, არამედ ხელნაწერთა ინსტიტუტთან. ქალბატონმა ელომ მაშინვე შესთავაზა მათ თბილისში ჩამოსვლა ხელნაწერთა ინსტიტუტში სამუშაოდ. ძალიან საინტერესოა მათი წერილები, რომლებიც დროის საკმაოდ მცირე მონაკვეთებშია მოწერილი. თითქმის ყველა წერილი არის ანგარიში იმის შესახებ, თუ რა გააკეთეს და რას აპირებენ მომავალში. ეს არის მონაფეხის ანგარიში მასწავლებლის წინაშე.

უცხოელ მეცნიერთაგან განსაკუთრებით აფასებდა ქალბატონი ელო ბელგიელ მეცნიერს, უერარ გარიტს. მას მეტრად თვლიდა. ყველა მისი ნაშრომი დაწვრილებით ჰქონდა შესწავლილი. ასევე დიდ პატივს სცემდა თვით უერარ გარიტი ქალბატონ ელოს, რაც ძალიან კარგად ჩანს მისი ერთ-ერთი წერილიდან. როცა მან გაიგო, რომ ქალბატონი ელო პარიზს მიემგზავრებოდა, უერარ გარიტი წერს: „ჩვენთვის დიდი პატივი იქნება, თუ ჩამობრძანდებით ბელგიოში და აქ წაგვიკითხავთ მოხსენებას“. გარიტი საკმაოდ სიტყვაძუნწი კაცი იყო, მაგრამ მაინც ვერ დამალა თავისი აღფრთოვანება ქალბატონი ელოს „იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიის მასალების“ გამოქვეყნების შემდეგ.

ძალიან საინტერესოა როგორ აფასებენ უცხოელი მეცნიერები ქალბატონი ელოს ნაშრომებს. მაგალითად, 80-იანი წლების დასაწყისში ფრანგი მეცნიერი, შარლ რენუ წერდა მას: „ქართული ენის შესწავლას თავი დავანებე, მაგრამ თქვენი „უძველესი იადგარის“ წაკითხვის შემდეგ კვლავ გადავწყვიტე ქართული ენის შესწავლა.“ მან არა მხოლოდ შეისწავლა ქართული, არამედ ფრანგულადაც თარგმნა იადგარი. ჩემთვის განსაკუთრებით ძვირფასია ცნობილი მეცნიერის, უ. სანდერსის წერილი ამსტერდამიდან, სადაც ის წერს: „თქვენი ნაშრომი, ისევე როგორც უდიდესი მეცნიერის, კორნელი კეკელიძის შრომები, ხელნაწერთა ინსტიტუტის გვირგვინის ნამდვილი მარგალიტია“ (1982წ.).

ძალიან განიცადა ქალბატონმა ელომ უერარ გარიტის გარდაცვალება. მას უნდოდა დაეწერა თბილი წერილი მის შესახებ და დაწერა კიდეც. ეს წერილი ჩვენშიც გამოქვეყნდა და „მუზეონშიც“. სხვათაშორის, თვით გარიტი, რომელიც „მუზეონის“ რედაქტორი იყო, როცა უზრნალის განსაკუთრებული ნომერი მზადდებოდა, ყოველთვის თხოვდა ქალბატონ ელოს ახალ წერილებს – მკითხველები მოუთმენლად ელიან თქვენს ახალ სტატიებსი.

თვით ქალბატონი ელო მეტად აფასებდა ფრანგ ბიზანტინისტს, პოლ ლემერლის. ის იყო „ბიზანტიის ისტორიისა და ცივილიზაციის ცენტრის“ ათონის ჯგუფის ხელმძღვანელი. მათი მეგობრობა ივირონის აქტებზე მუშაობამდე დაიწყო. როცა ეს ჯგუფი ათონის სხვა მონასტრების აქტებზე მუშაობდა, ქართული მასალის წაკითხვასა და დამუშავებას ქალბატონ ელოს სთხოვდნენ. მთელი ამ ჯგუფის, და განსაკუთრებით, ლემერლის დამოკიდებულება ქალბატონ ელოსადმი მე თვით დავინახე, როცა ჩავედი

პარიზში, მათთვის სრულიად უცხო ადამიანი. მე დარწმუნებული ვარ, რომ მათი ჩემდამი დამოკიდებულება განპირობებული იყო ქალბატონ ელო-სადმი უდიდესი პატივისცემით.

ქალბატონი ელო საკმაოდ ხშირად დადიოდა პარიზში, ივირონის აქ-ტებზე სამუშაოდ. ეს იყო 80-იანი წლები. პარიზში მისი ცხოვრება არ იყო ადვილი, მიუხედავად იმისა, რომ იქაური მეცნიერები ყველანაირად ცდი-ლობდნენ მისთვის იქ ყოფნა შეემსუბუქებინათ. საქმე ისაა, რომ იმ დროს, მოგეხსენებათ, სამივლინებო თანხა მეტად მცირე იყო. მას უხდებოდა ძირითადად ბუტერბროტებით კვება, რომ ფული დაეზოგა. ამ ფულით კი იგი წიგნებს ყიდულობდა ინსტიტუტისთვის. წიგნები საკმაოდ ძვირი ღირ-და. იგი ისე თავდაუზოგავად მუშაობდა პარიზში, რომ თავს არ აძლევდა უფლებას დრო დაეკარგა სხვადასხვა სანახაობებისთვის.

უნდა ითქვას, რომ მაინც ყველაზე ახლო ურთიერთობა უცხოელთაგან ქალბატონ ელის ჰქონდა ფრანგ მეცნიერებთან. ეს ალბათ იმითაც იყო გამოწვეული, რომ ქალბატონი ელო ფრანგულის მცოდნე იყო. ჯერ კიდევ 60-იან წლებში დაიწყო ქალბატონ ელოსა და ბიზანტიის ისტორიისა და ცივილიზაციის ცენტრის დირექტორის, შილბერ დავრონის და ამავე ცენ-ტრის ათონის ჯგუფის ხელმძღვანელის, პოლ ლემერლის თანამშრომლობა. როგორც უკვე აღვნიშნე, მათი ურთიერთობა ათონის აქტებზე მუშაობამდე დაიწყო, როცა ქალბატონი ელო მათ ათონის სხვა მონასტრებში დაცული ქართული მასალის დამუშავებაში ეხმარებოდა. 70-იანი წლებიდან კი უკვე დაიწყო ათონის აქტებზე მუშაობა. ამ მასალის მოპოვებას წლები დასჭირდა. ამ მიზნით უკვე აღვნიშნე, მაგრამ ეს არ იყო ძალიან ადვილი საქმე. ხან მონასტრის ბიბლიოთეკა ხვდებოდა დაკეტილი, ხან სხვა რაიმე მიზეზით არ უშვებდნენ საცავებში, სადაც მას უნდა მოენახა, დაეჯგუფებინა და შემდეგ გადაეღო მათთვის საჭირო დოკუმენტები. ამ მოსამზადებელმა სამუშაომ წლები წაიღო. უკვე 70-იან წლებში შესთავაზეს ქალბატონ ელოს კონკრეტულად ივირონის არქივზე მუშაობა. ქალბატონი ელო იხსენებდა, როგორ აწყობდნენ ერთობლივი მუშაობის გეგმას ის და უკა ლეფორი ვენის უნივერსიტეტის ბაღში. 1982 წელს ლეფორი უკვე მეორედ ჩამოდის თბილისში. მანამდე, ერთი წლით ადრე, ის ათონის 1000 წლის იუბილეზე იყო ჩამოსული. და დაიწყო ქალბატონი ელოსა და ლეფორის დაუღალვი შრომა. 1985 წელს გამოვიდა აქტების პირველი ტომი. აი, როგორ შეფასებას აძლევენ ფრანგი მეცნიერები ქალბატონი ელოს მიერ გაწეულ შრომას: „როგორც ხედავ, ჩვენ სამივე ხშირად ვფიქრობთ შენზე. უზომოდ მადლობელი ვართ იმ შრომისთვის, რაც შენ პარიზში ყოფნისას გასწიე და რაც მომავალში უნდა გააკეთო, რომ ათონის აქტები უზადოდ გამოვიდეს“. ეს გახლავთ ნაწყვეტი დ. პაპახრისანთუს, ქ. ლეფორისა და ნ. იკონომიდის ერთობლივი წერილიდან. პოლ ლემერლის წერილიდან: „იმედი მაქვს იანვარში მიიღებთ ივირონის აქტებს I ტომს, რომელიც დიდად არის თქვენგან დავალებული და რომელსაც პატივი აქვს გარეკანზე თქვენი გვარი ენეროს“ (1985წ.); შილბერ დაგრონის წერილიდან: „ელენე მეტრევე-

ლის როლი გადამწყვეტია ათონისა და საქართველოს ურთიერთობის შესწავლის საქმეში. ვერ აგინერთ, რაოდნენ დიდია სურვილი კვლავ მასთან თანამშრომლობისა“ (1989წ.); როცა უკვე დასრულდა ივირონის აქტების გამოცემა, უკავებელი რომელიც ლემერლის გარდაცვალების შემდეგ ხელმძღვანელობს ათონის ჯგუფს, წერს: „აი, დასრულდა ივირონის აქტების IV ტომი. დიდად მადლობელი ვარ როგორც პარიზში, ისე საქართველოში გაწეული დახმარებისთვის. მხოლოდ თქვენ, XII საუკუნის ქართული დოკუმენტაციის თქვენეული ცოდნით, რაც ასე არსებითი იყო მონასტრის ისტორიის შესასწავლად, შეეძლოთ ასე დაგვხმარებოდით. რომ არა თქვენ და სააღაპე წიგნების თქვენეული ცოდნა, ივირონის აქტები ვერ იქნებოდა ისეთი, როგორიც არის“.

როცა იწერებოდა ივირონის აქტების I ტომი, საჭირო იყო ქართული მასალის შეჯერება ბერძნულთან, კომენტირება. ყოველივე ამას მევთარგმნიდა. იმდენად გამიტაცა ივირონის მონასტრის ისტორიამ, რომ როცა I ტომი დამთავრდა, მეყო თავხედობა და ქალბატონ ელოს გავანდე ჩემი სურვილი ეს ტომი ქართულად მეთარგმნა. მანა აღტაცებით მიიღო ეს ამბავი და მითხრა – მეტი რომ არაფერი გააკეთო ცხოვრებაში, ეს დიდი საქმეც გეყოფაო. ვიდრე დავიწყებდი უშუალოდ თარგმანზე მუშაობას, ქალბატონმა ელომ წამაკითხა მთელი ლიტერატურა, რაც ამის შესახებ დაწერილა. მეხმარებოდა ყველანაირად – ჩემთვის ეს მაინც უცხო სფერო იყო. ამის შემდეგ შეუუდექი თარგმნას და მისმა კონსულტაციებმა საქმაოდ გამიადვილა მუშაობა. მე შემეძლო ნებისმიერ დროს მივსულიყავი მასთან ან დამერეკა და ისიც ერთნაირი გულმოდგინებით მიხსნიდა, მაძლევდა რჩევებს. თარგმანის დასრულების შემდეგ ყოველ ხუთშაბათს მივდიოდი მასთან სახლში და მთელი დღის განმავლობაში ერთად ვკითხულობდით, ვასწორებდით ჩემს თარგმანს, რომლის დახვენაში ქალბატონ ელოს ძალიან დიდი წვლილი მიუძღვის.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, პარიზში ყოფნისას ქალბატონი ელო თავ-დაუზოგავად მუშაობდა, მაგრამ მაინც სულ ჰქონდა უკმარისობის გრძნობა, რომ იმდენის გაკეთება ვერ მოახერხა, რაც მას უნდოდა. პარიზიდან ახალი დაბრუნებული კალისტრატე სალიას წერდა: „სიზმარივით გაიარა პარიზში გატარებულმა დღეებმა. ასე მგონია, კიდევ ბევრი დამრჩა გასაკეთებელი და სანახავი.“

კიდევ ერთი დიდი საერთაშორისო პროექტი, რომელსაც ქალბატონი ელო ხელმძღვანელობდა, იყო გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებების ქართული თარგმანების შესწავლა და ბელგიაში გამოცემა ქერარ გარიტის ინიციატივით, ხოლო შემდეგ პროფესორ გ. ლაფონტენის ხელმძღვანელობით. ბოლოს კი ამ საქმეს სათავეში ჩაუდგნენ ბელგიელი მეცნიერები იუსტინ მოსეი და ბერნარ კული. მათ ისარგებლეს ქალბატონი ელოს პარიზში ყოვნით და ჩავიდნენ იქ მასთან შესახვედრად და ამ პროექტზე მუშაობის გეგმის შესათანხმებლად. უნდა ითქვას, რომ ქალბატონი ელო არასდროს მიჰყვებოდა ბრმად უცხოელი კოლეგების წინადადებებს. ის ყოველთვის

ცდილობდა და ეყოლიებინა ისინი იმაზე, რაც ჩვენი ინსტიტუტისთვის უფრო კარგი იქნებოდა. მახსოვს, როგორ იბრძოლა მან იმისათვის, რომ თა-მარ ბრეგაძის „გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა შემცველ ქართულ ხელნაწერთა აღნერილობა“ ჯერ ქართულად გამოსულიყო ვრცელი გამოკვლევითურთ და მხოლოდ შემდეგ თარგმნილიყო ფრანგულად და გამოცემულიყო ბელგიაში. ამ ერთობლივი პროექტის შედეგი სამეცნიერო წრეებში კარგადაა ცნობილი. საინტერესოა ქალბატონი ელოს არქივში დაცული წერილები, სადაც ბელგიელი მეცნიერები აფასებს ერთობლივი მუშაობის შედეგებს. პროფესორი ლაფონტენი წერს: „მე და პროფ. მოსეი ბენდიერები ვიყავით თქვენთან პარიზში შეხვედრის პატივით გასული წლის დეკემბერში და თქვენ ინსტიტუტთან თანამშრომლობის პერსპექტივით.“ პროფ. მოსეი კი წერს: „თქვენს ინსტიტუტში გატარებული დღეები ჩემთვის და ბატონი კულისთვის იმ სასიამოვნო გარემოს აღმოჩენა იყო, რომლის რეპუტაციასაც კარგად ვიცნობდით და რომლის სტუმართმოყვარეობაც ჩვენს თავზე გამოვცადეთ. თქვენთან და თქვენი ინსტიტუტის თანამშრომლებთან ერთად მომავალი მუშაობა ჩვენი და თქვენი სკოლების დაახლოების არაჩვეულებრივი პერსპექტივა.“

აუცილებლად მინდა აღვნიშნო ქალბატონი ელოსა და კალისტრატე და ნინო სალიების მეგობრობის შესახებ. მათ პარიზში არავინ ჰყავდათ ახლობელი. სანამ ჯერ კიდევ კარგად იყვნენ ფიზიკურად, არა უშავდათ. მაგრამ მას შემდეგ, რაც მოხუცდნენ, ფაქტიურად ქალბატონი ელოს მეტი არავინ ჰყავდათ. გამუდმებით ურეკავდნენ, დახმარებას სთხოვდნენ. ქალბატონი ნინო იმასაც კი თხოვდა ქალბატონ ელოს, რომ კალე თბილისში წამოეყვანა, რადგან მას საქართველოში სურდა თავისი სიცოცხლის ბოლო დღეები გაეტარებინა. მაგრამ ეს შეუძლებელი იყო – კალე უკვე ძალიან დაუძლურებული იყო. როცა იგი გარდაიცვალა, მისი ფერფლი თბილისში ჩამოიტანეს და დიდების მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში დაკრძალეს. მისი ჭირისუფლები ქალბატონი ელო და ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლები იყვნენ. ნინო კი დარჩა პარიზში, სრულიად მარტო. იგი ძალიან მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. სისტემატურად ურეკავდა ქალბატონ ელოს, ჭირვეულობდა. ქალბატონი ელო, როგორც შეეძლო აქედან ეხმარებოდა. მისი თხოვნით მასთან ხშირად დადიოდა ჟან პიერ მაეს მეუღლე, ანი. ქალბატონი ელოც ხშირად ურეკავდა, მიუხედავად იმისა, რომ მაშინ პარიზში დარეკვა არ იყო ასე ადვილი. სამწუხაოდ, ისე მოხდა, რომ ნინო სალიას გარდაცვალება თბილისში ვერ გავიგეთ. ისიც კი არ ვიცით, სად არის დაკრძალული. ძალიან საინტერესოა ერთი წერილი, რომელშიც კარგად ჩანს ქალბატონი ელოს ხასიათი. 1981 წელს, ვენის ბიზანტინისთა საერთაშორისო სიმპოზიუმიდან დაბრუნებული კალისტრატე სალიას წერდა: „ძალიან აღშეფოთებული ვარ უცხოელ მეცნიერთა ქედმაღლობით. ისინი ისე მოგანვდიან მათ მიერ შესრულებულ სამუშაოს, თითქოს მათ გარდა ამის გაკეთება არავის შეეძლოს. როგორც კი ნახავენ რაიმე საინტერესო მასალას, ცდილობენ დაეპატრონონ და პირველებმა

გამოსცენ. იმას კი არ დაეძებენ – როგორ. მთავარია პირველები იყვნენ. ასე მოუვიდა ქართულ არქიტექტურას და კედლის მხატვრობას. სხვათა-შორის, მათ არავითარი დაბრკოლება აქ არ შექმნიათ. მაშინვე წარადგენენ ხოლმე კონგრესებზე და ისე წარმოაჩინენ ყველაფერს, თითქოს მათ გარდა ამის გაკეთებას ვერავინ შეძლებდა, მიუხედავად იმისა, რომ ამჟამად ბევრი ძალიან ნიჭიერი ახალგაზრდა მკვლევარია საქართველოში. ერთადერთი სფერო, რომელსაც ვერ ეხებიან, არის ხელნაწერთა მინიატურები. მე უცხოელთაგან არავის ვაძლევ მათი გადაღების უფლებას. მიმაჩნია, რომ ქართული ხელოვნების ეს უნიკალური დარგი ჩვენ უნდა შევისწავლოთ. ამ მხრივ ბევრი რამ უკვე გაკეთდა და ბევრიც გასაკეთებელია. ჩვენ სიმდიდრეს ჩვენვე უნდა მოვუაროთ. ”უნდა ითქვას, რომ ქალბატონი ელო მართლაც უვლიდა, და საუცხოოდაც უვლიდა.

ქალბატონი ელო არა მხოლოდ რჩევებს აძლევდა უცხოელ ქართველოლოგებს, არამედ წიგნებსაც უგზავნიდა. რომ ნახოთ სია იმ წიგნებისა, რასაც ის უცხოეთში აგზავნიდა, გაოცდებით. იგი ცდილობდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ყველა გამოცემა გაეგზავნა არა მხოლოდ ცალკეული მკვლევარისათვის, არამედ იქაური ინსტიტუტებისა თუ სამეცნიერო ცენტრები-სათვის. ამით ქალბატონი ელო დიდ პოპულარიზაციას უწევდა ხელნაწერთა ინსტიტუტს. ევროპის ნებისმიერ ქართველოლოგიურ ცენტრში ნახავთ ჩვენი ინსტიტუტის, და არა მხოლოდ ჩვენი ინსტიტუტის გამოცემულ ქართულ წიგნებს.

როცა კალისტრატე და ნინო სალიების მიერ დაარსებულმა ჟურნალმა „ბედი ქართლისა“ არსებობა შეწყვიტა, გიორგი შერვაშიძისა და დომინიკ ელიგულაშვილის თაოსნობით დაიწყო ახალი ქართველოლოგიური ჟურნალის გამოცემა. მაგრამ მათ დიდი პრობლემა შეექმნათ ქართული შრიფტის არარსებობის გამო. ქალბატონი ელო მაშინვე შეუდგა ამ პრობლემის მოგვარებას, რაც იმ ხანებში არც ისე ადვილი საქმე გახლდათ. სასწრაფოდ იშოვა საჭირო შრიფტი და გაუგზავნა გამომცემლებს.

ქალბატონი ელო არა მხოლოდ უცხოელ კოლეგებს ეხმარებოდა სათანადო ლიტერატურის თუ მასალის მოპოვებაში, ის ასევე დაუზარებლად ეხმარებოდა ჩვენი ინსტიტუტის თანამშრომლებს უცხოეთიდან წიგნებისა და მიკროფილმების მიღებაში. მე არ მახსოვს შემთხვევა, რომ მას ვინ-მესთვის უარი ეთქვა და უცხოეთიდანაც არ მიეღო სათანადო მასალა.

მისი მეგობრობა უცხოელ კოლეგებთან სიცოცხლის ბოლომდე გრძელდებოდა. ისინი კვლავ წერდნენ მას წერილებს, მიუხედავად იმისა, რომ ქალბატონ ელოს მათთვის პასუხის გაცემა მხედველობის დაკარგვის გამო აღარ შეეძლო. ბერნარ უტიე ისე არ ჩამოვიდოდა, რომ ქალბატონი ელო არ მოენახულებინა. არ დამავიწყდება ქალბატონი ელოს სიცოცხლეში ბერნარის ბოლო ჩამოსვლა, როცა იგი ცოლ-შვილთან ერთად მივიდა მასთან. ასევე აგრძელებდა მისთვის წერილების წერას უაკლეფორი. მინდა ჩემი მოგონებები დავამთავრო მისი ერთ-ერთი წერილით, რომელიც მოწერილია მაშინ, როდესაც ქალბატონი ელო გადადგა დირექტორობიდან.

აი, რას წერს უაკ ლეფორი: “ცისანასგან ვიცით, რომ ინსტიტუტში გარკვეული პასუხისმგებლობა მოიხსენით, ის, რასაც მრავალი წელი შეაღიერ. შეგიძლიათ იამაყოთ, რომ თქვენი ნაშრომები საყოველთაოდაა აღიარებული. ახლა მეტი დრო გექნებათ სამუშაოდ – აღარ მოგიწევთ თანამშრომებისთვის საწერი ქაღალდის შოვნა. ძალიან მიხარია.“

თამარ ოთხევზრი

ელენე მეტრეველის სამეცნიერო საქმიანობის ბოლო ოცი წელი სხვა სამუშაოებთან ერთად ადრებიზანტიური მწერლობის ცნობილი წარმომადგენლის, გრიგოლ ლვთისმეტყველის თხზულებათა ქართული თარგმანების კვლევასა და მათ პუბლიკაციას უკავშირდება. ჩემი ხელნაწერთა ინსტიტუტში მოსვლის პირველი დღიდანვე ჩართული ვიყავი ამ სამუშაოში. სწორედ ამიტომ მინდა ვისაუბრო ამ საკითხზე. ამ პროექტზე მუშაობას, რომელიც ელენე მეტრეველის ხელმძღვანელობით 80-იანი წლებიდან მოყოლებული მიმდინარეობდა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში საერთაშორისო პროგრამით და დღესაც არ არის დასრულებული (კიდევ რამდენიმე წელი მოგვინევს ამ პროექტში ჩართულ მეცნიერებს ბელგიიდან გამოგზავნილი მასალის კორექტირება და რედაქტირება) მეტად საინტერესო და თავისებური ისტორია აქვს.

1980 წელს, საფრანგეთში სამეცნიერო მივლინებაში ყოფნისას, ელენე მეტრეველმა ბელგიელი ორიენტალისტებისაგან მიიღო წინადადება, ხელნაწერთა ინსტიტუტში მომზადებულიყო გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა ქართული თარგმანების გამოცემა, რომელიც დაიბეჭდებოდა ცნობილ სერიაში – Corpus Christianorum. ეს სერია განეკუთვნება მსოფლიო აკადემიური წრეებისათვის ცნობილ გამომცემლობას, ბრეპოლსს, რომლისთვისაც ეს არის სრულიად არაკომერციული, მაგრამ, შეიძლება ითქვას, ყველაზე პრესტიული პროექტი. სერიის მიზანია ქრისტიან ავტორთა კრიტიკული ტექსტების პუბლიკაცია (ბერძნულ, ლათინურ, ქრისტიანული აღმოსავლეთის ენებზე), თავისებური პირველადი წყაროების ბიბლიოთეკის შექმნა, რომელიც სამსახურს გაუწევს მედიევსტიკის ნებისმიერ დარგში მომუშავე მეცნიერს (თეოლოგებს, ბიბლიისა და პატრისტების მკვლევრებს, ფილოლოგებს, ისტორიკოსებს და ა. შ.).

გარდა ტექსტებისა, რომლებიც სხვა-დასხვა ქვე-სერიებშია გაერთიანებული (მაგალითად, გრიგოლ ნაზიანზელის ტექსტებისათვის სპეციალურად შეიქმნა სერია Corpus Nazianzenum), სუბსიდიების სახით ეს პროექტი მოიცავს მონოგრაფიების, ბიბლიოგრაფიული საბიექლებისა და ლექსიკონების გამოცემასაც. აკადემიურ წრეებში ამ სერი-

შიუსტინ მოსეი და ელენე მეტრეველი

ის გამოცემები უბრალოდ მწვანეყდიან წიგნებად მოიხსენიებიან ხოლმე და ცნობილი ბიბლიოთეკების მედიევისტიკის განყოფილებებში ცენტრალურ, თვალსაჩინო ადგილას არიან განთავსებული, თითქოს ნიშნად იმისა, რომ მეცნიერებს შეახსენონ – სერიოზული სამეცნიერო კვლევის საფუძველი ყოველთვის პირველადი წყაროების შესწავლაა. გასაკვირო არაა, რომ ამ პრესტიულ სერიაში ქართული ტექსტების პუბლიკაცია ელენე მეტრეველს სწორედ რომ საშურ საქმედ მიაჩნდა.

გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებათა გამოცემის ფართომასშტაბიანი პროექტის ინიციატორი იყო ლუვენის კათოლიკური უნივერსიტეტის (UCL) ორიენტალისტიკის ფაკულტეტი, კერძოდ, ცნობილი ბელგიელი ბიზანტინისტი და ორიენტალისტი, ძველი ქართული მწერლობის უბადლო სპეციალისტი, პროფ. ჟ. გარიტი. სწორედ მისი, როგორც ფართო თვალსაწიერის მქონე მეცნიერის დამსახურება იყო ის, რომ ლუვენის სამუშაო ჯგუფმა, გრიგოლის თხზულებათა ბერძნული ვერსიის გამოცემასთან ერთად, მიზნად დაისახა მისი აღმოსავლური თარგმანების (კოპტური, სირიული, სომხური, არაბული, ქართული, სლავური, ეთიოპური) პუბლიკაცია; მისი ინიციატივა იყო ისიც, რომ ქართული თარგმანების გამოსაცემად მომზადება დაევალათ ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლებს. პროფ. ჟერარ გარიტი ჯერ კიდევ 60-იანი წლებიდან ძალიან კარგად იცნობდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფილოლოგიურ სკოლას. იმ დროს, როდესაც ცხოველი, აქტიური კონტაქტები ევროპელ მეცნიერებთან საქმაოდ შეზღუდული იყო, მას მჭიდრო სამეცნიერო კავშირი ჰქონდა ინსტიტუტის იმდროინდელ დირექტორთან, ილია აბულაძესთან, ასევე ელენე მეტრეველთან. ნიშანდობლივია, რომ სხვა ორიენტალური ვერსიების (სომხური, არაბული, სირიული) გამოცემას თავად ევროპელმა მეცნიერებმა მოჰკიდეს ხელი.

ქართული ჯგუფის ხელმძღვანელმა, ქალბატონმა ელენემ მისთვის ჩვეული შორს სმჭვრეტელობით შეადგინა გრიგოლის კვლევის ჯგუფი. ჯგუფის წევრები იყვნენ გამოცდილი, პროფესიონალი მეცნიერები – თამარ ბრეგაძე, ციალა ქურციკიძე, მაია რაფაელა, მანანა დოლაქიძე, ნინო მელიქიშვილი, გარევულ დრომდე ჯგუფში მუშაობდა მზექალა შანიძეც. ქალბატონ ელენეს ჰქონდა ერთი მეტად დასაფასებელი თვისება – ის დაწყება, ახალგაზრდა მკვლევარს იმთავითვე ჩართავდა ხოლმე მნიშვნელოვან, საპასუხისმგებლო საქმეში. ასე აღმოვჩნდით გამოცდილ მეცნიერთა გვერდით ჩვენც – თამარ ოთხმეზური და ქეთევან ბეზარაშვილი. ცოტა მოგვიანებით ჯგუფს შემოუერთდნენ თამარ მარგიანი, მაია მაჭავარიანი და ედიშერ ჭელიძე. აღსანიშნავია, რომ სწორედ ამ ჯგუფში, ქალბატონი ელენეს უშუალო ხელმძღვანელობით, გამოცდილი მეცნიერების გვერდით მუშაობის შედეგად მოხდა ამ ჯგუფის მკვლევართა ახალგაზრდა ნაწილის პროფესიონალ მეცნიერებად ჩართული ბენარება.

ამგვარად, 80-იან წლებში ხელნაწერთა ინსტიტუტის ჯგუფი შეუდგა მეტად რთულ და შრომატევად საქმეს. ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერების წარმომადგენლები მონაწი-

გრიგოლ ნაზარეთ ულის თხულაძისათვის გართული თარგმანის შემსავლელი ჯგუფი:
ურუსტინ მოსეი, თამარ თოხმეზური, ცისანა ბიბილიშვილი, ელენე მეტრეველი,
მაია ბაჭვარიანი, მაია რაფაელა, ციალა ქურციიძე.

ლეობდნენ ასეთი ფართო მასშტაბის საერთაშორისო პროექტში. სწორედ საერთაშორისო პროგრამის ეგიდით სამუშაოს წარმართვამ განაპირობა ის, რომ ქართულმა ჯგუფმა ამ სამუშაოს შესასრულებლად სამჯერ ზედი-ზედ მოიპოვა INTAS-ის გრანტი, რამაც ხელი შეუწყო ამ ჯგუფს უმძიმეს 90-იან წლებში განეგრძო და ბოლომდე მიეყვანა ტექსტების შესწავლა.

გრიგოლის ჯგუფის წევრებს კარგად გვახსოვს, როგორ ესტუმრა პირ-ველად გრიგოლ ღვთასმეტყველის კვლევის ლუვენის ჯგუფის წარმომადგენელი, გარიტის მოსწავლე, არმენოლოგი გიორგი ლაფონტენი ჩვენს ინ-სტიტუტს პროექტის დეტალების შესათანხმებლად. ამას მოჰყვა პროფ. ურუსტინ მოსეის (ბერძნული პალეოგრაფიისა და ტექსტოლოგიის სპეციალისტის) და იმ დროს ახალგაზრდა ორიენტალისტის, არმენოლოგის, ბერნარ კულის ვიზიტი (ბერნარ კული დღეს ლუვენ-ლა-ნევის კათოლიკური უნივერსიტეტის რექტორია). ისინი შემდგომ ჩვენი ინსტიტუტის ხშირი სტუმრები გახდნენ. მოგვიანებით სწორედ ბერნარ კული ჩაუდგა სათავეში ამ პროექტს. უნდა ითქვას, რომ თანამშრომლობის პირველ ეტაპზე ეს მეცნიერები, რომლებიც უშუალოდ არ იცნობდნენ ქართულ მწერლობას და ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფილოლოგიურ სკოლას, გარიტისეული ფართო თვალსაწიერით ვერ აფასებდნენ ქართული თარგმანების მნიშვნელობას ნაზარეთ ულის კვლევის პროექტში; სხვადასხვაენოვანი ტექსტების გამზადება გამოისაცემად ბერძნული კრიტიკული ტექსტის დადგენის მიზნით – ასეთი იყო მათი თავდაპირველი მიზანი. მაგრამ საქართველოში პირველივე ვიზიტისა და ქალბატონ ელოსთან რამდენიმე გასაუბრების შემდეგ მიხვდნენ, თუ ვისთან და რასთან პერნდათ საქმე.

ქალბატონ ელოს მიერ დაგეგმილი მრავალმხრივი კვლევა, რა თქმა

უნდა, ითვალისწინებდა მათ მიზანს – ქართული ვერსიების მნიშვნელობის გამოვლენას ბერძნული ტექსტის ისტორიის შესწავლისათვის, მაგრამ ამავე დროს გულისხმობდა ამ თარგმანების ღრმა კვლევას თავად შუა საუკუნეების ქართული სააზროვნო პრინციპების შესწავლის, ქართული სალვაციისმეტყველო და სალიტერატურო სკოლების კულტურული ინტერესებისა და მთარგმნელობითი პრინციპების წარმოჩენის მიზნით. ქალბატონ ელოს გეგმით, ამას უნდა მოჰყოლოდა აგრეთვე ამ დიდი ქრისტიანი აფთორის გავლენის კვლევაც ორიგინალურ ქართულ ლიტერატურულ და თეოლოგიურ-ფილოსოფიურ აზროვნებაში. ამდენად, კვლევის ამგვარი მიმართულებები მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილყო როგორც ბიზანტიინისტიკისათვის, ისე ქართველობისათვისაც. უნდა აღინიშნოს, რომ გრიგოლ ღვთისმეტყველთან დაკავშირებული არაჩვეულებრივი ქართული მასალაც იძლეოდა ამგვარი ფართომასშტაბიანი, სილრმისეული კვლევის გაშლის საშუალებას. ეს იყო წინა ათონური, ათონური, შავი მთისა და გელათური თარგმანები, ქართული მთარგმნელობითი და სალვაციისმეტყველო სკოლების გამორჩეული მწიგონებრები – ექვთიმე ათონელი, დავით ტბელი, ეფრემ მცირე, გელათელები, თავიანთი სრულიად განსხვავებული მთარგმნელობითი პოზიციებითა და სრულიად გაცნობიერებული მისით. ასე რომ, „სამკალი ფრიად იყო“ – ეს გამოთქმა უყვარდა ქალბატონ ელოს. სწორედ ამგვარად დაგეგმვის დამსახურება იყო ის, რომ ამ პროექტის ფარგლებში ტექსტების პუბლიკაციასთან ერთად ჯგუფის წევრების მიერ შეიქმნა ათამდე მონოგრაფია, დაინერა შვიდი საკალიფიკაციო ნაშრომი და ასზე მეტი სტატია, რომლებმაც ქართული მწერლობისა თუ კულტურის არაერთ მნიშვნელოვან, მანამდე უცნობ საკითხს მოჰყინეს შუქი. უკვე მოგვიანებით, კვლევის ამ მასშტაბების დანახვისა და გაცნობიერების შემდეგ დაწერს საერთაშორისო პროექტის ხელმძღვანელი, ბერნარ კული თავის ერთერთ ანგარიშში: „ქართული კვლევის მიზანია, წარმოაჩინოს, თუ როგორ იყო ათვისებული გრიგოლ ნაზიანზელის ლიტერატურული მემკვიდრეობა ქართველთა მიერ და როგორ იქცა ის ნაციონალური კულტურის ნაწილად. ეს კვლევა არის თვალსაჩინო ნიმუში იმისა, თუ როგორ უნდა წარმოჩნდეს იმ იდეათა და ფასეულობათა ერთიანობა, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე ასაზრდოებდა როგორც ქრისტიანულ ახლო აღმოსავლეთს, ისე ევროპას.“

გარდა იმისა, რომ ელენე მეტრუველი არის გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა ქართულ თარგმანების პუბლიკაციების რედაქტორი (დღისათვის გამოცემულია ექვსი ტომი, რომელთა რიცხვი უახლოეს წლებში გაორმაგდება), მას ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული აქვს ორი ნაშრომი. ხოლო მისი არქივი შეიცავს დიდი რაოდენობით ჩანაწერებს გრიგოლის კვლევსთან დაკავშირებით, რაც შემდგომში, ალბათ, კიდევ გახდება შესწავლის საგანი. ამათგან ერთია ელენე მეტრუველისა და გიორგი ლაფონტენის ერთობლივი სტატია (*Symposium Nazianzenum II*, 1983), რომელშიც სხვადასხვაენოვნ თარგმანებთან ერთად ზოგადად არის მიმოხილული გრიგოლის თხზულებათა ქართული თარგმანები. მეორეა – გრიგოლის თხზუ-

ლეპათა თარგმანების | ტომის შესავალი წერილი (1998), რომელშიც დიდი ადგილი ეთმობა გრიგოლის თხზულებათა ქართული კრებულების შედგენილობის საკითხს. უნდა ითქვას, რომ კრებულების კვლევას პროექტში განსაკუთრებული ადგილი სწორედ ელენე მეტრეველის ინიციატივით და ეთმო (ამ საკითხზე მუშაობისას ქალბატონ ელოს უკვე ჰქონდა თვალებთან და კავშირებული პრობლემები და მას კრებულების კვლევაში დახმარება გაუწია ქეთევან ბეზარაშვილმა). ელენე მეტრეველი კრებულთა პინაქსებსა და სტრუქტურაში ხედავდა გრიგოლ ლვთის მეტყველის თხზულებათა ქართულად გადმოტანის მეტად რთულ, გააზრებულ, კომპლექსურ პროცესს. იმ პერიოდში ქალბატონი ელო პარალელურად ინტენსიურად მუშაობდა ათონურ მასალებზე, ასე რომ გრიგოლ ლვთის მეტყველის | ტომის შესავალი წერილი, ჩემი აზრით, სწორედ ათონელებსა და მათ ეროვნულ მისაზე ფიქრით არის დაწერილი. მხოლოდ თავისი საქმის უდიდეს პროფესიონალს, დიდი გამოცდილებისა და ინტუიციის მკვლევარს შეეძლო ხელნაწერთა პინაქსებსა და საკითხავთა ჩამონათვალებში დაენახა გრიგოლის ქართულად გადმოტანის ქრთიანი სურათი, წარმოედგინა სხვადასხვა ეპოქისა და მწიგნობრული სკოლის მოღვაწეთა ერთსულოვანი, კოროდინირებული, მიზანმიმართული საქმიანობის სქემა, დაფუძნებული წინაპართა შრომის პატივისცემაზე. დაბოლოს, ერთიანი მიზანი – ქართული საქმის სამსახური და ქართველ მთარგმნელთა მწიგნობრული ცივილიზაციის მიღწევების დონესთან გათანაბრების ძალიან დიდი მცდელობა.

ვფიქრობ, ეს იყო ქალბატონ ელოს იდეალიც, რომლის განხორციელებასაც ის თავის ინსტიტუტში თავისი საქმიანობით ცდილობდა. ელენე მეტრეველი და მისი სკოლა იყო დიდი ქართველი მეცნიერების, კორნელი კეკელიძისა და ილია აბულაძის იდეების მიმდევარი, მაგრამ არა ბრმად, არამედ მუდმივი შევსებისა და განახლების მიზანდასახულობით; ქალბატონ ელენესა და მისი ინსტიტუტის თანამშრომელთა მაღლაპროფესიული საქმიანობა ყოველთვის ატარებდა ეროვნულობის ნიშანს, მაგრამ ამ იდეის აფიშირების გარეშე; ხელნაწერთა ინსტიტუტის პუბლიკაციები სამეცნიერო დონით არასოდეს ჩამორჩენოდა უცხოური (ევროპული) მეცნიერების მოთხოვნებს ჰუმანიტარულ სფეროში, რაშიც დიდი წვლილი ქალბატონ ელენეს მიუძღვოდა – იგი ყოველთვის ზრუნავდა იმაზე, რომ ინსტიტუტი მომარაგებული ყოფილი ახალი სამეცნიერო ლიტერატურით და ახალგაზრდა თანამშრომლებს მისცემოდათ მსოფლიოს საუკეთესო ბიბლიოთეკებში მუშაობის საშუალება. შედეგიც სახეზე იყო: ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელთა გამოცემები და მონოგრაფიები ქართული ფილოლოგიის უმაღლესი დონის გამოვლინებად იყო მიჩნეული ევროპულ სამეცნიერო წრეებში.

არ დამავიწყდება ბერნარ კულის სიტყვები ჩვენი ინსტიტუტის პერიოდული გამოცემის, „მარავალთავის“ შესახებ: „ეს არის უურნალი, რომელიც ჩვენს დარგში ნებისმიერ ევროპულ პუბლიკაციას თამაზად გაუწევს კონკურენციას“. ბერნარი მაშინ უურნალ Le Muséon-ის რე-

დაქტორი იყო და ამ საქმის ნამდვილად გაეგებოდა. საერთოდაც, ხელნა-ნერთა ინსტიტუტის თანამშრომლობა და ელენე მეტრეველის მოწაფეობა ნამდვილი სავიზიტო ბარათი იყო ჩვენთვის, მაშინ ჯერ კიდევ დამწყები მეცნიერებისათვის, რასაც განსაკუთრებით კარგად უცხოეთში სამეცნი-ერო მივლინებაში ყოფნისას თუ უცხოურ სამეცნიერო წრეებში მოხვედ-რისას ვგრძნობდით ხოლმე. მასესენდება ჩემი შეხვედრა ცნობილ რუს ბი-ზანტიისატთან, კაუდანთან ვაშინგტონში, Dumbarton Oaks-ში. დამინახა თუ არა, მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, ცოტა დაბნეული და დაბაბული, დამბარტონის ბიბლიოთეკის კარებთან მდგომი, დერეფნის ბოლოდან თითქოს გასამხნევებლად გამომძახა: «Ученица Елены Павловны?» რის შემ-დეგაც ჩვენ შორის ძალიან მეგობრული ურთიერთობა დამყარდა. ეს ნამ-დვილად ელენე მეტრეველისა და, საზოგადოდ, ქართველი მეცნიერების დამსახურება იყო, რომლებთანაც, როგორც გაირკვა, კაუდანს ძალიან თბილი და ადამიანური ურთიერთობები და მოგონებები აკავშირებდა. მიყვებოდა, თუ როგორი პრობლემები შეექმნა მას შემდეგ, რაც 80-იან წლებში გადაწყვიტა, რუსეთი დაეტოვებინა და თავისი სამეცნიერო საქ-მიანობა დასავლეთში გაეგრძელებინა. თურმერუსი კოლეგები ხმასაც არ სცემდნენ, თავადაც ვერ გაერკვია, შიშისა თუ სიბრაზის გამო. ამ დროს თბილისიდან ჩასული ქართველი მეცნიერები (მაშინ ხშირი იყო სამეცნიერო მივლინებები მოსკოვსა თუ მაშინდელ ლენინგრადში) თურმე განსაკუთრე-ბულ ყურადღებასა და სითბოს იჩენდნენ კაუდანის მიმართ. ამერიკაში სულ ახლად ჩასულს, რუსი კოლეგებისაგან სრულიად დავიწყებულსა და მოკვეთილს, პირველი ელენე მეტრეველი გამოეხმაურა და ხელნაწერთა ინსტიტუტში 1989 წლის აპრილში დაგეგმილ საერთაშორისო კონფერენ-ციაზე მოიპატიუა. კაუდანი აღფრთოვანებასა და გაოცებას ვერ მალავდა ქალბატონი ელოს ამ საქციელის გამო, დიდ გმირობადაც უთვლიდა. მე კი მახსოვს, რა უბრალოდ, მარტივად გადაწყვიტა ქალბატონმა ელომ კაუ-დანის მოწვევა – კარგი, კეთილსინდისიერი მეცნიერია, რატომაც არ უნდა მოვიპატიუოთო. კონფერენცია 1989 წლის აპრილის ცნობილი მოვლენების გამოარ შედგა. მახსოვს, უცხოეთიდან ჩამოსულ მეცნიერებს აეროპორტი-დანვე ისტუმრებდნენ უკან. ახლა ვფიქრობ, ალბათ, როგორ დაწყდა გული ქალბატონ ელოს, მაგრამ არაფერი შეუმჩნევია, მაშინ საფიქრალი სულ სხვა იყო. კიდევ ერთი შეხვედრა მინდა გავიხსენო უცხოელ მეცნიერთან, სი-რიული ენისა და ლიტერატურის ცნობილ სპეციალისტთან, სიდნეი გრიფიტ-სთან ვაშინგტონის უნივერსიტეტში 1994 წელს. მე და მაია მაჭავარიანმა ჩვენი ხელნაკეთი სავიზიტო ბარათები შევუგზავნეთ, რომელზედაც დიდი ასოებით ეწერა: K. Kekelidze Institute of Manuscripts. გრიფიტსმა მაშინვე მიგვიღო და საათზე მეტი ვისაუბრეთ, ნამდვილად დიდი დრო დაგვითმო უცხო, თანაც ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნიდან ჩასულ ახალგაზრდებს. ძალიან საინტერესო საუბარი გამოგვივიდა ანტიოქიის სამწიგნობრო ცენტრებზე, იქ მოღვაწე მწიგნობრებზე. თვითონაც კმაყოფილი ჩანდა და გამომშვიდობებისას გულწრფელად აღიარა, თქვენს მიღებას არ ვაპირებდი,

მაგრამ ამ თქვენს ბარათებზე „კ. კეკელიძე“ რომ ამოვიკითხე, ამან გადამაწყეტინა თქვენთან შეხვედრა, ძალიან დიდ პატივს უცემ ამ მეცნიერსო. (სხვათაშორის, ეს ამბავი მე მოყენები ჩვენს ინსტიტუტში გამართულ სხდომაზე, სადაც ინსტიტუტისთვის კ. კეკელიძის სახელის ჩამოშორების საკითხი წყდებოდა. მინდოდა მეტვენებინა, რომ კ. კეკელიძე არ არის ის მეცნიერი, რომლის სახელიც შეიძლება დავიწყებას მიეცეს. მაგრამ ჩემმა მცდელობამ, სამწუხაროდ, შედეგი არ გამოიღო). აი, რას ნიშნავდა მაშინ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში მუშაობა, „მრავალთავში“ სტატიების ბეჭდვა და ელენე მეტრეველის მონაფეობა.

კიდევ ერთი რამ მინდა აღვნიშნო – ჰიმნოგრაფიის უცხოელი მკვლევრები აღმერთებდნენ ქალბატონ ელოს. ისევ ამერიკაში ყოფნის დროს მე და მაია მაჭავარიანი შევხვდით ძალიან ცნობილ მეცნიერს, ჰიმნოგრაფის ველიმიროვიჩს, ვირჯინიის უნივერსიტეტში. როცა მან გაიგო, რომ ელენე მეტრეველის მონაფეები ვიყავით, არაჩვეულებრივი ყურადღება გამოიჩინა ჩვენს მიმართ. ასევე, ბულგარეთში, როცა მე და ქეთევან ბეზარაშვილი ვიმყოფებოდით დუიჩევის სტიპენდიით, შევხვდით ქალბატონ ელოს კოლეგას, ცნობილ ჰიმნოგრაფს, კოუზხაროვს. კოუზხაროვმა საოცრად თბილად მიგვიღო. მახსოვს, საშობაოდ მოგვართვა ლამაზად შეფუთული საჩუქრები, ცხადია, ისევ ქალბატონ ელოს პატივისცემის გამო.

თავისი თავდაუზოგავი შრომით და გადამდები ენთუზიაზმით, საქმისადმი ერთგულებით, ელენე მეტრეველი მაგალითს აძლევდა მის გარშემო მყოფთ. მის გვერდით მუშაობა ნიშნავდა როგორც მეცნიერების მიმართ მისი დამოკიდებულების გაზიარებას, ისე მისი ცხოვრების წესის შეძლებისდაგვარად მიბაძვასაც – თავდაუზოგავ შრომას, საქმისადმი ერთგულებას, საკუთარი თავის მიმართ უდიდეს მომთხვენელობას.

გრიგოლ ლვიტისმეტყველის პროექტზე მუშაობა მიმდინარეობდა საქართველოსათვის ურთულეს და უმძიმეს 90-იან წლებში. ეს იყო სამოქალაქო ომის, მასობრივი სიღარიბის, სიცივის წლები. ქალბატონ ელოსთან, ჯერ მის სახლში, ტაშკენტის ქუჩაზე, ხოლო შემდეგ ქალბატონ ქეთოსთან, ვაკეში მისვლა ხშირად ფეხითაც კი გვიხდებოდა უფულობისა თუ უტრანსპორტობის გამო. დღეს ბევრი ჩემი მეგობარი სავსებით სამართლიანად აღნიშნავს, რომ წლები, რომლებიც ყველაზე ნაყოფიერი უნდა ყოფილიყო (30-დან 40-მდე), ჩვენი თაობისათვის დაკარგული, უაზროდ, უმიზნოდ გატარებული აღმოჩნდა. შემიძლია თამამად ვთქვა, რომ ჩვენთვის, გრიგოლის კვლევის ჯგუფის მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა წევრებისათვის, ეს ასე არ ყოფილა. ეს იყო ძიებებით აღსავსე წლები, როდესაც წარსულში საოცარი მოგზაურობა გავიწყებს ყოველდღიურ გასაჭირსა და სიმძიმეებს და ამ ძიებებში უბადლო მაგალითი და საუკეთესო მეგზური ჩვენთვის ელენე მეტრეველი იყო.

დარეჯან კლდიაშვილი

ხელნაწერთა ინსტიტუტში უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე მივეღი. მიმიყვანა ისტორიკოსმა დარეჯან მეგრელაძემ და ინსტიტუტის დირექტორის კაბინეტში შემიყვანა. ქალბატონი ელო მაგიდას უჯდა, ხელებზე ლურჯი სამკლავურები ეკეთა და მუშაობდა. თავიდან ვერ გავაცნობიერე, რომ სწორედ ის იყო სამეცნიერო წრეებში საყოველთაოდ ცნობილი ელენე მეტრეველი. ჩვენი საუბარი ხელნაწერთა ინსტიტუტის ასპირანტურაში ჩემს ჩაბარებას შეეხებოდა. ამ შეხვედრას შეესწრო ფრანგი ქართველობი ბერნარ უტიე (მგონი ეს მისი პირველი ჩამოსულა იყო თბილისში). ასპირანტურასთან დაკავშირებით საჭირო იყო დამატებითი საბუთების მიტანა. მე ახლგაზრდისათვის დამახსასიათებელი პირდაპირობით გამოვთქვი ჩემი აზრი. ქალბატონმა ელომ ამაზე მრავალისმთქმელად მიპასუხა: „მე არ მეკამათებია...“

არ შემიძლია არ გავიხსენო იმდროინდელი ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ჩემი თაობის, 70-80-იანი წლების ახალგაზრდა ჰუმანიტარებისათვის ხელნაწერთა ინსტიტუტში მოხვედრა სანუკვარი ოცნება იყო. იმ დროს ინსტიტუტის საისტორიო ნერილობითი ძეგლების განყოფილებაში მუშაობდნენ ისტორიკოსები ლაშა ჯანაშია, ედიშერ ხოშტარია-ბროსე, ვახტანგ გამრეკელი, ელენე ცაგარეიშვილი, ნანა მშვიდობაძე, გურამ ჯანდიერი, მზია სურგულაძე, დოდო ლომიძე, დათო ქლენტი, ვალერი სილოგავა, ლევან რატიანი; სხვა განყოფილებებში – მზექალა შანიძე, დოდო ნინუა, თამუშა ბრეგაძე, ცაცა ჭანკიევი, ციალა ქურციკიძე, ლილი ხევსურიანი, ლამარა ქაჯაია, ტალინა ადამია, ლალი ჯლამაია, ელისო აბრამიშვილი, რუსუდან გვარამია, ნანა ყანჩაველი, ცისანა აბულაძე, ლელიკო მაჭავარიანი, ლენა კელენჯერიძე, მიშა ქავთარია, ბაქარ გიგინეიშვილი, ენრიკო გაბიძაშვილი, ლალი ალექსი-მესხიშვილი, ნარგიზა გოგუაძე, ეთერ ქავთარაძე, მანანა დვალი, ია გაჩერილაძე, ნინო ნატრაძე, მანანა კვაჭაძე, მანანა მაჩხანელი, ანი ჭაბაშვილი, მანანა მაისურაძე, ანი ლამბაშიძე, მაია ჩხენკველი და სხვ. განსაკუთრებით დამამახსოვრდა ფოტოგრაფი თამაზ ბარამიძე, სამხედრო მომზადების ხელმძღვანელი სტეპან ივანიჩი (გერასიმოვი), მისი ყოველკვირეული წვრთნები თავდაცვაში, რომელსაც ყველასთან პრინციპული და შეუვალი ინსტიტუტის დირექტორი, ქალბატონი ელოც კი უსიტყვიდ ემორჩილებოდა, ბუღალტერი – ქალბატონი თამარი, მკაცრი, ყოველთვის გამოწევილი, თავისი არაჩემულებრივი ქოთნის ყვავილებით, სამკითხველო დარბაზის მეთვალყურე ფრაუ ფრიდა ბარნაველი, ბუღეტის დიასახლისი როზა, ქალბატონი ელოს მძღოლი ვანო (იგივე ფირუზა) და, ბოლოს, ინსტიტუტის შესასვლელში მჯდომი მილიციელი გურამი... არ ვიცი, რომელი ერთი დავასახელო, არ მინდა რომელიმე მათგანი გამომრჩეს. ინსტიტუტში ერთდროულად მივედით: გიორგი ოთხმეზური, სატვა მარგიანი და მე. დამსვეს მზია სურგულაძესთან ოთახში. იმ დროს დაწყებული

იყო მუშაობა „პირთა ანოტირებულ ლექსიკონზე“, XI-XVII საუკუნეების ისტორიულ დოკუმენტებში მოხსენიებულ პირებისა და საგვარეულოების შესახებ ანბანურად დალაგებული მასალის საძიებელზე. ამ თემის უშუალო ხელმძღვანელი მაშინ ვახტანგ გამრეკელი იყო. მე, როგორც ახალბედას, ბატონი ვახტანგის მკაცრი მეთვალყურეობით დამევალა შავი სამუშაოს გაკეთება – ამონერილი ბარათების ანბანურ რიგზე დალაგება. ასე იწყებდა სამეცნიერო მუშაობას ინსტიტუტში ყველა ახალმისული თანამშრომელი. ახალგაზრდები სამეცნიერო მუშაობის საწყის ეტაპზე რატომდაც უკადრისობენ „შავი სამუშაოს“ შესრულებას. ამას ჩვენ გვავალებდნენ და ვაკეთებდით. ეს იყო საცავებში, დარბაზში თუ ბიბლიოთეკაში დამხმარედ მუშაობა, სხვადასხა ბიბლიოგრაფიული სამუშაოს შესრულება და სხვა. პირადად მე სრული ერთი წელი ვიმუშავე ისტორიული დოკუმენტების საცავში, სადაც სამკითხველო დარბაზიდან დაპრუნებულ საბუთებს ვამოჩმებდი. საცავის იმდროინდელი მცველი, თამრიკო იმზადე უსაფრთხოების გამო იმის უფლებასაც არ მაძლევდა, რომ საბუთი თაროზე განკუთვნილ ადგილას თვითონ დამეპრუნებინა. ასე მივეჩიი საცავს და ძველ საისტორიო დოკუმენტებს. ქალბატონი ელო, მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ უშუალოდ არ გვხელმძღვანელობდა, ყოველნაირად ცდილობდა, რომ ინსტიტუტში ახალმისულებს ხელნაწერ წიგნზე და დოკუმენტებზე მუშაობის ჩვევების დაუფლებასთან ერთად გვესწავლა საქმისადმი თავდადება და რაც მთავარია, ხელნაწერი წიგნისადმი სიყვარული. მე და გიორგი ოთხმეზური ძველი ქართული ენის სასანავლებლად მიგვამაგრა დოდო ნინუას, ძველი სომხურის – ელენე ცაგარეშვილს. მან ასევე მოითხოვა ჩვენგან ევროპული ენების დაუფლება. მე ფრანგული ენა შემირჩია. სამწესაროდ, არ გავითვალისწინე მისი რჩევა და ფრანგული ენის გაკვეთილებზე ჩემი სიარული მხოლოდ ორ თვეს გაგრძელდა. რაც შეეხება ძველ ქართულსა და ძველ სომხურს, მთელი ორი წლის მანძილზე ჩვენ ამ ენებში ვმეცადინეობდით. ცოდნის გაღრმავებასა და თემაზე მუშაობაში დიდად გვეხმარებოდა ქალბატონი ელოს მიერ შექმნილი ინფორმატიკის განყოფილება, რაც საშუალებას გვაძლევდა დროულად გავცნობოდით ახალგამოსულ უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურას. იმ დროს ინსტიტუტში ტარდებოდა ეპიგრაფიკული ექსპედიციები. ქალბატონმა ელომ სასწავლო მიზნით მე და გიორგი ჩაგვრთო ამ ექსპედიციებში და ექსპედიციის ხელმძღვანელს, ვალერი სილოგავას მიგვამაგრა. სწორედ ამ პერიოდში მოვიარეთ მთელი სამცხე-ჯავახეთი, რამაც საშუალება მოგვცა უშუალოდ ძეგლებზე დავუფლებოდით პალეოგრაფიის საფუძვლებს და გავცნობოდით იქაურ არქიტექტურულ და ეპიგრაფიკულ ძეგლებს. ეს ჩვენთვის დიდი პრაქტიკული სკოლა იყო. როგორც უკვე აღვნიშნე, ქალბატონი ელო ჩვენი უშუალო ხელმძღვანელი არ ყოფილა. მიუხედავად ამისა, ის ყოველთვის თვალს ადევნებდა ჩვენს ყოველ ნაბიჯს, გვეკითხებოდა საკვალიფიკიო თემაზე მუშაობის სირთულეებისა და მდგომარეობის შესახებ, მუდამ ინტერესდებოდა, ხომ არ გვჭირდებოდა რაიმე დახმარება. არასდროს დამავიწყდება

ჩვენი ანგარიშები ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომებზე. ასევე მინდა გავიხსენოთ თითოეული ჩვენგანის ყოველი შესვლა ქალბატონი ელოს კაბინეტში, ის შინაგანი მღელგარება, რომელიც თან ახლდა მასთან შეხვედრას. ეს არ იყო ჩვეულებრივი შიში, ეს იყო შეფასების მოლოდინი და უაღრესად დიდი მოწინება მისი ავტორიტეტისა და პროფესიონალიზმის წინაშე. საოცარი იყო ქალბატონი ელოს დამოკიდებულება მომხსენებლის მიმართ, იქნებოდა ეს მოხსენება თუ რიგითი ანგარიში. ის გულისყურით უსმენდა ყველას და ყველაფერს, გამოთქვამდა აზრს, სვამდა ყველთვის გამჭრიას კითხვებს და სათანადო დასკვნებიც გამოჰქონდა. გამორჩეულად ფართო თვალსაწიერის მქონეს, მას აინტერესებდა ყველაფერი, რაზეც მისი თანამშრომლები მუშაობდნენ და რაც მათ ეხებოდათ. ყოველი ჩვენგანისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ჩვენი ნაშრომის მისეული შეფასება და ის ყოვლისმომცველი კითხვები და შენიშვნები, რომელსაც ის გვაძლევდა.

სამეცნიერო მუშაობასთან ერთად, ქალბატონ ელოს აინტერესებდა თითოეული ჩვენგანის ყოველდღიური ცხოვრება ინსტიტუტს გარეთ. მინდა მოვიგონო ასეთი შემთხვევა – ერთ ზაფხულს სამოგზაუროდ მივდიოდი თუშეთში. როცა ამის შესახებ ვუთხარი ქალბატონ ელოს, ძალიან გაეხარდა, მომცა რჩევა-დარიგებები. თუშეთიდან დაბრუნებული, მეგობრებთან ერთად, დასასვენებლად ბიჭვინთაში გავემგზავრე. როგორც ჩანს, ზედმეტად გავერთე, ამას ისიც დაერთო, რომ გამოსამგზავრებელი ბილეთი ვერ ვიშოვნე და ორი დღით სამსახურში დავაგვიანე. ქალბატონი ელო, რომლის ფიცხ ხასიათსაც ყველა უწყოდა, იმდენად განრისხებულა, რომ ჩემი სამსახურიდან განთავისუფლებაც კი გადაუწყვეტია. ამ შემთხვევაში მანანა დვალმა გადამარჩინა – იგი იმ დროს ინსტიტუტის პროფესიონის თავმჯდომარე იყო. როცა ჩამოვედი, მითხრეს – ჯობია არ დაუნახონ. იმ დროს თბილისში ჩამოსული იყო ქალბატონი ელოს მეგობარი, ამერიკაში მოღვაწე ცნობილი ხელოვნებათმოდნე ვახტანგ ჯობაძე თავის ვაჟთან ერთად. ქალბატონ ელოსთან იყვნენ კაბინეტში ბატონი ვახტანგი, მისი ვაჟი და ბატონი ლალი ჯავახიშვილი. კაბინეტში მყოფთ ივანე ჯავახიშვილისეული საქართველოს რუკა დასჭირდათ. მირჩიეს, ეს რუკა შენ შეუტანე, სტუმრებთან ხომ ვერაფერს გეტყვისო. მაგრამ იქ დატრიალდა, რაც დატრიალდა. ქალბატონმა ელომ დამინახა თუ არა, განრისხებისგან წამონითლდა და საკმაოდ ხმამაღლა მკაცრად მითხრა: „როგორ ბედავთ ჩემთან შემოსვლას! იმის მაგივრად რომ ზაფხული საქმიანად გამოგეყენებინათ, ზღვაზე ნაპირ-ნაპირ, ტურბაზ-ტურბაზ დახეტიალობდით.“ ქალბატონი ელოს სტუმრები საშინლად უხერხულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ, ვერ მიხვდნენ, რა დავაშავე. მისი ეს განრისხება საკაო ხანს გაგრძელდა. მაგრამ თუ ქალბატონი ელო დაინახავდა, რომ შენ მართლა კეთილსინდისიერად ასრულებდი მოვალეობას, ამას არაფრით დაგიკარგვადა და მუშაობაშიც ყოველნაირად დაგეხმარებოდა. მას არაერთხელ ჩამოუტანია თანამშრომლებისათვის საჭირო წიგნები თუ მასალა. ამას ის უთ-

ხოვნელად თავისთავზე იღებდა. ამავე დროს, მას ჰქონდა ერთი არაჩვეულებრივი უნარი – მიეღო მისი თვალსაზრისის საპირისპირო მოსაზრება, თუკი მას დასაბუთებულად ჩათვლიდა. მახსენდება ხახულის (ე.ნ. დიარბექირის) სვინაძესარის ხელნაწერთან დაკავშირებული ამბავი. ეს ხელნაწერი კინორეჟისორმა გურამ პატარაიამ ჩამოიტანა თურქეთიდან. ხელნაწერი იმით იყო საინტერესო, რომ მას ერთვოდა თამარ მეფის დროინდელი ცნობილი მოღვაწის, გრიგოლ ფანასკერტელის 1210 წლით დათარიღებული კოლოფონი. ქალბატონ ელოს თვითონაც ჰქონდა ამ ანდერძზე ნამუშევარი და პრესაში აზრიც გამოთქმული. მე წავიკითხე მოხსენება, სადაც გამოვთქვი ჩემი მოსაზრება. საქმე ეხებოდა ფანასკერტელთა საგვარეულოს შესახებ ქრონოლოგიურ-გენეალოგიურ შენიშვნებს. ქალბატონმა ელომ კარგად მიიღო ჩემი კრიტიკა.

ქალბატონი ელოს დამსახურება იყო აგრეთვე ის, რომ მას შეეძლო ზუსტად განესაზღვრა და წარემართა ახალგაზრდის სამეცნიერო კვლევის მიმართულება. სწორედ მან გადმომცა პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული ხელნაწერის, თისელის სვინაძესარის ფოტოპირი და მირჩა ხელნაწერის მოსახსენებელ და სააღაპე მინაწერებზე მეტუშავა. მისი უშუალო დახმარებით და კონსულტაციებით შევასრულე ეს სამუშაო და წიგნადაც გამოვეცი. სააღაპე და მოსახსენებელ წიგნებზე მუშაობა შემდგომაც გავაგრძელე. აქვე მინდა გავიხსენო ჩემი საკანდიდატო დისერტაციის დაცვის ამბავი. მაშინ მხოლოდ 26 წლის ვიყავი და გამოცდილებაც ყოველმხრივ მაკლდა. ქალბატონი ელო ჩვეული გულისხმიერებით მაძლევდა რჩევებს და ემზადებოდა ამ დღისთვის. დაცვა ტარდებოდა უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოზე, 93-ე აუდიტორიაში. დაცვამდე რამდენიმე წუთით ადრე საბჭოს თავმჯდომარე გამოთქვა აზრი, რომ სასურველი იყო დაცვის გადადება, რადგან საკვალიფიკაციო შრომის სათაური საჭიროებდა ცვლილებას. ნაშრომი ეხებოდა ჯაყელთა საგვარეულო ისტორიას XIII-XIV საუკუნეებში, სადაც საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით განხილული იყო ერთი კონკრეტული გვარის ისტორია. გამოითქვა მოსაზრება, რომ ამ სახელწოდებით შეიძლება BAK-ს ნაშრომი არ დაემტკიცებინა, რამდენადაც იმ ხანებში უფრო პრიორიტეტულად თეორიული ხასიათის შრომები ითვლებოდა. ქალბატონი ელო ამის გამო საშინლად განრისხდა და თემისათვის სახელის შეცვლისა და დაცვის გადადების კატეგორიული წინააღმდეგი წავიდა. საბჭოს თავმჯდომარე იძულებული გახდა დაცვა გაეგრძელებინა. მიუხედავად ამისა, ქალბატონი ელო იმდენად იყო განრისხებული, რომ დაცვის მიმდინარეობისას გვერდით მჯდომ საბჭოს წევრთან, რომელიც მომხრე იყო დაცვის გადადების, „გაბუტულივით“ ზურგშექცეული იჯდა და ისე უსმენდა გამომსვლელებს.

80-იანი წლების შუახანებში თამრიკო ოთხმეზური და მე დავით გარეჯის მონასტრების სანახავად წაგვიყვანა ახლობელმა. იქიდან ჩამოსულს გამიჩნდა იდეა შეგვექმნა ინსტიტუტის მუდმივმოქმედი ექსპედიცია, რომელიც შეისწავლიდა გარეჯის ეკლესია-სამლოცველოების და სენაკე-

ბის მრავალმრიცხოვან ეპიგრაფიკულ ძეგლებს. მრავალმთის მონასტრებში მოიპოვება სხვადასხვა ენაზე შესრულებული დაბალოებით ათასამდე ნაკანტი და ფრესკული წარწერა, აგრეთვე გარეჯელ მოწესეთა და იქ მისულ მომლოცველთა მიერ ამოკანრული ძალზე საინტერესო ნახატი გრაფიტები. ქალბატონ ელოს ექსპედიციის იდეა ძალიან მოეწონა, მაგრამ ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს წევრთა ნაწილმა მხარი არ დაგვიჭირა. გადამწყვეტია აღმოჩნდა ქალბატონი ელოს სიტყვა, რომელიც ახალგაზრდული ენთუზიაზმით შეხვდა ამ იდეას, ნდობა გამოგვიცხადა და ინსტიტუტის სამეცნიერო გეგმაში შეიტანა გარეჯის ეპიგრაფიკული ძეგლების შემსწავლელი ექსპედიცია. ასე შეიქმნა კომპლექსური მუდმივმოქმედი ექსპედიცია, რომელიც წელიწადში ორჯერ გაზაფხულ-შემოდგომაზე იმართებოდა. მასში თავდაპირველად შევდიოდით მე, თამრიკო ოთხმეტური და გიორგი ოთხეტური, შემდეგ შემოგვიერთდნენ ნიკო სუციშვილი, ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტიდან – ზაზა სხირტლაძე და აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტიდან – გორგა ჯაფარიძე, ფოტოგრაფი გიორგი მორბედაძე და არქიტექტორი გიორგი ბაგრატიონი. ცხადია, ეს ყველაფერი ქალბატონი ელოს დამსახურება იყო. ექსპედიციისათვის საკმაოდ სოლიდური თანხები იხარჯებოდა. ექსპედიციები რამდენიმე წელს გრძელდებოდა ქალბატონი ელოს დირექტორობისას. 1990-იან წლებში, როცა ქვეყანაში არეულობა დაიწყო, ჩვენმა ექსპედიამაც ძალაუნებურად მუშაობა შეწყვიტა. ექსპედიციების პერიოდში ჩვენ მოვახერხეთ წარწერების ფიქსაცია და ასლების გადალება მრავალმთის ძირითადი მონასტრებიდან, მათ შორის ლავრის ანუ დავითის საფლავის გადაღმა მდებარე უდაბნოსა და ბერთუბანის მონასტრებიდან. ამჟამინდელი ადმინისტრაციული დაყოფით ეს მონასტრები ან აზერბაიჯანის ტერიტორიაშია მოხვედრილი ან უშუალოდ მონასტრებები გადის ჯერ კიდევ დაუდგენელი სახელმწიფო საზღვარი. იქ მუშაობა უკვე კარგა ხანია დიდ პრობლემებთან არის დაკავშირებული და ფაქტობრივად შეუძლებელია. ამდენად, ქალბატონ ელოს უნდა ვუმადლოდეთ, რომ ლავრისა და უდაბნოს მონასტრების ეპიგრაფიკული ძეგლების ერთი ტომი გამოვიდა, დანარჩენი მასალა კი ფიქსირებულია და გამოცემას ელოდება. სამწუხაროდ, ერთ-ერთი ბოლო ექსპედიცია გარეჯში ინციდენტით დასრულდა. საქმე ის იყო, რომ იმხანად აგორებული იყო სტუდენტური მოძრაობა დავით გარეჯის მონასტრების დასაცავად, ხოლო ექსპედიციამდე ცოტა ხნით ადრე სოფელ უდაბნოში იძულებით გადასახლებაში იმყოფებოდა ეროვნული მოძრაობის ერთ-ერთი აქტიური წევრი თამრიკო ჩხეიძე. ჩვენ მას პირადად არ ვიცნობდით და, ბურბონია, არც არავითარი შეხება გვქონდა მასთან. მოხდა ისე, რომ გარეჯში არაბული წარწერების შესასწავლად ჩამოსულ გორგა ჯაფარიძეს მუზეუმ-ნაკრძალის ნასვამბა დირექტორმა ლამით, ექსპედიციის კოტეჯის ნინ გაჩერებული მანქანა ჯოხით დაუმტკრია. ამ ამბავმა უთანხმოება გამოიწვია ჩვენი ექსპედიციის წევრებსა და ნაკრძალის დირექტორს შორის, რომელიც მუშაობის გაგრძელების საშუალებას არ გვაძლევდა. დამთავრდა ყოველივე იმით, რომ საგარეჯოში, ჯერ

პოლიციაში, შემდეგ რაიკომის პირველ მდივანთან, მედეა მეზვრიშვილთან აღმოვჩიდით. საგარეჯოს პოლიციის უფროსისა და რაიკომის სამივე მდივნის თანდასწრებით მედეა მეზვრიშვილის კაბინეტში მოხდა ჩვენი დაკითხვა. როგორც ჩანს, მათ აინტერესებდათ, გვქონდა თუ არა კავშირი თამრიკო ჩეხიდესთან და სტუდენტურ მოძრაობასთან. როცა დარწმუნდნენ, რომ ჩვენ არაფერი ვიცოდით და მხოლოდ ჩვენი სამუშაო გვაინტერესებდა, მილიციის კორტეჟის თანხლებით თბილისში ჩამოგვაბრძანეს. საქმის გარჩევა თბილისშიც გაგრძელდა. ქალბატონმა ელომ მომხდარი ფაქტით აღელვებულები (წერილის დაწერას ვაპირებდით „ლიტერატურულ საქართველოში“) მაგრად დაგვტუქსა და თავშეკავებისაკენ მოგვიწოდა, თუმცა, როგორც გადმომცეს, რაიკომის ნარმომადგენელთან მტკიცედ დაგვიცვა და მომხდარის შესახებ საკმაოდ მკაცრადაც ესაუბრა.

ძალიან დიდი წელი მიუძღვის ქალბატონ ელოს XI-XVII საუკუნეების ისტორიულ საბუთებში მოხსენიებულ „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ გამოცემის საქმეში. მისი დირექტორობის პერიოდში გამოვიდა ლექსიკონის ორი ტომი. ქალბატონი ელო უშუალოდ უწყობდა ხელს და მეთვალყურეობდა რედაქტირებული მასალის საგამომცემლოდ მომზადებას. ინსტიტუტში გვყავდა არაჩვეულებრივი მბეჭდავი, ძალიან გონიერი და საქმის კარგი მცოდნე მანანა სამნიაშვილი, რომელიც როგორც ქალბატონ ელოს, ასევე მთელ ინსტიტუტს ემსახურებოდა. ქალბატონმა ელომ მანანას ჩამოაცილა ყველა სხვა საქმე, დასვა თავისი კაბინეტის უკან, პატარა ოთახში და ლექსიკონის მასალის აწყობა დაავალა ე.ნ. საბეჭდ მანქანა „ვერიტაი-პერზე“; განსაკუთრებულ სიძნელეს სასტამბოდ დაბეჭდილი მასალის კორექტურა წარმოადგენდა, რამდენადაც გასასწორებელი ადგილები მანანას მიერ ცალკე იბეჭდებოდა, შემდეგ ჩვენ მიერ ხდებოდა ამბეჭდილი სიტყვებისა და ცალკეული ასოების ტექსტის სათანადო ადგილას ჩაწებება. რაკი საქმე შრომატევადი და საქმაოდ მძიმე იყო, ხოლო მანანა ვეღარ აუდიოდა ყველაფერს, ქალბატონმა ელომ გადაწყვიტა, აეყვანა სხვა მბეჭდავიც. მისი შერჩევა ჩვენ დაგვავალა, თან შესარჩევი ინსტრუქციებიც მოგვცა. მოდიოდნენ კანდიდატები, მე ჩავდიოდი ჰოლში, ვესაუბრებოდი, მაგრამ არავინ მომწონდა. ერთ დღეს დამიბარა ქალბატონმა ელომ და მკითხა, თუ შევარჩიეთ ვინმე. მე მოვახსენე, რომ მბეჭდავი, რომელიც კვალიფიციური იქნებოდა და ალღოსაც აუღებდა ინსტიტუტის სპეციფიკით მუშაობას, ვერ შევარჩიე. ქალბატონმა ელომ დამცინავად ჩაიცინა და მითხრა: „თქვენ, დარეჯან, მბეჭდავს ვერც შეარჩევთ. როგორც ჩანს, მდივნად მე გდომებივართ“.

საოცარი იყო ქალბატონი ელოს ერთი თვისება – მისი მუდმივი ყურადღების ქვეშ იმდენად ვიმუოფებოდით, რომ საკმარისი იყო რომელმე ჩვენგანს დაეგვიანა, ადრე წასულიყო, ან სულაც სამუშაო საათებში გაპარულიყო ინსტიტუტუდან, რომ ქალბატონი ელო მაშინვე სწორედ მას მოიკითხავდა და კაბინეტში დაიბარებდა. დღესაც არ ვიცი, საიდან იგებდა ჩვენს არყოფნას ინსტიტუტში.

კვიპაროსებიანი, მწვანეში ჩაფლული ინსტიტუტის ეზო, აუზით და თეთრი ვარდებით, ისევე როგორც იქ მომუშავე, ძველ ხელნაწერებში თავ-ჩარგული ინსტიტუტის თანამშრომლები, რომელთა ძირითადი ნაწილი ქალები იყვნენ, დედათა მონასტერთან იწვევდა ასოციაციას და ხუმრობით ასეც მოიხსენიებოდა. შერქმეულ სახელს ისიც უწყობდა ხელს, რომ ჩვენი ინსტიტუტ-მონასტრის წინამძღვარ-დირექტორი ქალბატონი ელო არცთუ დიდი ენთუზიაზმით ხედებოდა თანამშრომელთა დაოჯახების ამბავს. ფანატიზმამდე თავის საქმეზე და ხელნაწერებზე შეევარებული, თანამ-შრომლებისგანაც საქმისადმი ასეთსავე თავდადებას მოითხოვდა და თვლიდა, რომ ოჯახი ხელს შეგვიძლიდა სამეცნიერო მუშაობაში. მგონი, ერთადერთი გამონაკლისი იყო ჩვენი ექსპედიციის წევრთან, ზაზა სხირ-ტლაძესთან ჩემი ქორწინება. ამ ამბავთან დაკავშირებით ქალბატონმა ელომ ბრძანა: „კარგია, ზაზა ჩვენს ინსტიტუტს საქმეში გამოადგება“. შემდგომში ის მუდამ ინტერესდებოდა ზაზას საქმიანობით და ისეთივე ყურადღებას იჩენდა მის მიმართ, როგორსაც საკუთარი თანამშრომლე-ბისადმი. საქართველოში გაჭირვებისა და არუელობის მძიმე წლებში ჩვენი შვილები პატარები იყვნენ და მე, ძალაუნებურად, სახლში მიხდებოდა ყოფნა. ქალბატონი ელო ხშირად მირეკავდა და მეყითხებოდა, როდის ვაპი-რებდი ინსტიტუტში დაბრუნებას და მუშაობის გავრძელებას. ქალბატონი ელო სრულიად შორს იყო ჩვეულებრივი საყოფაცხოვრებო საკითხებისა-გან. ერთხელ, როცა მოსაკითხად დამირეკა და გაიგო, რომ მცხეთაში მივ-დიოდი დასასვენებლად ბავშვებთან ერთად, გაუხარდა და გულუბრყვი-ლოდ მითხრა: „ძალიან კარგი, ბავშვებს ეზოში გაუშვებთ სათამაშოდ, თქვენ კი დრო გექნებათ, დაჯდებით და იმუშავებთ.“ მაშინ თიკო ორწლი-ნახევრის იყო, ნიკა – ერთის. ერთ-ერთი დარეკვისას ქალბატონმა ელომ ისიც კი შემომთავაზა: „მე რომ შესაძლებლობა მქონდეს, აუცილებლად დამხმარე ქალს აგიყვანდით, რათა თქვენ მუშაობა შეძლოთ, მაგრამ ამის შესაძლებლებლობა, სამწუხაროდ, არა მაქვსო.“ მაინც ქალბატონი ელოს დამსახურება იყო, რომ მე ინსტიტუტს დროულად დავუბრუნდი.

მინდა გავიხსენო ქალბატონი ელოს ცხოვრების ბოლო წლები. ის და-უვიწყარი შეხვედრები, რომლებიც ქალბატონი ელოს მხედველობის მნიშვნელოვნად გაუარესების გამო, ვაკეში, მრგვალ ბალთან მდებარე, მისი დის სახლში გრძელდებოდა. ქალბატონ ელოსთან მისვლა ყოველთვის მიგვიხაროდა, რასაც მისი დის, ქალბატონი ქეთოსა და რუსუდანის, ქალ-ბატონი ელოს დისშვილის სტუმართმოყვარებაც განაპირობებდა. ქალბა-ტონი ელო უკვე ძალიან შორს იყო იმ მეაცრი და პრინციპული დირექტო-რისაგან, როგორიც ინსტიტუტის თანამშრომლებს გვახსოვდა, მიუხედა-ვად იმისა, რომ ინსტიტუტს გარეთ და ოჯახურ გარემოში ის მკაცრი არ იყო და ყოველთვის გამოირჩეოდა განსაკუთრებული სითბოთი ჩვენ მი-მართ. ამასთან დაკავშირებით მინდა გავიხსენო ჩვენი ერთი სტუმრობა ქალბატონ ელოსთან. მე, თამრიკო ითხმეზური და თამრიკო ჭუმბურიძე ვიყავით მასთან. ვსაუბრობდით სხვადასხვა საკითხებზე. მე გამახსენდა,

რომ ის წელი გველისა იყო და უცბად, დაუფიქრებლად ვეუბნები: „ქალბატონო ელო, თქვენ იცით, რომ გველი ხართ?“ მან გაოცებულმა შემომხედა, ასევე გაოგნებული მიყურებდნენ თამრიკოებიც. მეც ძალიან დავიბენი. მაგრამ, საბედნიეროდ, მალევე ავუხსენით რაში იყო საქმე და ყველას გულიანად გაგვეცინა.

ბოლო წლებში ჩვენი საუბრები აღარ იყო ისე დატვირთული სამეცნიერო თემებით, როგორც ადრე, მაგრამ იყო საკითხები, რომელზეც საუბარი მას ისევ გამოაცოცხლებდა ხოლმე. მისი მთავარი ფიქრი და ტკივილი კვლავინდებურად ხელნაწერთა ინსტიტუტი, იქ მიმდინარე საქმიანობა და მისი მომავალი რჩებოდა. იმ პერიოდში იგი თავის ბოლო წიგნზე მუშაობდა – „ნარკვევები ათონის კულტურულ-საგანმანათლებო კერის ისტორიიდან“. რამდენადაც ჩვენ მომიჯნავე საკითხებზე ვმუშაობდით, პერიოდულად მიბარებდა თავისთან, აზუსტებდა სხვადასხვა საკითხებს. მე ზემოთაც ვახსენე ჩვენი საოცარი რიცი, მონიცება და შიშიც კი, რომელიც დიდ სიყვარულში იყო გადაზრდილი მის მიმართ. ქალბატონი ელო საოცრად ძლიერი პიროვნება იყო. მისი ეს სიძლიერე და ხასიათის სიმტკიცე სიცოცხლის ბოლო წლებში განსაკუთრებით გამომჟღავნდა. მან, სრულიად უსინათლომ, შეძლო ორი შესანიშნავი წიგნის დასრულება. მართალია, მას მუშაობისას ჩვენი ინსტიტუტის თანამშრომლები – მაია მამაცაშვილი და მანანა დოლაქიძე ეხმარებოდნენ, მაგრამ მაინც საოცარია, რომ მან სრულიად უსინათლომ და უმწეომ, მხოლოდ მეხსიერების წყალობით მოახერხა ამ დიდი სამუშაოს თავის გართმევა და დასრულება. ერთადერთხელ მახსოვს სასოწარკვეთილი ქალბატონი ელო. მასთან ვიყავი მისული – რაღაც საკითხი მაინტერესებდა ათონის აღაპებთან დაკავშირებით (აღაპების წიგნი ჯერ არ იყო გამოსული). ქალბატონი ელო სათანადო მითითებებს მაძლევდა, თუ სად მეპოვა ამონერილი მასალის შეკვრაში ჩემთვის საინტერესო ინფორმაციის შემცველი ბარათი. უცბად მან მითხრა: „ზოგჯერ ვფიქრობ ეს ყველაფერი გადაყყარო და დავწვა.“ როცა მიხვდა ჩემს რეაქციას, მაშინვე გამოასწორა თავისი წამიერი სისუსტე და თქვა: „არა, ეს ასე არაა, რაც არ უნდა მოხდეს, მაინც უნდა იმუშაო. მე თუ არა, შენ ხომ გამოგადგა ჩემი ნაშრომი და შემდგომში, ალბათ, მომავალ თაობასაც გამოადგება.“ მას ადრეც ბევრჯერ უთქვამს, რომ მიუხედავად სიძნელეებისა და იმედგაცრუებისა, რაც სამეცნიერო მუშაობას ყოველთვის ახლავს თან, არას-დროს არ უნდა დანებდე, უნდა გააგრძელო მუშაობა.

ქალბატონი ელოს გარდაცვალების შემდეგ გაურკვეველი უკმარისობის გრძნობა დამეუფლა. რამდენადაც ვიცი, ამას თითოეული ჩვენგანი გრძნობდა... გვაკლდა მისი რჩევები, აღარ გვყავდა მასწავლებელი და შემფასებელი. ახლაც, როცა ისეთ საკითხებზე ვმუშაობ, რომელთანაც ქალბატონ ელოსაც ჰქონდა შეხება, სურვილი მიჩნდება მასთან აზრის გაზიარების. მინდა მოვიგონო მასთან ერთ-ერთი ბოლო საუბარი, რომელიც XI საუკუნის გამორჩეულ მოლვანეს, დიპლომატსა და ბიბლიოფილს ზაქარია ბანელს ეხებოდა. საუბარი იმ დროს შედგა, როცა მან, სრულიად უსინათ-

ლომ, მხოლოდ თანამდგომთა დახმარებით, შეძლო მუშაობის დასრულება ათონისადმი მიძღვნილ კრებულზე. ზაქარია ბანელის წარმომავლობის, ცხოვრების ცალკეული პერიოდებისა და გარდაცვალების შესახებ საისტორიო წყაროებში და ისტორიოგრაფიაში ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრებებია გამოთქმული. ამასთან დაკავშირებით მეჩემი მოსაზრებები გავუზიარე ქალბატონ ელოს. იგი დამპირდა, რომ მოიფიქრებდა და წიგნშიც შეიტანდა ცვლილებებს ჩემ მიერ გამოთქნული მოსაზრებების საფუძველზე (წიგნი ათონის კულტურულ-საგანმანათლებო კერის შესახებ ჯერ არ იყო გამოსული. მასში ორი თავი ეძღვნებოდა ზაქარია ბანელს). რამდენიმე დღის შემდეგ მან დამიბარა, რათა ეთქვა – „მე უკვე აღარაფრის შეცვლა არ შემიძლია, დარჩეს ისე როგორცაა. შენ განაგრძე მუშაობა და როგორც ფიქრობ, ისე გამოაქვეყნე“.

2005 წელს სადოქტორო დისერტაციას ვიცავდი. დაცვის წინა დღეს ქუჩაში ცისანა აბულაძე შემხვდა და მითხრა: „წუხელ ქალბატონი ელო დამესიზმრა, რომელმაც მკითხა შენი ამბავი.“ საოცარია, რომ ქალბატონი ელო გარდაცვალების შემდეგაც განაგრძობდა თანადგომას და ჩვენზე ზრუნვას.

მნიშვნელოვანი იყო საქმე. ამიტომ ის თვით გადაწყვეტდა ხოლმე, ვის რომელ სფეროში უნდა ემუშავა. ერთი რამ, რასაც ქალბატონი ელო ყველაზე მეტად აფასებდა, იყო შრომისმისმოყვარეობა. შრომისმოყვარე ადამიანი ქალბატონი ელოს ხელში აუცილებლად ბევრს მიაღწევდა, რადგანაც იგი იყო არაჩეულებრივი ხელმძღვანელი. მისი შენიშვნები არ იყო მხოლოდ ზოგადი ხასიათის. ზედმეტი ინიციატივის გამოჩენის უფლებას ქალბატონი ელო არ მოგცემდა, ვიდრე შენ აუცილებელ ცოდნას არ დააგროვებდი. ამავე დროს მისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ადამიანის ნიჭიერებას. თამამად შემიძლია ვთქვა, რომ ჩვენს ახალგაზრდობაში ედი-შერ ჭელიძისთვის, რომელიც „დაუმორჩილებლობით“ გამოირჩეოდა, ანუ აკეთებდა იმას, რაც მას აინტერესებდა, ქალბატონ ელოს არასდროს ხელი არ შეუშლია. კიდევ ერთი რამ მინდა აღვნიშნო, რომ ჩემს მეგობრებს, რომელიც სხვა ინსტიტუტებში მუშაობდნენ, სულ ჰქონდათ პრობლემები სტატიების გამოქვეყნებასთან დაკავშირებით. ქალბატონი ელო, პირიქით, გვსჯიდა, თუ დროზე არ გამოვაკვეყნებდით და თვითონ ზრუნავდა ამის-თვის. ამავე დროს, იგი გვაზავნიდა მივლინებებში, რაც საკმაოდ დიდ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული ინსტიტუტისთვის. ცხადია, იმ დროს ჩვენ საზღვარგარეთ ვერ დავდიოდით, მაგრამ მოსკოვსა და იმდროინდელ ლენინგრადში სამუშაოდ წასვლა არავისთვის იყო პრობლემა. ქალბატონი ელო ყველათერს აკეთებდა იმისთვის, რომ საქმე, რომელიც შენ ჩაგაბარა, წარმატებული ყოფილიყო. ბევრი მისი თვისება, მაშინ რომ მკაცრად მეჩვენებოდა, დღეს ძალიან მენატრება. თუნდაც ადამიანური ურთიერთობები ინსტიტუტში, რომლებსაც ქალბატონი ელო ხელმძღვანელობდა, მისი კონტროლის ქვეშ იყო. ვგულისხმობ იმას, რომ კოლექტივის თითოეულ წევრს ჰქონდა იმის განცდა, რომ ოღონდ ქალბატონი ელოს რისხვა არ დავიმსახურო, ოღონდ „არ დამარბიოს“, ერთმანეთს გვერდში უდგებოდნენ, საკუთარ ამბიციებს ერთმანეთს თავს არ ახვევდნენ.

როდესაც ჩვენ, ახალგაზრდები, ინსტიტუტში მოვედით, ქალბატონ ელოს არცერთი ჩვენგანისთვის არ ჩატარებია რაიმე მნიშვნელოვანი ხელნაწერი გადასაწერად და დასამუშავებლად. მე დამევალა ქრისტინე შარაშიძის არქივის კატალოგის გადაწერა. გარდა ამისა, კონვერტებში მოთავსებული მასალა უნდა შემემონმებინა – იდო თუ არა კონვერტებში იმდენი ერთეული, რამდენიც კონვერტს ეწერა. არქივი კი უზარმაზარი იყო. თითქოს მექანიკური სამუშაოს შესრულების დროს ძალაუნებურად მჭირდებოდა არქივში დაცული მასალის გაცნობა. მართალია, ანგარიშის დროს ქალბატონ ელოს „არ აინტერესებდა“, მე იქ რა წავიკითხე, რა ცოდნა შევიძინე. მთავარი იყო შეგვესრულებინა დავაღება. რა თქმა უნდა, იგი არას-დროს გაპატიებდა თუ არ იმუშავებდი ისე, როგორც საჭირო იყო. რაღაც საკითხზე ვმუშაობდი და ცოტა გავჭიმე დამთავრება. ქალბატონი ელო დროდადრო მეკითხებოდა და მეც ვცრუობდი. მაგრამ მერე ასეთი ონი გამიკეთა – ერთ დღეს დამიპარა და მითხრა: „ნესტან, რაკი თქვენ უკვე დაამუშავეთ ეს საკითხი, ერთ თვეში უნდა წახვიდეთ ლენინგრადში პა-

ლესტინური საზოგადოების შეკრებაზე, მე უკვე გავაგზავნე თქვენი გვარი“. თავზარი დამეცა. მაგრამ რა უნდა მექნა? ის ერთი თვე თავაუღებლად ვიმუშავე და ლენინგრადში წავედი. ამ კონფერენციის შემდეგ უკვე სამუშაოდ გამაგზავნა ლენინგრადში და, ფაქტიურად, ამან მომცა საშუალება, ბოლომდე მიმეყვანა ჩემი სამუშაო.

ქალბატონი ელოს სიმკაცრეზე ბევრი რამ თქმულა, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ თუ მას შენთვის რაიმე უნდა ეთხოვა თავისთვის, ასეთი მორიცებული მე არავინ მინახავს. არ დამავიწყდება, როდესაც საფრანგეთში მივდიოდი მივლინებით, როგორი მორიცებით მთხოვა წიგნის სულ ერთი გვერდის გადაღება. და ეს მაშინ, როცა თვით ქალბატონ ელოს არაერთი ჩვენი თანამშრომლისათვის ჩამოუტანისა საჭირო წიგნები თუ ფოტოპირები და ამით ჩვენი ინსტიტუტი გაიყვანა საერთაშორისო ასპარეზზე. იგი ყოველთვის ცდილობდა ყველასთვის ეჩვენებინა, რომ ის კი არ არის გამორჩეული, არამედ ხელნაწერთა ინსტიტუტია გამორჩეული.

სრულიად განსაკუთრებული იყო ქალბატონი ელო ექსკურსიებზე. არ დამავიწყდება, როგორი ხალისით დადიოდა ხოლმე ჩვენთან ერთად. ერთხელ, ისიც კი თქვა, რა კარგი იქნებოდა აქ რომ კარვებით წამოვსულიყავითო, რამაც ჩვენ, ახალგაზრდები, ძალიან გაგვამხიარულა. ასევე დიდი ენთუზიაზმით შეხვდა ქალბატონი ელო ჩვენს წამოწყებას საახალწლო ზეიმებისა და კარნავალების ჩატარებისა. ერთხელ თავისი ულამაზასი ფრანგული შალიც კი გვათხოვა რომელიღაც საკარნავალო კოსტიუმის მოსართავად. თავიდან ჩვენ გვეშინოდა, მისი რისხვა არ დაგვემსახურებინა. მაგრამ მოხდა საპირისპირო – მან კარნავალების ორგანიზატორები პრემიებითაც კი დაგვაჯილდოვა.

მე ძალიან მენატრება ქალბატონი ელო. მენატრება ის საქმე, რომელსაც ის უძღვებოდა. ქალბატონმა ელომ შექმნა შესანიშნავი სკოლა, დატოვა არაჩვეულებრივი პროფესიონალები. მაგრამ, სამწუხაროდ, მის მიერ დაწყებული ბევრი საქმე, თუ არ შეჩერდა, შენელდა მაინც. ეს ძალიან გულდასაწყვეტია. ქალბატონი ელოს დროს ინსტიტუტში ყველამ იცოდა, ვინ რას აკეთებდა, რა პრობლემას ამუშავებდა. იგი გვთხოვდა მოგვესმინა არა მხოლოდ ჩვენი განყოფილების, არამედ სხვა განყოფილებების ანგარიშებიც. ეს ჩვენ ძალიან გვეხმარებოდა ბევრ რამეში. თუნდაც იმაში, რომ, როცა რაიმე საკითხი დაგაინტერესებდა, იცოდი, ვისთან მისულიყავი რჩევისათვის. ისიც უნდა ითქვას, რომ, ალბათ, ვერავინ მოიგონებს ისეთ შემთხვევას, რომ რომელიმე თანამშრომელს უარი ეთქვას კოლეგის დახმარებაზე. ეს იყო ჩვენი ინსტიტუტის ცხოვრებისა და მუშაობის წესი. სამწუხაროდ, მას შემდეგ, რაც ქალბატონი ელო აღარ დადიოდა ინსტიტუტში მხედველობის გაუარესების გამო, ბევრი რამ შეიცვალა.

ახლა ძალიან ბევრი ახალგაზრდა მოვიდა ჩვენთან და მე მეჩვენება, რომ არავინ არის მათი მასწავლებელი. ეს ძალიან სამწუხაროა. მე ის დროც მენატრება, როცა ქალბატონი ელო შვებულებაში გასვლის განცხადებებსაც კითხულობდა და აუცილებლად იმასაც გაარკვევდა, სად მიდიოდი

დასასვენებლად. თუ იგი რომელიმე თანამშრომელს სხვა ქალაქში აგზავნიდა კონფერენციაზე, იგი იმაზეც ზრუნავდა, რომ ამ თანამშრომელს იქ სათანადოდ შეხვედროდნენ. იმდენად დიდი იყო ქალბატონი ელოს ავტორიტეტი, რომ მის მიერ მივლინებულ კოლეგას დიდი ნდობითა და ინტერესით უსმენდნენ. სრულიად განსაკუთრებული იყო ქალბატონი ელო საინსტიტუტო კონფერენციებსა და სემინარებზე. იგი უსმენდა ყველას და ყველაფერს. ახლაც მიკვირს, როგორ ახერხებდა ამას. ყოველი მოხსენების შემდევ ნათელი იყო, რომ მან დიდი ყურადღებით მოუსმინა გამომსვლელს. მისი შეკითხვები თუ შეფასებები ამაზე მეტყველებდა. თუ მოხსენება მოეწონებოდა, არც საქებარ სიტყვებს დაიშურებდა. მან იცოდა ყველაფერი, იცოდა, ვინ რას აკეთებდა. თითოეული ჩვენგანის მუშაობას ის წარმართავდა. რაც მთავარია, მისთვის არ იყო სულერთი, ვინ რას და როგორ აკეთებდა. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ არც მაშინ ვიყავით განებივრებული დიდი ხელფასებით, ვიცოდით, რომ ჩვენი შრომა დაფასდებოდა და დაფასდებოდა ძალიან პრინციპული და სერიოზული ადამიანის მიერ. სამწუხაროდ, როგორც ზემოთ უკვე ვთქვი, მას შემდეგ, რაც ქალბატონი ელო ინსტიტუტში აღარ დადიოდა, ბევრი რამ შეიცვალა. ამას ისიც დაემატა, რომ ძალიან რთული დრო დადგა, ადამიანები ჩაიკეტნენ თავიანთ თემატიკაში. ერთმანეთის მუშაობით ველარ დაინტერესდნენ. შეიცვალა ადამიანური ურთიერთობებიც, რაც მე ძალიან მანუხებს. ჩვენი საქმე, რომელსაც დღეს კულტურული მემკვიდრეობის შესწავლას უწოდებენ, მოითხოვს ერთად დგომას, ერთად შრომას, საქმის ერთად კეთებას.

ქალბატონი ელო იყო საოცრად თანამედროვე ადამიანი. ის არასდროს არ იყო ჩაკეტილი. არსებობდა ო. ჯავახიშვილის, კ. კეკელიძის, ნ. მარის და სხვათა და სხვათა მიერ შექმნილი სკოლა, რომელიც საკითხთა მეტად ფართო სპექტრს მოიცავდა. მაგრამ ქალბატონმა ელომ, როცა ინსტიტუტმა დაიწყო ტექსტების გამოცემა, იცოდა, რაზე გაემახვილებინა ყურადღება, რა იყო ამა თუ იმ კონკრეტული დროის მოთხოვნა, რა უფრო იყო საჭირო სამეცნიერო საზოგადოების ყურადღების მისაქცევად. დარწმუნებული ვარ, დღეს რომ ის ცოცხალი ყოფილი იყო, არაჩვეულებრივად აუღებდა აღღოს დღევანდელობას, როცა არა მხოლოდ სამეცნიერო წრეების, არამედ ფართო საზოგადოების დაინტერესება გახდა საჭირო სათანადო დაფინანსების მისაღებად. ეს კი ინსტიტუტს შესაძლებლობას მისცემდა სერიოზულ თემატიკაზე ემუშავა.

არ შემიძლია არ აღვნიშნო მისი დამოკიდებულება თანამშრომლებისადმი. განსაკუთრებით მინდა მოვიგონო ქალბატონი ელოს ურთიერთობა ქალბატონ მანანა დოლაქიძესთან. მე არ დავიწყებ ახლა ლაპარაქს ქალბატონი მანანას ცოდნაზე, მის ერუდიციაზე. ერთი რამ კი მინდა ვთქვა, რომ იგი არ გამოიჩინოდა თავისი აქტიურობით – არასდროს შევიღოდა ქალბატონ ელოსთან და არ დაუწყებდა იმაზე საუბარს, თუ რა გააკეთა, რას მიაკვლია და ა.შ. მაგრამ არ დამავიწდება ის სხდომები, როცა ქალბატონი მანანას ანგარიშებს ვისმენდით. ქალბატონი ელო ყურადღებით უს-

მენდა მანანას. მისი გამომეტყველება კი გამოხატავდა უდიდეს პატივის-ცემასა და სიყვარულს. ვფიქრობ, ქალბატონი ელო აღტაცებული იყო მანანა დოლაქიძის, საოცრად ჭკვიანი, განათლებული ადამიანის, თავმდაბლობით. ასევე უდიდეს პატივისცემასა და სიყვარულს გამოხატავდა ხოლმე იგი ქალბატონ რუსულდან გვარამიას მიმართ. ქალბატონმა ელომ იცოდა ძალიან დიდი თანადგომა, თუ ადამიანს რაიმე გაჭირვება ჰქონდა. ასეთ შემთხვევებში სრულიად ქრებოდა მისი სიმკაცრე და ის ხდებოდა საოცრად თბილი და რბილი. ამავე დროს, არ დამავიწყდება განყოფილების სხდომები, სადაც ჩვენ შიშით შევცეკეროდით ქალბატონ ელოს. თუ ის სახეზე წამოჭარხლდებოდა, ვიცოდით, რომ უეჭველად გაფიცხდებოდა. განსაკუთრებით გვეშინოდა ცხელ დღეებში, რადგან სიცხისგან ქალბატონი ელო ისედაც წამოწილებული იყო და მთელ სხდომას შიშში ვატარებდით – არ ვიცოდით, ვის დაატყდებოდა თავს მისი რისხვა.

მინდა მოვიგონო ერთი შემთხვევა. ინსტიტუტში კეთდებოდა ათონური კოლექციის აღწერილობა და მე, როგორც ყველაზე ახალგაზრდას, დამევალა საძიებლების შედგენა. მუშაობისას შემხვდა ვინმე ბაგრატ მაგისტროსი. ისე, როგორც ეს ახალგაზრდებს სჩვევიათ საქმის გაიოლება, პირდაპირ მივუწერე – ბაგრატ მეოთხე. შემდეგ დავიციქრდი და მივხვდი, რომ ის ბაგრატ მეოთხე ვერ იქნებოდა. შემდეგ მივუწერე ბაგრატ მესამე, მაგრამ გაირკვა, რომ ასეც არ იქნებოდა. დავინტერესდი ამ საკითხით, ცოტა რამ წავიკითხე ამ საკითხთან დაკავშირებით, შევედი ქალბატონ ელოსთან დავუთხარი, რომ ეს პრობლემა მქონდა გადასაწყვეტი. მან გამიღიმადა მითხრა, რომ ეს ჩემისაქმე არ იყო. მე კი მივუგე, რომ სერიოზულად ეს საკითხი არ მაინტერესებდა, უბრალოდ, არ მინდოდა, რომ საძიებელში შეცდომა გამპარვოდა. ამან ქალბატონი ელო ცოტა გააბრაზა. საქმე ის იყო, რომ ეს იყო ურთულესი საკითხი, რომელზეც წერდნენ როგორც ჩვენი, ისე უცხოელი მეცნიერები. რაღაც მოსაზრებები ჰქონდათ სომხებსაც. ბოლოს გამიცინა და მითხრა: „დატოვე ეს საკითხი ღიად, ჯერ ამის დრო არ არის“. მე იმის თქმა მინდა, რომ იგი ყველაფერს აკონტროლებდა, ყველაფრის საქმის კურსში იყო და არ ჩათვალა საჭიროდ, რომ მე, ჯერ სრულიად ახალგაზრდა და გამოუცდელი, ასეთ რთულ საკითხს შევჭიდებოდი. ის ბევრად უფრო მასშტაბურად ხედავდა ყველაფერს, რაც ინსტიტუტში კეთდებოდა. იმ დროს ძალიან ბევრი თემატიკა მუშავდებოდა, ეს იყო დიდი სივრცე, რომელშიც თავისუფლად მხოლოდ ქალბატონი ელო მოძრაობდა. ახლა რომ არის ამდენი ლაპარაკი ინტერდისციპლინარულ კვლევებზე, ქალბატონ ელოს 80-იან წლებში, როცა მე მოვედი ინსტიტუტში, ეს საქმე უკვე მაღალ დონეზე ჰქონდა აყვანილი. არ დამავიწყდება, როგორ დაავალა ქალბატონმა ელომ მაია კარანაძეს დიდ ყუთებში ჩაყრილი ხელნაწერების ყდების დალაგება და განმენდა. ეს ყდები რესტავრაციის დროს იყო ხელნაწერებს მოშორებული და დიდი ხნის განმავლობაში არავის მოგონებია. როგორც ჩანს, ქალბატონი ელო გრძნობდა, რომ მომზიფდა მათი დამუშავების დრო. მაიამ ჯერ მხოლოდ განმინდა ყდები, მერე დაიწყო დალაგება

და უამრავი საინტერესო საკითხი გამოიკვეთა. საბოლოოდ კი ამ სამუშაომ შესანიშნავი შედეგი გამოიღო. ფაქტიურად, ამ, თითქოს უინტერესო და-ვალების შესრულებამ, საფუძველი ჩაუყარა ხელნაწერი წიგნის ყდის შეს-ნავლის საქმეს, რაც ასე მნიშვნელოვანია ჩვენი კულტურული მემკვიდ-რეობის კვლევის საქმეში. არ დამაგინდება, როგორ მოეფერა ქალბატონი ელო მაია კარანაძეს, როცა მისი მუშაობის შედეგი ნახა. მე ძალიან მენატ-რება ქალბატონი ელო და ვინათრებდი, რომ თუ ვინმე კიდევ ისურვებს ჩვენს დარგში მუშაობას, შეხვდეს ისეთი მასწავლებელი, როგორიც ქალ-ბატონი ელო იყო, რომელიც მას საქმის სიყვარულს ასწავლის.

ქალბატონი ელო ყოველთვის ცდილობდა წარმოეჩინა არა თავისი თავი, არამედ მთელი კოლექტივი. მახსოვს, ერთხელ ჩამოსული იყო ერთ-ერთი უცხოელი ქართველოლოგი, რომელსაც უნდოდა შეესწავლა ერთი უმნიშველოვანესი ტექსტი, რომელიც მხოლოდ ქართულ ენაზე იყო შე-მორჩილი. მე შევესწარი ამ საუბარს. ქალბატონმა ელომ მაშინვე უარი უთხრა და დაასაბუთა იმით, რომ ჩვენ გვყავს ძალიან კარგი სპეციალისტი ამ დარგში და ის შეისწავლისა ამ ტექსტით. უცხოელმა მეცნიერმა უთხრა, რომ ქართველი მეცნიერი ვერ შეძლებდა ამ საქმის შესრულებას (ის, ალ-ბათ, იმასაც გულისხმობდა, რომ ჩვენს მეცნიერებს არ ჰქონდათ საშუალე-ბა ემოგზაურათ, ადგილზე გასცნობოდნენ ხელნაწერებს). მე ვერ გადმოვ-ცემ ზუსტად იმ სიტყვებს, რომლებიც მას ქალბატონმა ელომ უთხრა, მაგ-რამ ერთს კი ვიტყვი, რომ შავი დღე აყარა და არ მისცა მას უფლება შეეს-წავლა ეს ტექსტი. ერთხელ უკვე ვთქვი, რომ ქალბატონი ელო ძალიან თანამედროვე იყო. ყველას გვახსოვს როგორ აიტაცა მან კომპიუტერული ბაზების შექმნის საკითხი, რაც იმ დროს სრულიად ახალი რამ იყო და სას-წრაფოდ შექმნა ჯგუფი, რომელმაც ბევრი კარგი საქმის გაკეთება შეძლო. ასევე მინდა გავიხსენონ საბეჭდი მანქანის ამბავი. მეცნიერებათა აკადე-მიაში სრულიად უქმად იდო საბეჭდი მანქანა (ეს კომპიუტერების გამოჩე-ნამდე ბევრად ადრე ხდებოდა), რომელზეც ერთდროულად იყო დამონ-ტაჟებული რამდენიმე შრიფტი – ქართული, ბერძნული, არაბული. ამ მან-ქანის ხელში ჩაგდება უნდოდა აღმოსავლეთმცოდნების ინსტიტუტსაც. მე ბატონი კოტე წერეთლისგან ვიცი, რომ ქალბატონმა ელომ პირდაპირ ხელიდან გამოჰვერდება ეს საბეჭდი მანქანა აკადემიას და ინსტიტუტისთვის გადმოაცემინა. მისი დავალებით ჩვენმა მბეჭდავმა, მანანა სამნიაშვილმა, რომელიც საოცრად კვალიფიციური მბეჭდავი იყო, შეისწავლა ეს უცხოე-ნოვანი შრიფტები და მას შემდეგ ჩვენი ტექსტები გამომცელობაში უკვე გამზადებული მიღიოდა.

თეოლოგიური კვლევის ტრადიცია ჩვენთან არ იყო გასაგები მიზეზე-ბის გამო – საბჭოთა კავშირში ეს თემატიკა აკრძალული იყო. ჩვენი ტექ-სტების გამოცემები დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული, რადგან უნდა მოექცენათ გამოცემებისთვის ისეთი სათაურები, რომ თვალში სა-ცემი არ ყოფილიყო. მოგეხსენებათ, ქალბატონი ელო ფრანგ მეცნიერებთან ერთად მუშაობდა ათონის ისტორიაზე. მას შესწავლილი ჰქონდა ყველა

ანდერძი. განსაკუთრებით საინტერესოა ორი ხელნაწერი, სადაც ანდერძებს ახლავს თეოლოგიური შესავალი. ქალბატონმა ელომ ყველაფერი გა-აკეთა იმისათვის, რომ ედიშერ ჭელიძეს ამ ტექსტებზე მუშაობის საშუალება მისცემოდა და თეოლოგიური კვლევით ყოფილიყო დაკავებული. თუ ედიშერის შრომა ასეთი წარმატებული აღმოჩნდა, ქალბატონი ელოს დიდი დამსახურებაცაა. მან თითქოს ყოველთვის იცოდა, რომ ის, რისი გამომზეურება დღეს არ შეიძლება, ხვალ მეტად ფასეული გახდება. თავისი ფიქრით, აზრებით ის ყოველთვის უსწრებდა დროს.

ის, რომ ქალბატონი ელო ყოველთვის იცავდა ქართველი მეცნიერების ინტერესებს და ცდილობდა მათი ნაშრომები სათანადოდ ყოფილიყო წარმოჩენილი, სრულიად არ ნიშანვს იმას, რომ ის არ ეხმარებოდა უცხოელ მეცნიერებს, რომელიც ქართული კულტურის კვლევით იყვნენ დაინტერესებულნი. მასსოვს მისი საუბარი ბელგიელ მეცნიერებთან ჟ. მოსეისა და ბ. კულისთან, როცა ის მათ უსაბუთებდა რა მნიშვნელობა აქვს ქართული ხელნაწერების შესწავლას საერთო ქრისტიანული კულტურის ისტორიის კვლევისათვის. ცნობილი ფრანგი მეცნიერი შარლ რენუ თვით მიამბობდა, როგორ დააინტერესა ქალბატონმა ელომ ქართული მასალით. მან ქართული საერთოდ არ იცის. მას აინტერესებდა სომხური ტრადიცია. მაგრამ ქალბატონმა ელომ თავისი საუბრებით იმდენი გააკეთა, რომ დაარწმუნა შარლ რენუ, რომ ადრე ქრისტიანული სასულიერო მწერლობის შესწავლა ქართული მასალის გარეშე შეუძლებელია. დაახლოებით 15 წელია, რაც ბატონი რენუ თარგმნის ქართული სასულიერო მწერლობის შესანიშნავ ძეგლს „უძველეს იადგარს“ და ყოველთვის აღნიშნავს, რომ ეს არის ქალბატონი ელოს დამსახურება, რომელიც არ იშურებდა ძალასა და ენერგიას,

შარლ რენუ, ცისანა ბიბილეიშვილი, ნესტან ჩხიფაძე, მანანა დოლაქიძე

რომ უცხოელი მეცნიერები დაეინტერესებინა ქართული კულტურით და ამით ხელს უწყობდა ქართული კულტურის პოპულარიზაციას უცხოეთში. ისიც უნდა ითქვას, რომ იმ დროს ეს არ იყო ადვილი. მაგრამ მას ამაში ემარტოდა როგორც თანამდებობა, ისე მისი დიდი ავტორიტეტი სამეცნიერო წრეებში არა მარტო ჩვენში, არამედ უცხოეთშიც.

არ დამავიწყდება, 90-იანი წლების საშინელ დღეებში, როცა ტელევიზიასთან იარაღი გამოჩნდა, როგორ მოვიდა ქალბატონი ელო ფეხით ინსტიტუტში (იმ დროს ის დირექტორი აღარ იყო) და სათავეში ჩაუდგა ხელნაწერების ქვედა საცავში ჩატანას. ისიც მახსოვს, როგორ მიადგა მან კიბე და ზედა თაროებზე თავისი ხელით აპქონდა ხელნაწერები. კიდევ მინდა გავიხსენო ერთი შემთხვევა. „ალავერდის ოთხთავის“ ფოტოზე რაღაც წინადადება ვერ წავიკითხე. ამითომ შევედი ქალბატონ ელოსთან და ვთხოვე დაერთო ნება ხელნაწერი გამომეტანა საცავიდან. ქალბატონი ელო საშინალად განრისხდა. ბოლოს მომცა უფლება იქვე, საცავში, 10 წუთით გადამეშალა ხელნაწერი და მომენახა ჩემთვის საინტერესო ადგილი.

მინდა მოვიგონო ტრადიციული ბაგშვა დღეები ჩვენს ინსტიტუტში. ყოველწლიურად, 1 ივნისს ვაწყობდით ბავშვთა დღეს ჩვენი ინსტიტუტის თანამშრომლების შეიღებისთვის. ჩუმი, წყნარი, გაპრიალებული ინსტიტუტი უცბად ხდებოდა საოცრად ხმაურიანი. ყველაფერი ყირაზე დგებოდა. ქალბატონი ელო საოცარი სითბოთი ხვდებოდა ბავშვებს და არც ერთხელ არ უთქვას საყვედური ამ ურიამულისა და მხიარულების გამო.

ახლა, როცა ამდენი წელი გავიდა, ხშირად ვფიქრობ, საიდან ჰქონდა ქალბატონ ელოს ასეთი ულევი ენერგია. როცა ის ინსტიტუტში მოდიოდა, ის აქ ფაქტიურად არ მუშაობდა იმ საკითხებზე, რომლებიც მას აინტერესებდა. მისი დღე იწყებოდა საცავების, შემდეგ ბიბლიოთეკის შემოწმებით, აგვარებდა ტექნიკურ საკითხებს. იგი ზრუნავდა ყველაფერზე, რაც ინსტიტუტს ეხებოდა. გარდა ამისა, ის ზრუნავდა თანამშრომლებზეც. ჩვენ, ახალგაზრდები, ხშირად ვიკრიბებობით, დავდიოდით ექსკურსიებზე. ქალბატონ ელოს ჟყავდა გამორჩეული მონაფებიც. ასეთი იყო ლელა ხაჩიძე. ამაში თვით ლელაც დამეთანებება. იმ ხანებში ლელა თბილისში მარტო ცხოვრობდა, სტუდენტაქში. ქალბატონი ელო მუდმივად ზრუნავდა იმაზე, რომ ლელა ჩვენს შეკრებებს არ დაპკლებოდა. მახსოვს, ერთხელ ლელა ავად გახდა და ერთი კვირა ინსტიტუტში არ დადიოდა. ქალბატონმა ელომ ჯერ მე გამაგზავნა მის მოსანახულებლად, შემდეგ – თამრიკო ითხმეზური. ყველას გვახსოვს, როგორ დაეხმარა იგი ქალბატონ ნანა ყანჩაველს, როცა მას მოსკოვში დასჭირდა სამკურნალოდ ნასვლა. ასევე, როგორ განიცდიდა ის ქალბატონ ცისანა აბულაძის მხედველობის გაუარესებას და მრავალი სხვა ასეთი შემთხვევის გახსენება შეიძლება. საოცარი იყო, რომ მას შეეძლო ყოფილიყო საოცრად მკაცრი, და ამავე დროს თბილი და მზრუნველი ადამიანი.

ქალბატონი ელო ჩვენ პროფესიულ ეთიკას გვასწავლიდა. იგი მუდმივ ადევნებდა თვალს შენს დამოკიდებულებას იმ ადამიანების მიმართ, რო-

მელთაც ადრე უმუშავიათ ამ საკითხებზე. აღარაფერს ვამბობ იმაზე, როგორ გვასწავლიდა ის ილია აბულაძის, კორნელი კეკელიძის, ივანე ჯავახიშვილის სახელებთან მოპყრობას. მოგეხსენებათ, მათი კაბინეტებია ინსტიტუტში. ქალბატონი ელო არავის აძლევდა უფლებას წიგნები გაეტანათ მათი კაბინეტებიდან. ამავე დროს, ის ახალგაზრდებს იმასაც გვასწავლიდა, რომ ამერიკა, რომელიც ჩვენ ჩვენთვის აღმოვაჩინეთ, დიდი ხნის აღმოჩენილია. ისიც მინდა ვთქვა, რომ ეს მისი ბუნება იყო. მისთვის მთავარი იყო საქმე და არა საკუთარი თავი ამ საქმეში. დღეს ასეთი ადამიანების დეფიციტია.

ქალბატონი ელო საკითხებს ხედავდა სიღრმეში, მასშტაბურად. ერთხელ მან დამავალა იოანე მოსხის „ლიმონარის“ ქართული რედაქციის შესწავლა. ეს თხზულება ილია აბულაძემ გამოსცა, შემდეგ სიმონ ყაუხებიშვილმაც გამოთქვა გარკვეული მოსაზრება. როგორც ჩანს, მათი მიზანი არ ყოფილა ქართული რედაქციის იმ მიზნით შესწავლა, რომელიც ქალბატონ ელოს აინტერესებდა. მე მაშინ ძალიან ახალგაზრდა ვიყავი და შემეშინდა ასეთი ავტორიტეტების შემდეგ ამ საქმეს შევჭიდებოდი. ახლა, წლების შემდეგ, ვფიქრობ, „ლიმონარის“ ქართული რედაქციის შესწავლას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ქართული მწერლობის ტრადიციის შესასწავლად და არა მარტო ქართულის. მას უდიდესი მნიშვნელობა ექნება პალესტინაში, კონსტანტინეპოლიში მიმდინარე პროცესების შესწავლისათვისაც. როგორც ჩანს, ქართულმა რედაქციამ შემოგვინახა ის, რაც ბერძნულში დაკარგულია. ქალბატონი ელო ამას ხედავდა და ამიტომაც უნდოდა მისი სერიოზული და საფუძვლიანი შესწავლა. იმედი მაქვს, გამოჩნდება ახალგაზრდა მკვლევარი, რომელიც ქალბატონ ელოს ამ ჩანაფიქრს განახორციელებს.

ზეინაპ სარაჟიშვილი, იზო ჯიეიძე

ზეინაპ სარაჟიშვილი: ბევრი რამ მაქვს მოსაგონარი ბატონ ილია აბულაძეზე. მე როცა დავიწყე მუშაობა, ჯერ ინსტიტუტი არ იყო დაარსებული. ჩვენ ვიყავით საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილება, რომლის ხელმძღვანელი ბატონი ილია იყო. იგი ძალიან მკაცრი იყო. ერთხელ, შემოვიდა ჩვენს ოთახში და დაინახა სავარძელი, რომელიც ჩვენ შემოვიტანეთ ოთახში. ძალიან გაბრაზდა – თქვენ აქ დასხდებით, დაისვენებთ და საქმეს მოსცდებითო. მერე თვითონ დაბრძანდა სავარძელში და დიდხანს გვესაუბრა. ძალიან წუხდა, რომ ხელფასს ვერ გვიმატებდა. არ ყოფილა ისეთი წელინადი, რომ რესტავრატორებისთვის პრემია არ მოეცა. ერთხელაც, ზაფხული იყო, ფანჯრები ღია იყო. ბატონი ილია აკადემიის მთავარ ბუღალტერს ელაპარაკებოდა ტელეფონით. ჩვენ მთელი საუბარი გვესმოდა. მაშინ ჩვენ რესტავრატორები არ გვერქვა, ვიყავით ლაბორანტები. ბუღალტერს უთქვამს, მაგათ რესტავრატორ-ტაქსიტები უნდა დავარქვათო. ბატონი ილია კი ეუბნება – იყვნენ ტაქსები, ოღონდ ხელფასი მოუმატეო. ბატონი ილია ძალიან კეთილი და კარგი კაცი იყო, მაგრამ საშინლად არ უყვარდა, როცა სამსახურს ვაცდენდით. ზოგჯერ კინოში გავიჩარებოდით ხოლმე ახალ ფილმზე. ერთხელაც, წავედით 10 საათიან სეანსზე. ბატონ ილიას მოვუკითხივართ და მაშინვე მიმხვდარა, სად ვიქწებოდით. მთელი ის დრო, რაც ჩვენ კინოში ვიყავით, ბატონი ილია იდგა დერეფანში და გვდარაჯობდა. ჩვენ კი გამოფენის მხრიდან შევიპარეთ. ბატონი ილია სწორედ იქ გვდარაჯობდა. ჩვენ ტუალეტში დავიმალეთ, მაგრამ ბატონი ილია ამასაც მიხვდა. მოკლედ, როცა გამოვედით, მითხრა, რომ განთავისუფლებული ვარ სამსახურიდან. მე ვუთხარი, რომ განთავისუფლება მხოლოდ სამი საყვედურის შემდეგ შეეძლო. ბატონმა ილიამ ამაზე მიპასუხა: „მოგცემთ სამ საყვედურს და მერე მოგხსნით.“

როცა ქალბატონი ელო დანიშნეს დირექტორად, ისიც ძალიან დიდ ყურადღებას იჩენდა რესტავრაციისადმი. მან უმკაცრესი გეგმა დაგვიწესა – წელინადში 3000 ფურცელი უნდა გაგვეკეთებინა. თვეში ერთხელ აუცილებლად ვაბარებდით ანგარიშს კომისიას, რომლის თავმჯდომარე თვით ქალბატონი ელო იყო. იგი დიდი ყურადღებით ამონშებდა ჩვენს ნამუშევარს – თითოეულ ფურცელს გულდასმით ათვალიერებდა. ჩვენი სამუშაო მეტად სპეციფიკურია. მიუხედავად ამისა, ქალბატონი ელო შესანიშნავად ერკვეოდა რესტავრაციის საქმეში და მცირეოდენი ნაკლიც კი არ გამოეპარებოდა.

ქალბატონი ელო საზღვარგარეთ იყო მივლინებით. იქ საფუძვლიანად გაეცნო იქაური რესტავრატორების მუშაობას, დაათვალიერა ლაბორატორიები. იქიდან რომ დაბრუნდა, შემოვიდა ჩვენთან და გვითხრა: „წეტავ მოგვცა იქაური ლაბორატორიები და თქვენი ხელები. მათ ლაბორატორიებში შესანიშნავი მასალები და აპარატურაა, მაგრამ მე მათი ნამუშევარი არ მომენნა. თქვენ უკეთ მუშაობთ“. შექებაც შეეძლო და შეეძლო ძალიან მკაცრიც

ყოფილიყო. მახსოვს, ჩემი შვილები პატარები იყვნენ და დილით დედასთან უნდა ნამეყვანა და იქ დამეტოვებინა. მუშაობას ათის ნახევარზე ვიწყებდით, მე კი ვერაფრით ვასწრებდი დროზე მოსვლას. მივედი ქალბატონ ელოსთან და ვთხოვე ნება დაერთო ნახევარი საათით გვიან მოვსულიყავი. ამაზე მან მიპასუხა: „შენ მთელი დღე მშეერი ვერ იქნები და შესვენებისთვის განკუთვილ ნახევარ საათს ისევ მოცდები. ამიტომ ამის უფლებას ვერ მოგცემ.“ თუმცა ისიც შემიძლია მოვიგონო, რომ როცა ოჯახური პრობლემების გამო სამსახურისთვის თავი უნდა დამენებებინა, ქალბატონმა ელომ მითხრა: „როცა შენ საქმეებს მოაგვარებ, დაბრუნდი და ისევ მიგილებ სამსახურში.“ არ მახსოვს, რომ ქალბატონ ელოს ვინმესთვის უხეშად მიემართა. მაგრამ ჩვენ მისი გვეშინოდა თუ რიდი გვქონდა, არ ვიცი. ვინმე რომ დაიძახებდა – ქალბატონი ელო მოდისო, ყველა გავისუსებოდით.

ერთი რამ მინდა კიდევ მოვიგონო ბატონ ილიასთან დაკავშირებით. მე ცაცია ვარ, მაგრამ ბატონმა ილიამ ეს თურმე არ იცოდა. ერთხელაც, შემოვიდა ჩვენთან. მე ოთხთავზე ვმუშაობდი. რომ დაინახა, რომ მარცხენა ხელით ვმუშაობდი, შეჰქვეირა: „ამას რას ეხედავ, რომ მცოდნოდა, რომ ცაცია ხარ, არ მიგილებდი სამსახურში.“ ამაზე მე ვუპასუხე: „ბატონო ილია, მარცხენა გულთან ახლოსაა და ამიტომ უფრო გულიანად ვმუშაობ.“ „კარგი, კარგი, – მითხრა ბატონმა ილიამ, – იცოდე, ამ ხელნაწერს ნახევარი საათითაც არ ვათხოვებ არავის, მთელი საქართველო რომ დამიმტკიცონ.“

ჩვენთან სიგარეტის მოწევა სასტიკად იყო აკრძალული. ერთხელ, ჩვენი თანამშრომელი ციალა კილურაძე ჩვენს ოთახში ენეოდა. ამ დროს ბატონი ილია შემოვიდა. ციალას საშინლად შეეშინდა და სიგარეტი ზურგს უკან დამალა. იქვე, სკამზე, ხალათი იყო გადაკიდებული და იმას მოეკიდა ცეცხლი. ამას რომ მიხვდა, ციალა ცეცხლმოკიდებულ ხალათს ზედ დააჯდა. ბატონი ილია უცბად შეშფოთდა – რა ინვისო. ჩვენ ვუთხარით, რომ სუნი გარედან შემოვიდა. ბატონი ილიაც დამშვიდდა და გავიდა ოთახიდან. ასე გადავურჩით მის რისხვას.

როგორც ბატონი ილიასათვის, ისე ქალბატონი ელოსთვის რესტავრაციის განყოფილება ერთ-ერთი უმთავრესი იყო. ჩვენ ყველანაირად გვინყობდნენ ხელს. ჩვენი სამუშაო დღე 6 საათიანი იყო და ყოველდღიურად ნახევარ ლიტრ რძეს გვაძლევდნენ. ეს რძე ჩვენ უნდა დაგველია. ჩვენ კი არ ვსვამდით და ვისაც პატარა პატვები ჰყავდა, იმათ ვაძლევდით.

იზო ჯიქიძე: ქალბატონი ელო ძალიან მკაცრი იყო. ეს სიმკაცრე უფრო დიდსციპლინის სიყვარულში გამოიხატებოდა. იგი ითხოვდა სამსახურში დროულად გამოცხადებას, დღის განმავლობაში ინტენსიურ მუშაობას. ამის გარეშე სამუშაო წესიერად ვერ შესრულდებოდა. ქალბატონი ელო ძალიან დიდ ყურადღებას აქცევდა ჩვენს განყოფილებას. როცა რომელიმე ხელნაწერზე მუშაობას დავასარულებდით, ჩვენი ნამუშევარი კომისიას უნდა შეემონმებინა. ქალბატონი ელო საოცარი პროფესიონალიზმით ამონშებდა ჩვენს ნამუშევარს და ხშირად ისეთ შეკითხვებს გვაძლევდა, რომ მხოლოდ მაღალი დონის პროფესიონალს შეეძლო ეს შეკითხვები

დაესვა. გარდა იმისა, რომ კომისია ამონმებდა ჩვენს შესრულებულ სამუშაოს, ქალბატონი ელო კვირაში ერთხელ აუცილებლად შემოივლიდა ხოლმე ჩვენთან და ადგილზე გვამონმებდა. ჩვენ არასდროს ვიცოდით, ეს როდის მოხდებოდა. მისი ვიზიტები მოულოდნელი იყო. ქალბატონმა ელომ ყოველთვის იცოდა, ვინ რომელ ხელნაწერზე მუშაობდა და თვით ამონ-მებდა ჩვენს ნამუშევარს. ამავე დროს, იგი ყოველწლიურად გვაგზავნიდა ყოფილი საბჭოთა კავშირის დიდ სარესტავრაციო ცენტრებში, რათა ადგილზე გავცნობოდით ახალ მიღწევებს და ჩვენთან გამოგვეყენინა ისინი. მაგრამ ამ ახალი მეთოდების პრმად გადმოღების უფლებას ქალბატონი ელო არ გვაძლევდა. ყოველგვარი სიახლე ჯერ აქ, თბილისში უნდა შეგვე-მონმებინა უნივერსიტეტის ქიმიკოსებთან ერთად და მხოლოდ ამის შემ-დეგ დაგვენერგა ჩვენთან. ეს ეხებოდა ქალბალდის სხდასხვა სახეობების გამოყენებას, წებოს შედგენილობას, ტყავის დამუშავების მეთოდიკას და სხვ. უნდა ითქვას, რომ ქალბატონი ელო საოცრად კარგად ერკვეოდა სა-რესტავრაციო საქმის ყველა ნიუანსში. მისთვის რესტავრაცია ინსტიტუ-ტის საქმიანობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სფერო იყო. საზღვარგა-რეთ მივლინებების დროს აუცილებლად მოინახულებდა იქაურ სარესტავ-რაციონურებს და შემდეგ ჩვენ გვიზარებდა მათ გამოცდილებას. თუმ-ცა, იმასაც აღნიშნავდა ხოლმე, რომ ჩვენი ნამუშევარი უფრო მოსწონდა. ისიც მინდა ვთქვა, რომ ქალბატონმა ელომ იცოდა რესტავრატორების შრომის დაფასება, რაც ჩვენც გვაძლევდა სტიმულს უკეთ გვემუშავა. ჩვე-ნი შრომის დაფასება არა მხოლოდ სიტყვიერად ხდებოდა, არამედ თუ რა-იმე უნიკალური, რთული ხელნაწერის რესტავრაცია შესრულდებოდა, აუ-ცილებლად პრემიებითაც გვაჯილდოვებდა. რუსთაველის 800 წლის იუბი-ლის დღეებში სომხებმა გვაჩუქეს „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი, რომე-ლიც სრულიად გაქვავებული იყო. ხელნაწერი დაიშალა ორთქლის აბაზა-ნების სამუალებით, გაკეთდა მისი რესტავრაცია და ახლა ჩვენი ინსტი-ტუტის უნიკალური ხელნაწერი წიგნების კოლექციას ამშვენებს. ქალბა-ტონი ელო სიტყვაძუნი იყო, მაგრამ ჩვენ მაინც ყოველთვის ვიცოდით, რომ ის რესტავრატორების სამუშაოს აფასებდა. ბევრი შესანიშნავი ადამი-ანი მუშაობდა ჩვენს განყოფილებაში, თანაც მაღალი დონის პროფესიო-ნალები – ლიანა ქუთათელაძე, თინა მაჭავარიანი, ჩუმი, ერთგული თანამ-შრომელი, ციალა მასალკინა, მკინძავი შალვა ხუციშვილი, ციალა კილუ-რაძე, ლია სიხარულიძე. ადრე ნანა თარგამაძე და თამრიკო იმნაძეც რეს-ტავრატორებად მუშაობდნენ, ასევე დალი კალატოზიშვილი, რომელიც ჯერ მკინძავი იყო, შემდეგ კი ეტრატების დარბილებაზე მუშაობდა.

ზეინაბ სარაჯიშვილი: მინდა მოვიგონო ბატონი საშა გამყრელიძე, ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე, რომელიც უშუალოდ რესტავრაცი-ის განყოფილებას არ კურირებდა. ბატონი საშა იყო არაჩვეულებრივი ადამი-ანი, თბილი, ყურადღებიანი. ის ხშირად შემოღილდა ჩვენთან, მოგვიკით-ხავდა. თუ რამ პრობლემა გვქონდა, ბატონი საშა ყოველთვის ყურადღებით მოგვისმენდა და თუ დახმარება შეეძლო, უარს არ გვეუბნებოდა.

დაუკინებარია ბატონი ლაშა ჯანაშია, არაჩვეულებრივი ადამიანი. მასთან რომ შევიდოდით ხოლმე, მაშინვე ფეხზე წამოდგებოდა და ვიღრე არ დავსხდებოდით, არ დაჯდებოდა. ყოველთვის გულისხმიერი იყო, თავაზიანი.

იზო ჯიქიძე: ბატონი ლაშა მართლაც შესანიშნავი პიროვნება იყო. მახსოვს, აგადმყოფობის შემდეგ სოხუმიდან რომ დაბრუნდა, ეზოში შევვედა. ძალიან გაგვიხარდა მისი ნახვა, მოვიკითხეთ. ბატონმა ლაშამ ნაღვლიანად გაიღიმა და გვითხრა: „ეს რა ცხოვრებაა, როცა ორ კილოგრამზე მეტის აწევა კაცს არ შეუძლია.“

ერთხელ, იანვრის თვეში დამიბარა ქალბატონმა ელომ და მითხრა, რომ უნდა წავსულიყავი მივლინებით მოსკოვსა და ლენინგრადში ახალი მეთოდიების გასაცნობად. მე ვუთხარი, რომ არ ვარ მზად ზამთარში წასასვლელად და თუ შეიძლება გაზაფხულზე წავალ. უნდა გითხრათ, რომ ქალბატონი ელო და მთანხმდა და აპრილში გავემგზავრერუსეთში. მოსკოვისა და ლენინგრადის ცნობილ სარესტავრაციო ცენტრებში გავეცანი ახალ მეთოდებს.

ზეინაძ სარაჯიშვილი: აუცილებლად მინდა აღვნიშნო, რომ ქალბატონი ელო არასდროს არაფერს თავისი არ მოითხოვდა. იგი მხოლოდ ინსტიტუტისთვის ზრუნავდა. განსაკუთრებით ცდილობდა იგი რესტავრაციის განყოფილებისთვის.

იზო ჯიქიძე: ეს წამდვილად ასე იყო. რესტავრაციისათვის საჭირო მასალის მოპოვება ძალიან გვიჭირდა. როცა მივლინებაში მივდიოდით, ქალბატონი ელო თავისი საკუთარი თანხებით გვამარაგებდა საჭირო მასალების შესაძენად. მოგეხსენებათ, იმ დროს მხოლოდ მოსკოვში და ლენინგრადში შეიძლებოდა ყველაფრის ყიდვა. ახლაც მახსოვს, როგორ გახსნიდა ხოლმე საფულეს და ფულს გვაძლევდა. ჩვენ მაღაზიებში ვყიდულობდით მასალას – ფუნჯებს, საღებავებს, ქაღალდს და ა.შ. და ამას ვყიდულობდით ქალბატონი ელოს ფულით. საერთოდ, ქალბატონი ელოს დირექტორობის დროს რესტავრაციის განყოფილებას ყველაზე დიდი ყურადღება ექცეოდა. შემდეგ წლებში, როცა გაჭირვება დაიწყო, ჩვენც ძალიან გავიჭირდა. ახალი დირექციის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ისინც დიდ ყურადღებას გვითმობენ. ყველანაირად ცდილობება მოიზიდონ თანხები, რათა ჩვენ მუშაობა შევძლოთ. როცა ინსტიტუტში რეფორმა ჩატარდა და ბევრი ძევლი თანამშრომელი ინსტიტუტს გარეთ დარჩა, ჩვენც მათ შორის აღმოვჩნდით. თუმცა ხელშეკრულებით მაინც ვმუშაობდით. წელს კი მოიპოვეს შტატები და ჩვენ კვლავ დაგვაბრუნეს. მაგრამ ეს არ არის საკმარისი. თუ არ გაიზარდა ახალი კადრები, ჩვენი საქმე დაიღუპება. ამისთვის კი საჭიროა ახალგაზრდების მოზიდვა. მაგრამ იმ მწირ ხელფასზე, რომელზეც ჩვენ ვმუშაობთ, ახალგაზრდები ძნელად დათანხმდებიან. ჩვენ საქმეში აუცილებელია საქმის დიდი სიყვარული, თავდადება, მაგრამ ასევე საჭიროა მატერიალური სტიმულიც.

ქალბატონი ელოს დირექტორობის დროს ძალიან იშვიათად იმართებოდა გამოფენები. მას ძალიან არ უყვარდა ხელნაწერების გამოფენაზე გამოტანა. ჩვენი საგამოფენო დარბაზი ვერ იყო სათანადოდ მოწყობილი

და ხელნაწერებისთვის საჭირო პირობების შექმნა ძნელი იყო. ამიტომაც არ „აწუხებდა“ ქალბატონი ელო ხელნაწერებს. ხელნაწერი უნდა გამოეტანათ საცავიდან, გადაეტანათ სხვა გარემოში და რამდენიმე ხანს უნდა ყოფილიყო გადამლილი. ეს ქალბატონ ელოს ძალიან არ უყვარდა. მას ასევე არ უყვარდა ხელნაწერების რეკლამირება. ალბათ ამიტომაც იყო, რომ თბილისის მოსახლეობამაც კი ჯეროვნად არ იცოდა, რა განძს ინახავდა ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ივნისში, როგორც კი დაცხებოდა, საცავიდან ეტრატების გამოტანა იკრძალებოდა. აგვისტოში კი ყველა საცავი ილუქებოდა. ეს ისევ იმისთვის კეთდებოდა, რომ ხელნაწერები, „არ შეგვენუხებინა.“ მოგეხსენებათ, ტემპერატურის მკვეთრი ცვლილება ხელნაწერზე ძალიან ცუდად მოქმედებს. ქალბატონი ელოსთვის უმთავრესი იყო ხელნაწერების მოვლა. მე ადრე ქიმიის ინსტიტუტში ვმუშაობდი. როცა ხელნაწერთა ინსტიტუტში გადმოვდიოდი სამუშაოდ, ქალბატონმა ელომ მითხრა, რომ მისთვის მთავარია ხელნაწერის მოვლა და თუ მე მინდა გავაგრძელო მუშაობა სამეცნიერო თემაზე, ამისთვის არსებობს შაბათი და კვირა და შემიძლია წავიდე ბიბლიოთეკაში და იქ გაკეთო ჩემი საქმე.

ქალბატონი ელოს დამოკიდებულება ხელნაწერებისადმი იმაშიც გამოიხატებოდა, რომ ჩვენი დილა იმით იწყებოდა, რომ უნდა შევსულიყავით საცავებში და შეგვემონმებინა თითოეული ხელნაწერის თუ დოკუმენტის ფიზიკური, ქიმიური თუ ბიოლოგიური მდგომარეობა. თუ კი რამე საეჭვო აღმოჩნდებოდა, მაშინვე უნდა ჩაგვეტანა ქვევით და დაგვემუშავებინა, გაგვენმინდა ა.შ. ქალბატონი ელო თვით აკონტროლებდა თითოეული ხელნაწერის თუ დოკუმენტის მდგომარეობას. ისევ მინდა გავიმეორო, რომ მისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ხელნაწერების მოვლა და ყველაფრის გაკეთება იმისათვის, რომ ხელნაწერი „არ შეწუხებულიყო“.

თამარ მარგიანი

თბილისის უნივერსიტეტის ასპირანტურას ვამთავრებდი. ასპირანტურში ძველი ქართული ენის სპეციალობით ვსწავლობდი ქალბატონ მზექალა შანიძის ხელმძღვანელობით. ვოცნებობდი ხელნაწერთა ინსტიტუტში მუშაობაზე. ბევრი რამ მსმენდა ამ არაჩვეულებრივი დაწესებულების შესახებ. ხშირად დავდიოდი კიდეც – ქალბატონი მზექალა ზოგჯერ იქ მიბარებდა სამეცადინოდ. საოცრად მომწონდა ის ატმოსფერო, რაც იქ სუფევდა – სიწყნარე, სისუფთავე, წესრიგი, უძმოდ, საქმიანად მოსიარულე თანამშრომლები, აყვავებული ეზო. ხმაურიანი ქალაქიდან ამ ეზოში რომ შეხვიდოდი, სხვა სამყაროში ხვდებოდი – ჩიტების გალობა, აყვავებული ვარდის ბუჩქები... ასეთი სურნელოვანი ვარდი იშვიათად მინახავს. მოკლედ, ვოცნებობდი იქაური თანამშრომელი გავმხდარიყავი. მოგეხსენებათ, იმ დროს, 70-იანი წლების ბოლოს, აკადემიის ინსტიტუტებში მოხვედრა არ იყო ადვილი.

ასპირანტურის ბოლო თვეები მოსკოვში გავატარე. ხშირად ვსტუმრობდი დეიდაჩემთან, ცნობილ ასტრონომ ალა მასევიჩთან. მან იცოდა ჩემი ოცნების შესახებ. ის ძალიან მეგობრობდა ჩვენი აკადემიის პრეზიდენტთან, აკადემიკოს ევგენი ხარაძესთან. ბატონი ევგენის ერთ-ერთი ვიზიტის დროს მოსკოვში, ალამ უამბო, რომ ჰყავს დისტვილი, რომელსაც ძალიან უნდა ხელნაწერთა ინსტიტუტში მუშაობა. მე ამ დროს უკვე თბილისში ვიყავი. და ერთ დღეს რეკავს ტელეფონი. ჩემდა გასაოცრად, მელაპარეკება ბატონი ევგენი ხარაძე და მეუბნება: „მე ვიცი, რომ თქვენ გულით გინდათ ხელნაწერთა ინსტიტუტში მუშაობა. მობრძანდით ხვალ ჩემთან და ამ საკითხზე მოვილაპარაკოთ.“ მეორე დღესვე მე და მამაჩემი მივედით ბატონ ევგენისთან, რომელიც გამესაუბრა და მითხვა, რომ შემიძლია ხვალვე მივიღე ქალბატონ ელენე მეტრეველთან ჩემი შტატით და თუ ის წინააღმდეგი არ იქნება, შემიძლია დავიწყო იქ მუშაობა. მე ქალბატონ ელენეს პირადად არ ვიცნობდი, თუმცა ძალიან ბევრი რამ ვიცოდი მის შესახებ. გარდა ამისა, მამაჩემი და ქალბატონი ელო თანაკურსელები იყვნენ, ძალიან კარგი და თბილი ურთიერთობა ჰქონდათ ერთმანეთთან. ამიტომ მამამ ჩათვალა, რომ მასთან არანაირი პრობლემა არ შემექმნებოდა. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ მამა ძალიან ცდებოდა.

მეორე დღესვე მივედით ინსტიტუტში. ქალბატონმა ელომ ძალიან თბილად მიგვიღო. მაგრამ როცა გაიგო ჩვენი მისვლის მიზეზი, საშინლად განრისხდა: „რატომ უნდა მიგიღოთ ჩვენთან, მე ხომ თქვენ არ გიცნობთ! არ ვიცი, რას წარმოადგენთ“ და ა.შ. მამაჩემი ისე შეწუხდა, რომ თავი დასარა და აღარც აუწევია მთელი ჩვენი სტუმრობის დროს. მოკლედ, ქალბატონმა ელომ სასტიკი უარით გამოგვისტუმრა. მაშინ გაოგნებული ვიყავი, მაგრამ როცა ქალბატონი ელო კარგად გავიცანი, მივხვდი, რომ ის სწორი იყო. მისთვის სრულიად მიულებელი იყო ისეთი ადამიანის ინსტიტუტში

მიღება, რომელსაც არ იცნობდა. ჩემდა გასაოცრად, მეორე დღეს დამირე-კა თამილა მგალობლიშვილმა და მითხრა, რომ ქალბატონი ელო მიბარებდა. თამილასთვის უთქვამს: „ რას ვერჩონდი საწყალ რეზოს, რა დღეში ჩავაგდე. მგონი არ უნდა იყოს ცუდი გოგო. „ ქალბატონ ელოს ისიც გაუგია, რომ ვარ 33 წლის, გაუთხოვარი. შესაბამისად, მეტი დრო მექნება საქმისათვის. სა-ყოველთაოდაა ცნობილი, რომ მას დიდად არ უყვარდა, როცა მისი თანამ-შრომელი ქალები ოჯახს ქმნიდნენ – შვილები და ოჯახი მუშაობაში ხელს შეუშლიდათ. მეორე დღესვე მივედი. ქალბატონმა ელომ ძალიან თბილად მიმილო, მომიბიძოშა კიდეც და მეორე დღიდანვე დამიბარა სამუშაოდ, ოღონდ, როგორც წესი იყო ჩვენთან, გამოსაცდელი ვადით. მიმამაგრეს ბატონ ზურაბ სარჯველაძეს, რომელიც მაშინ აგიოგრაფიული ძეგლების სიმფონია-ლექსიკონზე მუშაობდა. დამევალა სრულიად მექანიკური სა-მუშაო – ბარათებზე ამონერილი ციტატები უნდა შემედარებინა წყაროს-თან. ეს იყო და ეს.

როგორც უკვე ვთქვი, ჩემმა გაუთხოვრობამ ქალბატონი ელოს ჩემ-დამი დამოკიდებულებაზე დადებითად იმოქმედა. მაგრამ მოხდა ისე, რომ ინსტიტუტში მოსვლიდან ერთ თვეში გავთხოვდი, და რაც მთავარია, ქალ-ბატონი ელოს დის ოჯახის რძალი გავხდი. ამდენად, ხელნაწერთა ინსტი-ტუტში მოსვლით ჩემს ცხოვრებაში სრულიად ახალი ეტაპი დაიწყო.

როგორი იყო იმდროინდელი კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნა-წერთა ინსტიტუტი (ამჟამად უსახელო ხელნაწერთა ეროვნული (ცენტრი)? აქვე მინდა კიდევ ერთხელ გამოვთქვა ჩემი უდიდესი გულისტკივილი იმის გამო, რომ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს სახელი შეუცვალეს. ჩვენმა ახალგაზრდა ხელმძღვანელებმა რატომძაც დიდი კორნელი კეკელიძის სახელის ტარება ინსტიტუტისთვის არა საპა-ტიო სახელად, არამედ კომუნისტური წყობის გადმონაშთად ჩათვალეს. გული მნიშვნელი, რომ ინსტიტუტის მთელმა კოლექტივმა, რომელიც ყო-ველთვის გამოირჩეოდა პრინციპულობით, ვერ შეძლო სათანადოდ გამოე-ხატა თავისი აღმფოთება ამის გამო. დავუპრუნდეთ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს 70-იანი წლების მიწურულს. ეს იყო დაწესებულება, სადაც პირველ რიგში, იყო არაჩვეულებრივი საქმიანი ატმოსფერო. უსაქმოდ ვერავის ნახავდით. სამსახური გვეწყებოდა დილის ათის ნახევარზე – არავითარი დაგვიანება. ამას აკონტროლებდა ბატონი ვახტანგ ბერიძე, რომლის კაბინეტშიც ინახებოდა უურნალები, სადაც ხელს ვაწერდით დილით და საღამოს, 5 საათსა და თხუთმეტ წუთზე. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი სიმკაცრე იყო, ყველა თავის ოთახში იყო შეკეტილი და თავჩაღუნული მუშაობდა, თანამშრომლებს შორის იყო საოცრად თბილი ურთიერთობა. მე ხშირად ვამბობ ხოლმე, რომ ეს იყო ერთი დიდი ოჯახი, სადაც მისვლა ყველას გვიხაროდა, სადაც ყველამ იცოდა ერთმანეთის სიხარული და გაჭირვება. ან როგორი იყო უფროსი თაობის დამოკიდებულება ახალგაზრდებისადმი!

დალიან ბევრი რამ მაქვს მოსაგონარი, მაგრამ პირველ რიგში, მინდა

მოვიგონო ისინი, ვინც დღეს ჩვენთან აღარ არიან. სამწუხაროდ, ასეთი ბევრია. რომელი ერთი მოვიგონო – უსაყვარლესი დეიდა თამუშა (თამარ ბრეგაძე), ფუტკარივით მშრომელი ქალბატონი, უნაზესი ცაცა ჭანკიევი, ლილი ათანელიშვილი, ელისო აბრამიშვილი, ბაქარ გიგინეიშვილი, ზურაბ სარჯველაძე... ყველას საოცრად გვაკლია დოდო ნინუა – უნიჭიერესი მეცნიერი, რომელიც წლების მანძილზე ებრძოდა მძიმე სენს და შრომობდა, შრომობდა თავაულებლივ. როგორ შეიძლება არ მოვიგონო უმშვერიერესი რუსიკო კავილაძე, ჩვენი მეგობარი, ყოველთვის კოხტად, გემოვნებით ჩაცმული, არაჩვეულებრივი ღიმილით. დაუკინძყარია ინსტიტუტის კოლორიტი – ბობოქარი ნინო ადამია (ჩვენთვის ტალინა). გარდა იმისა, რასაც ტალინა საცავში აკეთებდა, და კარგადაც აკეთებდა, ის იყო გაჭირვების ტალკვესი. ტალინა ურთიერთდამხმარე სალაროს განაგებდა. ხელფასის ალების დღეს ტალინას ოთახთან თანამშრომელთა დიდი რიგი იდგა – ვინ ვალს აბრუნებდა, ვინ ახალ ვალს იღებდა. როგორ შეიძლება არ მოვიგონო დათო უღებელი, თავისი ენაკვიმატობით. მე და დათო თანაკლასელები ვიყავით. ახალი დაწყებული მქონდა მუშაობა ინსტიტუტში. შესვენების დროს დერეფანში ვიდექით და ვსაუბრობდით. უფრო სწორი იქნება, თუ ვიტყვი, რომ დათო გვამხიარულებდა. ამ დროს გამოიარეს თამუშა ბრეგაძემ და ცაცა ჭანკიევმა. ჩვენი საუბრის კილოზე მიხვდნენ, რომ მე და დათოს ახლო ურთიერთობა უნდა გვქონოდა. თამუშა მეკითხება: „თქვენ დიდი ხანია ერთმანეთს იცნობთ?“ ამაზე დათომ უპასუხა: „დიახ, თამუნა ჩემი პიონერებელმძღვანელი იყო სკოლაში.“ ძალიან თბილად მაგონდება გულნაზი კიკნაძე, მშვიდი, მუდამ ღიმილიანი ქალბატონი, ჩვენი პატარა მიშა – მარინა მამულაშვილი, სულ ახლახან წასული ჩვენგან ნინო ნატრაძე. სამწუხაროდ, სია ძალიან დიდია. ვიდრე წიგნი მზადდებოდა, კიდევ ერთი არაჩვეულებრივი პიროვნება – ქალბატონი ნანა ყანჩაველი წავიდა ამ ცხოვრებიდან და ძალიან დაგვწყვიტა ყველას გული.

ზემოთ უკვე ვთქვი და ახლა კვლავ მინდა შევეხო უფროსი თაობის დამოკიდებულებას ახალგაზრდებისადმი. თუ რამ გაგიჭირდებოდა – არ იცოდი, რომელ წიგნში მოგეძებნა ესა თუ ის საკითხი, ან ხელნაწერის წაკითხვა გაგიძნელდებოდა, ან უბრალოდ, გინდოდა შენი დაწერილი სტატია შენზე კომპეტენტურს წაეკითხა და მრავალი სხვა, ვინ გეტყოდა უარს – მიშა ქავთარია თუ ციალა ქურციკიძე, მანანა დოლაქიძე თუ თამუშა ბრეგაძე, ელენე ცაგარეუმვილი თუ დოდო ნინუა, ლილი ხევსურიანი თუ რუსულან გვარამია. რომელი ერთი დავასახელო... ეს ხდებოდა დაუზარებლად, უშურველად, მიუხედავად იმისა, რომ ყველას უამრავი თავისი საქმე ჰქონდა. ინსტიტუტში მოსვლის პირველი დღიდანვე ყველაზე მეტად ეს მხიბლავდა. არ ვიცი, რით აიხსნება ეს გასაოცარი კეთილგანწყობა. იმით, რომ ყველა კარგი ადამიანი შეიკრიბა ჩვენს ინსტიტუტში, თუ ილია აბულაძისა და ელო მეტრეველის დანერგილი ტრადიცია იყო ამის მიზეზი. ალბათ, ერთიცა და მეორეც.

დღეს, როცა ჩვენი ინსტიტუტი (უსახელო ეროვნული ცენტრი) ძალიან

შეიცვალა, მაინც ძალიან მწყდება გული, რომ იქაური თანამშრომელი აღარ ვარ. ჩემი და ბევრი ჩემი კოლეგის (ჩემზე გაცილებით მეტად დამსახურებულის) აქ მუშაობა რეფორმას შეეწირა. ხშირად მაქვს სურვილი ვკითხო ახლანდელ დირექტორს, ბატონ ბუბა კუდავას – რატომ, რისთვის მოგვაკეულით ის სიხარული (არ ვაჭარბებ!), რასაც ხელნაწერთა ინსტიტუტში მუშაობა ჰქვია? პირადად ჩემთვის იმდენად ძვირფასია ინსტიტუტის კედლები, ის ადამიანები, ვის გვერდითაც თითქმის 30 წელი ვიმუშავე, რომ ვერაფრით ვეგუები იმას, რომ ინსტიტუტში აღარ ვარ. დარწმუნებული ვარ, თითოეულ ჩვენგანს კიდევ ბევრი სასიკეთო საქმის გაკეთება შეგვეძლო ინსტიტუტისათვის.

ჩვენს ინსტიტუტში 40 წელზე მეტია მზადდება ბიბლიის ქართული თარგმანების აკადემიური გამოცემა. რამდენიმე ტომი გამოვიდა კიდეც. მაგრამ ცნობილი მოვლენების გამო ეს გამოცემა შეწყდა. ბევრი მეცნიერი, რომელიც ამ საშურ საქმეში იყო ჩართული, ცოცხალი აღარ არის – ბაქარ გიგინეიშვილი, ცოტნე კიკვიძე, გულნაზი კიკვიძე, ზურაბ სარჯველაძე, სულ ახლახან გარდაცვლილი თინა ცექიტიშვილი. ჩვენი ინსტიტუტის (ვერა და ვერ მივეჩვიე მას ეროვნული ცენტრი ვუწოდო) ახალმა ხელმძღვანელობამ ითავა ამ შესანიშნავი საქმის ბოლომდე მიყვანა. ჩემდა სასიხარულოდ, ქალბატონი მზექალა შანიძის ინიციატივით მეც მოვხვდი ამ ჯგუფში, რომელმაც უნდა დაასრულოს ბიბლიის გამოცემის საქმე. სულ ახლახან, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქემა ილია II ჩვენს ჯგუფთან შეხვედრა ისურვა. დიდი სიხარულით და მღელვარებით მივედით საპატრიარქოში. უწმინდესმა დიდი პატივით მიგვიღო. მან არაერთხელ აღნიშნა, როგორ პატივს სცემს ხელნაწერთა ინსტიტუტს, როგორ აფასებს მისი თანამშრომლების თავდაუზოგავ შრომას ქართული კულტურის საგანძურის შესწავლის საქმეში. ვუსმენდი პატრიარქს და უცბად გამახსენდა, რომ არც ერთი ჩვენგანი ინსტიტუტის თანამშრომელი აღარ ვართ – არც მზექალა შანიძე, არც ციალა ქურციკვიძე, არც ნარგიზა გოგუაძე, არც ჩვენ, შედარებით ახალგაზრდები. ძალიან მომერიდა უწმინდესისთვის ამის თქმა.

ნუ მიწყენს ბატონი ზაზა ალექსიძე, თუ ვიტყვი, რომ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი მაინც სხვა იყო ქალბატონი ელოს დირექტორობის დროს. ცხადია, ბატონ ზაზას ამაში ბრალი არ მიუძღვის. მის დირექტორად მოსვლას დაემთხვა ცნობილი პოლიტიკური მოვლენები ჩვენს ქვეყანაში. ბევრი რამ შეიცვალა ინსტიტუტის ცხოვრებაშიც – გაყინული კედლები, უხელფასობა, ქუჩაში გამოსვლის შიში, უტრან-სპორტობა. ხშირად ფეხით გვიხდებოდა ინსტიტუტმა მისვლა. მიუხედავად ამისა, ინსტიტუტი მაინც მუშაობდა, რასაკვირველია, ისეთი დატვირთვით ვეღარ, როგორც ადრე. ხან საცავი იყო დაკეტილი უსინათლობის გამო, ხან ისე ციონდა, რომ ხელნაწერს საცავიდან ვერ გამოიტანდი და ა.შ. ინსტიტუტის უფროსი თაობის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მათ ფაქტურად დღე არ გაუცდენიათ. სრულიად გაუსაძლის პირობებში უზდებოდათ მუშაობა. მაინც ყოველდღე მოდიოდნენ, ისხდნენ გაყინულ ოთახებში,

ათასნაირად შეფუთნილები და აგრძელებდნენ მუშაობას. მათი ეს თავ-განწირვა გმირობის ტოლფასია. არ მახსოვს დღე, რომ ელექტრი ცაგარეიშვილის, მიშა ქავთარიას, ციალა ქურციკიძის, ლილი ხევსურიანის, ნანა ყანჩაველის, ლამარა ქაჯაიას, მაია მამაცაშვილის, ცისანა აბულაძის და სხვა-თა და სხვათა ოთახები დაკეტილი დაგხვედროდათ. ჩვენც, საშუალო თაობა, ვცდილობდით მათ არ ჩამოვრჩენოდით. სამწუხაროდ, ბევრ ძალიან ნიჭიერ ახალგაზრდა მეცნიერს იმ წლებში ინსტიტუტიდან წასვლა დასტირდა – ჩვენი ხელფასით ოჯახის რჩენა წარმოუდგენელი იყო.

მინდა მოვიგონო ერთი ეპიზოდი ინსტიტუტის ცხოვრებიდან: 1992 წლის პირველი დღეები იყო. მოგეხსენებათ, იმ დღეებში თბილისში სამოქალაქო ომი მძვინვარებდა. ქალაქის ცენტრი ცეცხლში იყო გახვეული. ხანდარი ჩვენს კენ მოიწევდა. საშიშროება რეალური იყო. ქალბატონი ელოს ინიციატივით გადაწყდა ხელნაწერები საცავიდან სარდაფში ჩაგვეტანა (ქალბატონი ელო იმ დროს დირექტორი აღარ იყო). ვიყავით დაახლოებით 20 თანამშრომელი – ვისაც ხმა მივაწვდინეთ და ვინც შედარებით ახლოს ცხოვრობდა. ქალბატონი ელო, იმ დროს საკანონო ასაკოგანი, იჯდა კიბეზე და თავისი ხელით არჩევდა ხელნაწერებს და გვაწოდებდა. მაგრამ თუ განსაკუთრებით ძვირფასი ხელნაწერი შეხვდებოდა, არავის გვანდობდა – თვითონ ჩამოჰქონდა კიბეზე და ადგილსაც თვითონ მიუჩენდა.

არ შემიძლია არ გავიხსენო იმ წლებში ნაზიანზელის ჯგუფის შეკრებები ქალბატონ ელოსთან. მას უკვე უჭირდა სახლიდან გამოსვლა და ტაშკენტის ქუჩაზე, თავის სახლში გვიბარებდა. შეკრებები კვირაში ერთხელ ტარდებოდა. არ დამავიწყდება, როგორი აქშინებულები, გადაქანცულები შევაღებდით ხოლმე მისი სახლის კარს (ძირითადად ფეხით გვიხდებოდა მისვლა) და გვხვდებოდა ქურქში და თბილ ჩექმებში გამოწყობილი, გაყინული ქალბატონი ელო. შემდეგ გარემოება უკეთესისაკენ შეიცვალა – ქალბატონი ელო თავის დასთან, ქალბატონ ქეთოსთან გადავიდა საცხოვრებლად, სადაც ბევრად უკეთესი პირობები ჰქონდა.

როცა ამ წიგნზე ვმუშაობდი, კველა, ვისაც ინტერვიუ ჩამოვართვი, ქალბატონი ელოს იმ თვისებებზე ლაპარაკობდა, რაც საყოველთაოდაა ცნობილი – მისი უდიდესი ერუდიცია, დიდი მეცნიერისათვის დამახასიათებელი გლობალური ხედვის უნარი, მისი სიმკაცრე და მომთხოვნელობა ინსტიტუტში და არაჩვეულებრივი ადამიანური მომზიბვლებობა ინსტიტუტს გარეთ. ამიტომაც, ამაზე აღარ ვილაპარაკებ. თავს უფლებას მივცემ შემოვიფარგლო მხოლოდ რამდენიმე მოგონებით.

მოგეხსენებათ, ქალბატონი ელოს სიმკაცრეზე ლეგენდები დადიოდა. მართალი გითხრათ, როცა ახალგაზრდები ვიყავით, გვეგონა, რომ მისი უბრალოდ გვეშინოდა. ახლა კი ვფიქრობ, რომ ასე არ იყო. ეს არ იყო შიში, ეს იყო მისი უდიდესი ავტორიტეტისადმი დიდი კრძალვა და რიდი.

მოგახსენეთ, რომ ქალბატონი ელოს ოჯახის რძალი გავხდი. ერთ-ერთ საოჯახო წვეულებაზე ხარაშვილების ოჯახში სუფრასთან ქალბატონი ელოს გვერდით აღმოვჩნდი. ქალბატონი ელო თავს მევლებოდა – ხან ერთ

ნამცხვარს მთავაზობდა, ხან – მეორეს. მოკლედ, ძალიან უნდოდა ჩემდამი სითბო და ყურადღება გამოეჩინა. მე კი იმდენად გაოგნებული ვიყავი მისი ყურადღებით (ინსტიტუტში მე მას სულ სხვანაირს ვიცნობდი), რომ კრიჭა შემეკრა და ველარც ჩაი დავლიე და ვერც ნამცხვარი მივირთვი. მერე და მერე შევეჩვიე მის ამ თვისებას. არასოდეს დამავინდება, როცა პირველი ვაჟი შემეძინა, ქალბატონმა ელომ არ დაიზარა და პარიზიდან ჩემს ბიჭს ძალიან ლამაზი ჩასაცმელი ჩამოუტანა.

ქალბატონი ელოსთვის მთავარი იყო საქმე, რომელსაც ჩვენ ვემსახურებოდით. მახსოვს, პირველ შვილს ველოდებოდი. დეკრეტულ შვებულებამდე ერთი თვე მაკლდა. ზაფხული იყო, ცხელოდა და ძალიან მიჭირდა ინსტიტუტში სიარული. დიდი მორიდებით შევედი ქალბატონ ელოსთან. მან თბილად მიმიღო, მომიკითხა. მეც გული მომეცა და უხელფასო შვებულება ვთხოვე. კი ბატონორი, – მითხრა, – მაგრამ ჯერ მოვიწვიოთ კომისია, რომელიც შეამოწმებს, შეასრულეთ თუ არა სათანადოდ თქვენი დავალება, მერე განვიხილავთ სამეცნიერო საბჭოზე და თუ საჭიროდ ჩავთვლით, მიბრძანდით შვებულებაში. ამ პროცედურას იმდენი დრო სჭირდებოდა, რომ შვებულებაზე უარი ვთქვი.

ხელნაწერთა ინსტიტუტში ვერ იმუშავებ, თუ ეს საქმე არ გიყვარს, თუ არ გიყვარს ხელნაწერი, რომელსაც უკირკიტებ. ეს სიყვარული ქალბატონმა ელომ გვასწავლა. წარმოუდგენელია, უსიყვარულოდ იჯდე ხელნაწერთან საათობით. როცა პირველად ხელნაწერი მომცა დასამუშავებლად, ქალბატონმა ელომ მითხრა: „იცი, როგორ შეგიყვარდება ეს ხელნაწერი! მერე განშორება გაგიჭირდება.“ მაშინ ძალიანაც გამიკვირდა (გუნებაში გამეცინა კიდეც). მაგრამ დროთა განმავლობაში დავრწმუნდი, რომ ქალბატონი ელო მართალი იყო. ამაში ბევრი ჩემი კოლეგა დამერწმუნება. სენტიმენტალურობაში თუ არ ჩამეთვლება, ვიტყვი, რომ ძალიან მენატრება ხელნაწერთან ურთიერთობა, მენატრება ის სიყვარული, რაზეც ამ 30 წლის წინ ქალბატონი ელო მელაპარაკებოდა.

